

AVRASYA

DÜNYASI

EURASIAN WORLD

Altı Aylık Uluslararası İlişkiler Dergisi

Yıl/Year: 9 • Sayı/No: 18 • Nisan/April 2026

BUNALIMLI DÜNYADA SAKİN AVRASYA *PEACEFUL EURASIA IN A TROUBLED WORLD*

ISSN 2587-0920
9 772587 020006
Fiyatı: 600 TL

**Sovyet Mirasından Ulusal
Kimliğe: Orta Asya'daki
Türk Devletlerinde
Kimlik İnşası**

**Minilateral Defence
Cooperation in the Balkans
and Serbia's Strategic
Response**

**İran'da Siyasal Direncin
Tarihsel Temelleri:
Bazar-Ulema İttifakı**

Yayın Sahibi

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org.
Mat. Kirt. Tic. Ltd. Şti. adına
Hazel Çağın Elbir

Yayın İdare Adresi

Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550
Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • Faks: 0 (312) 438 50 26

Yayın / Danışma Kurulu

E. Büyükelçi Alev Kılıç, Başkan, AVİM
E. Büyükelçi Çınar Aldemir
Prof. Dr. Ayşegül Aydıngün, DDTU
Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, DDTU
Dr. Paulo Botto, La Plata University,
Buenos Aires, Argentina
Prof. Dr. Birgül Demirtaş, Ufuk Üniversitesi
Doç. Dr. Sergii Glebov, Odesa Mechnikov
National University, Odesa, Ukraine
Prof. Dr. Afet Gulaliyeva, Baku State University,
Baku, Azerbaijan
E. Büyükelçi Koray Targay

Editör: Mehmet Oğuzhan Tulun

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Selenay Erva Yalçın

Fotoğraflar: www.tr.123rf.com

Baskı Tarihi: 15 Nisan 2026

ISSN: 2587-0920

Yayın Türü: Yaygın Süreli Yayın
Yayın Şekli: 6 Aylık Türkçe-İngilizce

Sayfa Düzeni
Ruhi Alagoz

Baskı:

Özkurt Ambalaj Matbaacılık
Dağyaka Mah. 2044 Caddesi No: 32
Kahramankazan / ANKARA

Abone Sorumlusu Hülya Önalp

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kirt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550
Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com
www.avim.org.tr

Yıllık Yurtiçi Abone Ücreti: 1200 TL

Yıllık Yurtdışı Abone Ücreti: 50 Euro

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına
ödeme yapabilirsiniz:

Terazi Yayıncılık,

Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi: 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR96 0006 2000 1810 0006 2960 07

Aksi belirtilmediği sürece Avrasya Dünyası'nda yayımlanan
yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir.

Yazı işleri müdürünü,

yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir
iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı
yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu
kuralın dışındadır.

editörden

Değerli Okurlar,

Bir önceki sayımızda kıymetli eski Editörümüz E. Büyükelçi Yiğit Alpogan “huzursuz bir dünyada yaşamaya devam ediyoruz” diye bir not düşmüştü. 18’inci sayımızın yayınlandığı bu dönemde ise dünyamızın daha da huzursuz hale geldiğine tanık olmaktadır. Türkiye’nin yakın coğrafyasında 4 yıldır devam eden Ukrayna-Rusya Savaşına şimdi bölgesel bir niteliğe bürünmüş olan İran-ABD/İsrail Savaşı da eklenmiştir. ABD’nin Güney Amerika, Karayipler ve Orta Doğu’daki dengesiz davranışları ve AB’nin uluslararası siyasi ortamda sergilediği tutarsız duruş, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve Soğuk Savaş sonrası pekiştirilen liberal uluslararası düzeni temellerinden sarsmış hatta büsbütün yıkmıştır. BRICS ülkeleri daha adil bir güç dağılımının yapıldığı çok kutuplu bir dünya düzenine geçişi hızlandırmaya çalışmaktadır, süpergüç konumunu kaybetmek istemeyen ABD ise başta Çin olmak üzere tüm “rakiplerini” hedef tahtasına oturtmuştur. Dünyada bağlantısallıkların, ortaklıkların ve ittifakların topluca gözden geçirildiği ve yeniden hesaplandığı bu dönemde, tüm bu gelişmelerin ortasında bulunan Türkiye ise hassas dengeler üzerine kurulu dikkatli bir dış politika izleyerek konumunu güçlendirmektedir. Bu dönemdeki karamsar gelişmelerden çıkan olumlu sonuç; kaba kuvvetin ve ekonomik tehditlerin bu yöntemleri uygulayanlar için pek bir fayda getirmediği, diplomasinin ve kazan-kazan formüllerinin ise gelecek için bariz bir şekilde daha sağlıklı sonuçlar doğurduğu bilincidir.

İyi okumalar dilerim,

Mehmet Oğuzhan TULUN

Editör

from the editor

Dear Readers,

In our previous issue, our esteemed former Editor Ambassador (R) Yiğit Alpogan had noted that “we continue to live in a restless world”. In this period in which our 18th issue has been published, we are witnessing that our world has become even more restless. The Ukraine-Russia war, which has been ongoing for four years in Türkiye’s immediate geographical region, has now been joined by the Iran-US/Israel conflict, which has taken on a regional character. The erratic behavior of the US in South America, the Caribbean, and the Middle East and the inconsistent stance of the EU in the international political arena have shaken the foundations of the liberal international order (or have completely destroyed it), an order that had been established after the Second World War and reinforced after the Cold War. BRICS countries are seeking to accelerate the transition to a multipolar world order with a more equitable distribution of power, while the US -unwilling to lose its superpower status- has set its sights on all its “rivals,” primarily China. In this period of global widescale review and recalculation of interconnectedness, partnerships, and alliances, Türkiye -situated amidst all these developments- is strengthening its position by pursuing a cautious foreign policy based on delicate balances. The positive outcome emerging from these pessimistic developments is the understanding that brute force and economic threats do not yield much for those who employ them, whereas diplomacy and win-win formulas clearly lead to healthier outcomes for the future.

Have a nice reading,

Mehmet Oğuzhan Tulun
Editör

KAPAK / COVER

**Bunalımlı Dünyada
Sakin Avrasya**
*Peaceful Eurasia in a
Troubled World*

içindekiler / contents

Yıl/Year: 9 • Sayı/No: 18 • April/Nisan 2026

Avrasya Coğrafyasındaki Gelişmeler Developments in the Eurasian Space

04

Sovyet Mirasından Ulusal Kimliğe: Orta Asya'daki Türk Devletlerinde Kimlik İnşası

Batuhan Eren Demir

14

Building Consensus: Elderly Rights as a Regional Norm in the Turkic World

Dr. Teoman Ertuğrul Tulun - Berna Sarıca

24

Orta Asya'da Jeoekonomik Rekabet: Çin'in Artan Etkisi ve Japonya, ABD ve AB'nin Stratejik Yaklaşımları

Seyda Nur Osmanlı

31

Minilateral Defence Cooperation in the Balkans and Serbia's Strategic Response

Şerif Sav

Tarihten Bir Yaprak A Page from History

41

Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında Milli Mücadele'nin İlkbahar Ayları ve Doğu Cephesi Komutanı "Şark Fatihî" Kazım Karabekir Paşa

(E) Büyükelçi Bilge Cankorel

Avrasya'yı İlgilendiren Güncel Sorunlar Current Problems with a Bearing on Eurasia

65

İran'da Siyasal Direncin Tarihsel Temelleri: Bazar-Ulema İttifakı

Bora Odabaşı

74

Is the WTO Dead? An Assessment of the Crisis, Continuity, and Transformation of the Multilateral Trading System

Aykut Aydeniz

SOVYET MİRASINDAN ULUSAL KİMLİĞE: ORTA ASYA'DAKİ TÜRK DEVLETLERİNDE KİMLİK İNŞASI

Sovyetler Birliğinin Orta Asya'da yürüttüğü kimlik mühendisliği süreci yalnızca yönetsel bir düzenleme değil, aynı zamanda yukarıdan aşağıya dayatılan bir kimlik inşa süreci yaratmıştır. Resmî söylemde her halka kendi milli yurdunun verilmesinin amaçlandığı ileri sürülse de bu süreçte ortak Türkistan kimliği bilinçli bir biçimde parçalanmış ve Türk üst kimliği yerine Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız gibi alt kimlikler ön plana çıkarılmıştır.

Batuhan Eren Demir

Yüksek Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü – Uluslararası Siyaset, Trabzon

Giriş

Orta Asya bölgesi, Hazar Denizi ve Batı Çin bölgesi arasında Türklerin yaşadığı geniş bir kara havzasını ifade etmektedir. Bölge aynı zamanda “Türkistan” adıyla da bilinmektedir ve insanlığın bilinen tarihinde pek çok kadim devletin egemenliğine ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgeyi 1917 Ekim Devrimi'nden 1991'e kadar hâkimiyeti altında tutan Sovyetler Birliğinin 1991'de dağılması sonucunda uluslararası sistemde jeopolitik bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu durum Sovyetler Birliğinden kopan yeni bağımsız devletler açısından da derin bir kimlik krizi yaratmıştır. Orta Asya bölgesinde bağımsızlığını Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla kazanan Türk cumhuriyetleri içerisinde bu süreç, devlet inşası gerçekleştirilirken aynı

zamanda bir ulusal kimlik inşası sorununu da gündeme getirmiştir. Sovyetler Birliği kurulduğu yıllarda Orta Asya bölgesinde bulunan devletlerin aralarında bir birlik ve kimlik oluşturmasını önlemek amacıyla bölge uluslarını bölme yoluna gitmiştir. Bu dönemde merkezi otorite tarafından şekillendirilen kimlikler, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yerini yeniden tanımlanması gereken ulusal kimlik arayışlarına bırakmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi devletler, hem Sovyetler Birliği sonrasında kalan miras ile hesaplaşmak hem de tarihsel ve kültürel köklerine dayalı yeni bir ulusal kimlik inşa etmek durumunda kalmışlardır.

Kimlik inşasının öneminin anlaşılması hususu, uluslararası ilişkiler disiplininde özellikle İnşacı

teorinin sunduğu teorik araçları kullanma mecburiyeti getirmektedir. Alexander Wendt'e göre, kimlik sabit bir olgu değil, sosyal etkileşimler yoluyla inşa edilen dinamik bir süreçtir (Wendt, 1999, s. 224-227). Bununla birlikte Orta Asya bölgesinde yalnızca modernist ve plüralist (çoğulcu) yaklaşımlar kimlik oluşumunu açıklamakta yetersiz kalmakta; tarihsel süreklilik, mitler, semboller ve kolektif hafızayı merkeze alan Etnosembolist yaklaşım daha açıklayıcı bir zemin sağlamaktadır (Smith, 2017, s. 14-15).

Bu çalışma, Sovyetler sonrası Orta Asya bölgesinde bulunan Türk devletlerinin kimlik inşası sürecini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncelikle teorik bir çerçeve sunulacak, ardından Sovyetler Birliğinin politikalarının yarattığı kimlik boşluğu incelenecek ve son olarak bağımsızlık sonrası uygulanan kimlik politikaları değerlendirilecektir. Çalışmanın temel iddiası, Orta Asya'daki kimlik inşasının yalnızca modern devlet politikalarının ürünü olmadığı; aksine tarihsel semboller, etnik aidiyetler ve kültürel mirasın yeniden yorumlanmasıyla şekillenen Etnosembolist bir süreç olduğudur.

1. Teorik Çerçeve: Kimlik ve İnşacılık

1.1. Kimlik Kavramı ve Ulusal Kimlik

Kimlik kavramı, bireylerin ve toplulukların kendilerini tanımlama biçimlerini ifade eden çok katmanlı bir olgudur. Ulusal kimlik ise bu tanımlamanın toplumsal düzeydeki yansıması olup, ortak tarih, dil, kültür ve semboller etrafında şekillenir. Uluslararası ilişkiler literatüründe kimlik, yalnızca içsel bir aidiyet değil, aynı zamanda "öteki" ile kurulan ilişkiler bağlamında anlam kazanan bir süreç olarak ele alınmaktadır (Bilgin, 2010, s. 616-617).

Ulus ise Benedict Anderson'a göre üyelerinin birbirlerini tanımasalar dahi kendilerini aynı topluluğun parçası olarak hayal ettikleri bir "hayali cemaat"tir (Anderson, 1993, s. 4-6). Bu yaklaşım, ulusal kimliğin doğal bir olgu olmadığını, aksine tarihsel süreçte inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Ancak Anderson'un modernist perspektifi, ulusların tamamen modern dönemin ürünü olduğu varsayımı nedeniyle eleştirilmiş, özellikle tarihsel sürekliliği göz ardı ettiği ileri sürülmüştür.

Orta Asya Türk devletlerinin kimlik inşası süreçleri, yalnızca modern devlet politikalarıyla değil, aynı zamanda tarihsel Türk kimliği, ortak kültürel miras ve İslamiyet gibi unsurlar üzerinden anlaşılabilir. Dolayısıyla ulusal kimlik hem modern siyasal süreçlerin ürünü hem de tarihsel sürekliliğin taşıyıcısıdır. Bu ikili yapı, özellikle Sovyetler sonrası toplumlarda daha görünür hale gelmektedir.

Bu noktada Anthony Smith'in Etnosembolist yaklaşımı kapsayıcı bir açıklama sunmaktadır. Smith'e göre ulusal kimlikler, modern dönemde şekillense de köklerini tarihsel etnik topluluklardan almaktadır. Mitler, toplumsal hafıza, semboller ve tarihsel anlatılar, ulusal kimliğin oluşumunda belirleyici unsurlardır (Smith, 2017, s. 40-41). Bu bağlamda Orta Asya Türk devletlerinin kimlik inşası süreçleri, yalnızca modern devlet politikalarıyla değil, aynı zamanda tarihsel Türk kimliği, ortak kültürel miras ve İslamiyet gibi unsurlar üzerinden anlaşılabilir. Dolayısıyla ulusal kimlik hem modern siyasal süreçlerin ürünü hem de tarihsel sürekliliğin taşıyıcısıdır. Bu ikili yapı, özellikle Sovyetler sonrası toplumlarda daha görünür hale gelmektedir.

1.2. Uluslararası İlişkilerde İnşacı Yaklaşım

Uluslararası ilişkilerde İnşacı yaklaşım, devlet davranışlarını yalnızca maddi güç unsurlarıyla açıklayan Realist ve Liberal teorilere karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Alexander Wendt'e göre uluslararası sistemin temel unsurları olan devletler çıkarlarını ve kimliklerini sosyal etkileşimler yoluyla inşa ederler (Wendt, 1999, s. 231). Bu yaklaşım, kimlik ve çıkarların birbirinden bağımsız değil, karşılıklı olarak birbirini şekillendiren unsurlar olduğunu savunur.

Wendt'in en bilinen önermelerinden biri olan "anarşi devletlerin ona yüklediği anlamdır" ifadesi, uluslararası sistemin nesnel bir gerçeklikten ziyade sosyal olarak inşa edilmiş bir yapı olduğunu vurgular (Wendt, 1999, s. 312-313). Bu bağlamda devletlerin kimlikleri yalnızca iç politikalarını değil aynı zamanda dış politikalarını ve diğer aktörlerle ilişkilerini doğrudan etkilemektedir.

Pınar Bilgin, inşacı yaklaşım çerçevesinde güvenlik ile kimlik arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve devletlerin tehdit algılarının da kimlik üzerinden şekillendiğini belirtmektedir (Bilgin, 2010, 615-622). Sovyetler sonrası Orta Asya'da yeni devletlerin kimliklerini yeniden tanımlama süreci, dış politika tercihlerini ve bölgesel ilişkilerini dolaylı olarak etkilemiştir. İnşacı yaklaşım, bu yönüyle Orta Asya'daki kimlik inşasını analiz etmek için güçlü bir teorik araç sunmaktadır. Çünkü bu süreçte kimlik, yalnızca iç politik bir mesele değil, aynı zamanda uluslararası sistemle etkileşim içinde şekillenen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

1.3. Kimlik, Devlet ve Ulus İnşası İlişkisi

Kimlik, devlet ve ulus inşası süreçleri birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş olgulardır (Şengöz, 2022, s. 286-290). Modern devletin ortaya çıkışıyla birlikte ulus inşası, siyasal otoritenin meşruiyetini sağlamak için başvurulan temel araçlardan biri haline gelmiştir. Bu süreçte devlet; eğitim, dil politikaları, tarih yazımı ve semboller aracılığıyla ulusal kimliği inşa eder (Elçi, 2023, s. 301).

Anderson'un "hayali cemaatler" yaklaşımı bu sürecin nasıl işlediğini açıklarken, Smith'in Etnosembolist perspektifi devletlerin bu inşa sürecinde tarihsel ve kültürel unsurları nasıl yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ulus inşası, tamamen yeni bir kimlik yaratmaktan ziyade, mevcut tarihsel unsurların seçilmesi ve yeniden yorumlanması süreci olarak değerlendirilebilir (Smith, 2017, s. 86).

Orta Asya örneğinde bu durum daha belirgindir. Sovyetler Birliği döneminde yapay olarak sınırlandırılmış ve kategorize edilmiş kimlikler, bağımsızlık sonrasında yeniden tanımlanmıştır. Bu süreçte devletler bir yandan Sovyet mirasını aşmaya çalışırken diğer yandan tarihsel Türk kimliğine, İslam kültürüne ve yerel etnik unsurlara dayalı yeni bir ulusal kimlik oluşturma çabası içine girmiştir (Coldoşev, 2019, s. 308-311).

Enternasyonalizm ideolojisi ile amaç, Sovyet ideolojisine bağlı, sosyalist değerleri benimseyen ve merkezî otoriteye sadık bir "Sovyet insanı" yaratmaktır.

Ayrıca kimlik inşası yalnızca iç politik bir araç olmamış, aynı zamanda dış politika tercihlerini de şekillendirmeyi sürdürmüştür. Örneğin Özbekistan ve Kazakistan gibi ülkeler tarihsel miraslarını kullanarak hem bölgesel hem de küresel düzeyde kendilerine özgü bir kimlik konumlandırması geliştirmiştir (Kelerkhan, 2023, s. 112). Sonuç olarak kimlik, devlet ve ulus inşası süreçleri karşılıklı etkileşim içinde ilerleyen dinamik süreçlerdir. Sovyetler sonrası Orta Asya'da bu süreç Etnosembolist unsurların belirgin şekilde ön plana çıktığı özgün bir örnek teşkil etmektedir (Temür, 2023, s. 167).

2. Sovyet Mirası ve Kimlik Boşluğu

2.1. Sovyet Milliyetler Politikası

20. yüzyılın başlarında Rus Çarlığı yıkılmış, son hanedan üyeleri kurşuna dizilmiş ve Rusya'da Bolşevikler iktidarı ele geçirmişlerdir. Bolşevik lideri Vladimir Lenin, Çarlığa karşı giriştiği ayaklanmada Rus olmayan ulusların desteğini sağlayabilmek adına bütün bu halklara "self-determinasyon" (öz belirtilim/kendi kaderini tayin hakkı) hakkı tanıyacağı sözü vermiştir (Lenin, 1914, s. 393-395). Ayaklanmanın başarılı olması ve Çar'ın devrilmesi ile 1917 yılında Lenin, bu coğrafyada yaşayan bütün halkların dini inançlarını özgürce yaşayabileceklerine dair bir kararname çıkartmıştır. "Bütün Rus ve Doğu Müslüman İşçiler Bildirgesi" isimli kararnamede bu uluslara kendi ülkelerine sahip olup, kendi hayatlarını kendi isteklerine göre yaşama hakkı tanınmıştır. (Öz, 2014, s. 54-55). Bu kanunname doğrultusunda 1918 senesinde Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş böylece bölgenin ana unsuru olan Türkler, Sovyetler Birliğine bağlı bir Özerk Cumhuriyete sahip olmuşlardır (Kanat & Kılınç, 2024, s. 42).

1924 yılına gelindiğinde, bölgede Pantürkizm (Türkçülük) ve Panislamizm (Ümmetçilik) fikirlerinin birleştiriciliğinden çekinen Sovyet lideri Josef Stalin "Rus olmayan gruplara karşı millet oluşturma" politikası kapsamında bölgede bulunan Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini lağvederek bunun yerine etnik köken ayırımına dayalı yeni cumhuriyetler kurulması kararı almıştır. Böylece bölge halklarının "Türk" ve "İslam" kimliği ekseninde birleşmesi önlenmeye çalışılmıştır (Coldoşev, 2019, s. 318).

Sovyetlerin Orta Asya'da yürüttüğü bu kimlik mühendisliği süreci, yalnızca yönetsel bir düzenleme

değil, aynı zamanda yukarıdan aşağıya dayatılan bir kimlik inşa süreci yaratmıştır. Resmî söylemde her halka kendi milli yurdunun verilmesinin amaçlandığı ileri sürülse de bu süreçte ortak Türkistan kimliği bilinçli bir biçimde parçalanmış ve Türk üst kimliği yerine Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız gibi alt kimlikler ön plana çıkarılmıştır. Bu durum, günümüzde var olan modern ulus-devletlerin temellerini oluştururken, bu kimlikler nezdinde tarihsel ve kültürel bağların zayıflamasına neden olmuştur. Özellikle dil politikaları ve cetvelle çizilmiş sınırlar, bu politikanın en somut araçları arasında yer almıştır.

Terry Martin tarafından “affirmative action empire” (pozitif ayrımcılık imparatorluğu) olarak tanımlanan bu sistem, Sovyet yönetiminin etnik gruplara belirli ölçülerde kültürel ve kurumsal özerklik tanıyarak onları sisteme entegre etme çabasını ifade etmektedir (Martin, 2001, s. 1-11). Nezih Müsaoglu'nun belirttiği gibi Sovyet milliyetler politikası, Türk dünyasında ortak kimlik unsurlarını parçalayarak daha küçük ve kontrol edilebilir etnik kimlikler yaratmayı hedeflemiştir (Musaoglu, 2009, s. 263). Sovyet milliyetler politikası bu yönleriyle Orta Asya'da hem ulusal kimliklerin oluşumuna zemin hazırlamış hem de bu kimliklerin yapay ve parçalı bir karakter kazanmasına neden olmuştur. Bu çelişkili miras, bağımsızlık sonrası kimlik inşası süreçlerinin en önemli belirleyicilerinden biri olmuştur.

2.2. Sovyet Döneminde Kimlik İnşası

Sovyetler Birliği kuruluşunun ilk yıllarında her kültüre önem verildiği izlenimi yaratırken Sovyet Komünist Partisi'nin 10. Kongre'sine gelindiğinde Stalin, Milliyetçiliğin Komünizm için çok büyük bir tehdit ifa ettiğini ve hızla bertaraf edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Akıncı & Jafarlı, 2020, s. 510). Bu durum ilerleyen yıllarda bölgede bulunan ulusların enternasyonalizm ideolojisi ile asimilasyon politikasına maruz bırakılacağını göstermiştir.

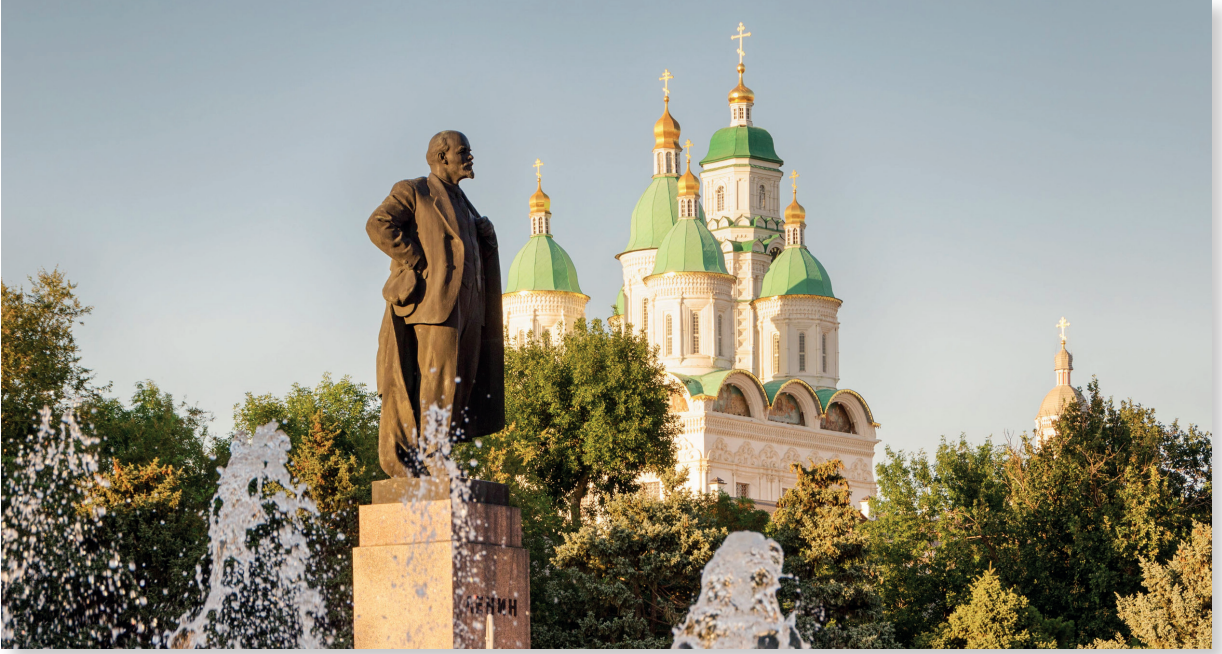
Enternasyonalizm ideolojisi ile amaç, Sovyet ideolojisine bağlı, sosyalist değerleri benimseyen ve merkezî otoriteye sadık bir “Sovyet insanı” yaratmaktır (Şahin, 2023, s. 32). Enternasyonalizm ideolojisi, günümüz modern devletlerinin kimlik oluşum ve gelişim süreçlerinde derin sosyolojik krizler ile karşılaşmalarına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği, egemenliği altında bulunan ulusların kimlik inşalarını yalnızca idari düzenlemeler ile sınırlı tutmayarak eğitim, dil, tarih yazımı ve kültürel politikalar aracılığıyla daha kapsamlı bir kimlik inşası sürecine dönüştürmüştür. Bu süreçte Türk halklarının kimlik dönüşümü, “Sovyet Adamı” (Homo Sovieticus) sürecinin önemli bir parçası olmuştur (Öztürk, 2022, s. 200-201).

Sovyet kimlik inşasının en önemli araçlarından birisi eğitim sistemi üzerinden şekillendirilmiştir. Öğrencilere verilen tarih ve sosyal bilimler eğitimi, Sovyet ideolojisini merkeze alarak kurgulanmış; yerel tarih anlatıları, simgeler ve destanlar büyük ölçüde görmezden gelinerek Sovyet perspektifinde “Sovyet Milliyetler Politikası” ekseninde uyarlanmıştır. Bu durum, ulus hafızasının yeniden şekillendirilmesini sağlamıştır. Müsaoglu'na göre Sovyet tarih yazımı, Türk halklarının ortak geçmişini geri plana iterek, onları birbirinden bağımsız ve ayrı gelişen topluluklar olarak sunmuştur (Musaoglu, 2009, s. 263).

Sovyet insanı yaratma politikasında dil politikaları da kimlik inşasının merkezi unsurlarından birisidir. Dil reformları tek seferde değil aşamalı şekilde gerçekleştirilmiştir. Dil alanında yapılan ilk değişiklik dinsel birliğin ortadan kaldırılması amacıyla Arap alfabesinin ve Arapçanın bölgeden uzaklaştırılmasıdır. İkinci değişiklik, Türkistan'da bulunan halkların dillerinin farklılaştırılmasıdır. Oluşturulan yerel dillerin zenginleştirilmesi halkların birlikte hareket etmesini önlemeye yönelik olmuştur. Arap alfabesinin kaldırılmasında sunulan temel gerekçe alfabenin oldukça zor olduğu ve bunun bölge halkının okuma yazma bilmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmesi olarak sunulmuştur. Arap alfabesi kaldırıldıktan sonra Arapça eserler de tasfiye edilmiştir. Bu politika doğrudan din üzerinden var olan bağların zayıflatılmasını ve hatta yok edilmesini amaçlamaktadır. Arap alfabesinin lağvedilmesi sonrası önce Latin alfabesine geçilmiştir. Aynı yıllarda Türkiye'nin de Latin alfabesine geçiş yapmasıyla bölge uluslarının Türkiye ile yakınlaşmasından çekinilerek bu kez de Kiril alfabesine geçiş sağlanmıştır. Dil alanında yapılan tüm müdahalelerin ortak amacı bölgeyi İslam etkisinden kopartmak, aralarındaki ulusal birliği kırmak ve Rus halkıyla kaynaştırmaktır (Şahin, 2023, s. 37-38).

Sovyetler Birliği yönetimi bununla birlikte yerel kültürel unsurları ve simgeleri ortadan kaldırmak yerine, onları kontrol altında tutarak yeniden üretme politikası

izlemiştir. Martin'in de vurguladığı üzere Sovyet sistemi bir yandan yerel kimlikleri teşvik ederken, diğer yandan bu kimlikleri sıkı bir ideolojik çerçeveye hapsedmiştir (Martin, 2001, s. 18). Orta Asya toplumlarında çift katmanlı bir kimlik yapısının ortaya çıkmasının başlıca nedeni bu olmuştur. Bir yanda etnik ve kültürel kimlik, diğer yanda ise Sovyet kimliği bölge halkının yaşadığı kimlik krizinin temelinde yatmaktadır.

2.3. Sovyet Sonrası Kimlik Krizi

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması, Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri içinde bir "kimlik boşluğu" yaratmıştır. Sovyet milliyetler politikasının ortadan kalkmasıyla birlikte uluslara dayatılan üst kimlik çökmüştür. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bölgede kurulan Türk devletleri halkları için yeni bir ulusal kimlik inşa etme süreci başlatmışlar, ancak bu süreç dünyanın geriye kalanına oranla daha yavaş ilerlemiştir. Bu durum siyasi elitler için meşruiyet sorunu getirirken toplum açısından da ciddi bir aidiyet sorununu beraberinde getirmiştir.

Bu kimlik krizi üç temel düzlemde kendini göstermiştir. İlk olarak, Sovyet döneminde oluşturulan ulusal kimliklerin ne ölçüde "gerçek" olduğu sorgulanmıştır. Birçok araştırmacıya göre bu kimlikler büyük ölçüde Sovyet politikalarının ürünü olup, tarihsel

kökleri sınırlıdır (Köksal, 2020, s. 24). Bu nedenle bağımsızlık sonrası dönemde bu kimliklerin yeniden tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, bölge uluslarında tarihsel hafızanın yeniden inşası ihtiyacı doğmuştur. Sovyet döneminde bastırılan ve yeniden yorumlanarak çarpıtılan tarihsel anlatılar, bağımsızlıkların ilanı sonrasında yeniden gündeme getirilmiştir (Akıncı & Jafarlı, 2020, s. 519). Bu süreçte özellikle Türk kimliği, İslam kültürü ve yerel tarihsel figürler ön plana çıkarılmıştır. Ancak bu yeniden inşa süreci çoğu zaman seçici ve ideolojik bir karakter taşımıştır. Son olarak, dış etkenler de kimlik krizini fazlasıyla derinleştirmiştir. Rusya'nın "Rus Dünyası" politikası, Orta Asya'da Rusça konuşan nüfus üzerinden bölgedeki etkisini sürdürmesine olanak sağlamıştır (Gülseven, 2019, s. 34). Bu durum yeni bağımsız devletlerin kimlik politikalarını şekillendirirken, üzerlerinde bulunan Rus ve kısmi olarak Çin baskısını da dikkate almak zorunda kalmalarına neden olmuştur.

Etnosembolist yaklaşım ile bakıldığında bu kimlik krizi aslında tamamen bir kopuş değil, bir yeniden keşif süreci olarak da değerlendirilecektir. Anthony Smith'in vurguladığı gibi ulusal kimlikler kriz dönemlerinde tarihsel köklerine daha fazla yönelme eğilimi göstermektedirler (Smith, 2017, s. 117-120). Nitekim Orta Asya'da da bağımsızlık sonrası dönemde tarihsel mitler, kahramanlar ve semboller yeniden canlandırılmıştır. Ancak bu süreç, sorunsuz bir şekilde

ilerlememiş; farklı etnik gruplar, bölgesel farklılıklar ve siyasi çıkarlar ulusların kimlik inşasını daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu nedenle Sovyetler Birliği sonrası kimlik krizi yalnızca bir geçiş dönemi sorunu olarak değil, günümüzde de etkilerini sürdüren güncel bir sorun olarak ele alınmaktadır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da kurulan yeni bağımsız Türk devletleri yalnızca siyasi ve ekonomik dönüşüm süreçleriyle değil, aynı zamanda derin bir kimlik boşluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kimlik boşluğu, Sovyet döneminde bilinçli olarak şekillendirilen ulusal kimlik politikalarının ortadan kalkmasıyla daha görünür hale gelmiştir. Sovyet sistemi etnik kimlikleri reddetmemiş, ancak bu kimlikleri Sovyet ideolojisi ile baskılayarak kontrol altında tutmuştur. Bundan dolayı bağımsızlık sonrası dönemde ortaya çıkan kimlik arayışı hem Sovyet mirasının reddini hem de bu mirasın kaçınılmaz etkileriyle yüzleşmeyi içeren çelişkili bir süreç olarak gelişmiştir (Musaoğlu, 2009, s. 269-270).

3. Bağımsızlık Sonrası Kimlik İnşası

Bağımsızlık sonrası dönemde Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri yalnızca siyasi bağımsızlıklarını kazanmakla kalmamış, aynı zamanda tarihsel olarak kesintiye uğramış kimliklerini yeniden inşa etme sürecine de girmişlerdir. Bu süreç, modern ulus-devlet inşasının klasik örneklerinden farklı olarak, güçlü bir devlet yönlendirmesi altında ve tarihsel, kültürel mirasın seçici biçimde yeniden yorumlanmasıyla ilerlemiştir. Bu bağlamda kimlik inşası ne tamamen yeni bir yaratım ne de geçmişin basit bir devamı olarak değerlendirilebilir; aksine Etnosembolist yaklaşımın da vurguladığı üzere tarihsel semboller, mitler ve toplumsal hafızanın modern siyasi ihtiyaçlara göre yeniden kurgulanması süreci olarak ortaya çıkmıştır.

Bağımsızlık sonrası dönemde Orta Asya devletlerinin karşı karşıya kaldığı en temel sorunlardan biri Sovyetler Birliği döneminde şekillendirilen kimliklerin meşruiyetinin sorgulanması olmuştur (Demirci, 2020, s. 329). Bu devletler bir yandan Sovyet mirasını reddetmeye çalışırken, diğer yandan bu mirasın getirdiği alışkanlıklar içinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu çelişkili durum kimlik inşasının hem süreklilik hem de kopuş unsurlarını aynı anda barındırmasına neden olmuştur. Orta Asya'da ulus-devlet inşası büyük ölçüde

devlet elitleri tarafından yönlendirilmiş ve toplumdan ziyade siyasal otoritenin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir.

Bu süreçte tarihsel referanslar, ulusal kimliğin meşruiyetini sağlamak açısından merkezi bir rol oynamıştır. Özellikle Sovyetler öncesi Türk-İslam geçmişine yapılan vurgu, yeni kimliklerin inşasında temel bir dayanak noktası olmuştur. Bu durum, geçmişin modern kimlik inşasında aktif bir kaynak olarak kullanıldığını göstermektedir.

3.1. Kazakistan: Kapsayıcı Devlet Kimliği ile Etno-Kültürel Aidiyet Arasında Denge

Kazakistan'da bağımsızlık sonrası hızlı bir ulus inşa süreci başlatılmıştır. Kazakistan örneği bu sürecin görece dengeli bir biçimde yürütüldüğü bir model sunmaktadır. Kimlik inşası Sovyet mirasının yarattığı kültürel ve siyasi boşluğu doldurmaya yönelik çok katmanlı bir süreç olarak gelişmiştir. Nursultan Nazarbayev döneminde coğrafya, tarih, dil, din, etnik köken ve kültürel miras unsurları kullanılarak ortak bir bilinç oluşturulmak istenmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Kazak nüfusu dışında yoğun bir Rus nüfusuna da ev sahipliği yapan Kazakistan, bağımsızlık sonrası dönemde hem Kazak kimliğini güçlendirmek istemiş hem de çok etnikli yapıyı korumaya yönelik bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda Nazarbayev döneminde öne sürülen "Kazakistanlılık" üst kimliği ile farklı uluslara mensup insanların da bu kimliğe dâhil edilmesi amaçlanmıştır (Demirci, 2020, s. 336-338). Kazak kimliği; tarih, dil, kültür ve Kazak Hanlığı mirasına dayanan etno-kültürel aidiyeti güçlendirirken; "Kazakistanlı" söylemi ise ülkedeki Ruslar ve diğer etnik toplulukları dışlamayan siyasi-toplumsal bir üst kimlik üretmeyi amaçlamıştır (Giritlioglu, 2024, s. 1156-1157). Gulbanu Kelerkhan'ın belirttiği üzere Kazakistan'da ulus kimliğin inşa edilme süreci diğer bir taraftan iç ve dış politikaları da doğrudan etkileyerek, Kazakistan'ın hem Asya hem de Avrupa ile ilişkilerini sürdürebilen bir

Kazakistan'da kimlik inşası, etnik köklere dönüş ile toplumsal bütünlüğü koruma hedefi arasında şekillenen pragmatik ve kontrollü bir ulus inşa modeli oluşturmuştur.

Kırgızistan örneği, Sovyetler sonrası Türk devletlerinde kimlik inşasının yalnızca devlet politikalarıyla değil, aynı zamanda mitler, destanlar ve kültürel hafıza yoluyla da şekillenebileceğini ortaya koymaktadır.

diplomasi tercihine yönelebilmesine olanak sağlamıştır (Kelerkhan, 2023, s. 169-172).

Aynı zamanda Kazak dilinin ve kültürünün yeniden canlandırılmasına yönelik adımlar atılmıştır. Bu çerçevede dil politikaları, alfabe reformu, tarih yazımı, diaspora Kazaklarının geri dönüşünün teşvik edilmesi ve dinin kontrollü biçimde kamusal alanda yeniden görünür hâle gelmesi ulus inşa sürecinin temel araçları olmuştur (Ametbek, 2017, s. 71-73). Özellikle Kazakçanın güçlendirilmesi yalnızca kültürel bir tercih değil, aynı zamanda bağımsız devlet kimliğinin sembolik bir dayanağı olarak değerlendirilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Rusçanın kamusal hayat, bürokrasi, eğitim ve şehirli yaşam üzerindeki baskın konumu, bağımsızlık sonrasında Kazakçanın yeniden devletin kurucu unsurlarından biri hâline getirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle Kazak dili sadece iletişim aracı olarak değil, tarihsel sürekliliği, yerli aidiyeti ve siyasal egemenliği temsil eden bir unsur olarak ele alınmıştır. Devletin eğitim politikaları, resmî yazışmalar, medya ve kültürel üretim alanlarında Kazakçaya verilen önemin artırılması, bu dilin kamusal görünürlüğünü güçlendirmeyi amaçlamıştır (Demirci, 2020, s. 326-329). Kazakistan yönetimi aynı zamanda etnik dışlayıcılığın ülke içinde zaten kırılğan olan dengeleri bozabileceğinin farkında olduğu için daha temkinli bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Bu nedenle Nazarbayev'in "Avrasyacılık" yaklaşımı da yalnızca dış politika tercihi değil, içeride Türk ve Slav unsurlarını aynı çatı altında tutmaya yarayan bir kimlik formülü işlevi görmüştür (Ametbek, 2017, s. 80-82). Kazakistan'da kimlik inşası, etnik köklere dönüş ile toplumsal bütünlüğü koruma hedefi arasında şekillenen pragmatik ve kontrollü bir ulus inşa modeli oluşturmuştur.

3.2. Özbekistan: Tarih Yazımı ve Devlet Merkezli Millî Kimlik

Özbekistan'da bağımsızlık sonrası kimlik inşası büyük ölçüde devlet merkezli tarihsel meşruiyet üretimi

üzerinden şekillenmiştir. İslam Kerimov iktidarı, Sovyetler döneminde geri plana itilen tarihsel mirası yeniden ön plana çıkararak güçlü bir ulusal kimlik oluşturmayı hedeflemiştir (Yılmaz & Duran, 2023, s. 780-781). Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan ideolojik boşluk, yeni devletin kendisini hem iç siyasette meşrulaştırmasını hem de toplumsal bütünlüğü sağlamasını zorunlu kılmıştır. Bu süreçte Özbekistan, millî kimliği inşa ederken tarih yazımını stratejik bir araç olarak kullanmış ve özellikle Özbekistan toprakları üzerinde şekillenmiş medeniyetleri doğrudan ulusal geçmişin parçası olarak yeniden yorumlamıştır. Bu yaklaşım literatürde "teritoryal (ülkesel) tarih anlayışı" olarak ifade edilmekte ve modern Özbek kimliğinin köklü bir geçmişe dayandırılmasını sağlamaktadır (Gürbüz, 2019, s. 284). Bu bağlamda özellikle Emir Timur figürü ulusal kimliğin sembolik merkezine yerleştirilmiştir. Timur'un büyük bir devlet kurucusu ve askeri lider olarak yüceltilmesi, Özbekistan'ın tarihsel sürekliliğini vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Yılmaz ve Duran'ın ifade ettiği üzere bu tarihsel referanslar yalnızca iç politikada değil, aynı zamanda dış politikada da bir meşruiyet aracı olarak işlev görmüştür (Yılmaz & Duran, 2023, s. 785).

Buna karşılık Özbeklerin göçebe geçmişi veya farklı etnik unsurları resmi söylemde daha sınırlı şekilde yer bulmuş, böylece daha kapsayıcı ve köklü bir tarihsel süreklilik vurgusu öne çıkarılmıştır. Bu durum Özbek kimliğinin tarihsel gerçeklikten ziyade modern devletin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden kurgulandığını göstermektedir. Bununla birlikte Özbekistan'da kimlik inşası yalnızca tarihsel anlatılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sınırların belirlenmesi ve toprak bütünlüğünün korunması üzerinden de güçlendirilmiştir (Gürbüz, 2019, s. 281).

Sovyetler Birliği döneminden miras kalan yapay sınırlar, özellikle Fergana Vadisi'nde çeşitli anlaşmazlıklara yol açmış ve bu durum ulusal kimliğin güvenlik boyutunu ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle Özbekistan'da ulus inşası süreci kültürel unsurların yanı sıra mekânsal ve jeopolitik faktörlerle de şekillenmiştir (Kanat & Kılınç, 2024, s. 38-40). Ulusal kimlik oluşumunda Özbekistan örneği kimlik inşasının yalnızca kültürel bir tanımlama değil, aynı zamanda devletin meşruiyetini ve bütünlüğünü sağlamaya yönelik çok boyutlu bir siyasal süreç olduğunu ortaya koymuştur.

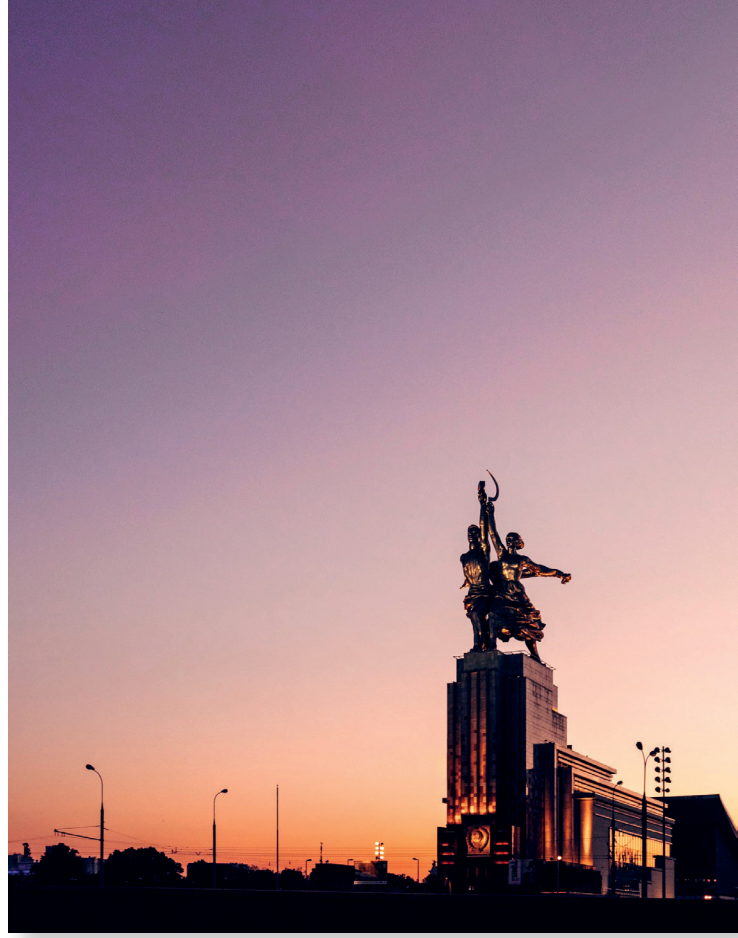
3.3. Türkmenistan: Semboller, Lider Kültü ve Otoriter Kimlik İnşası

Türkmenistan'da bağımsızlık sonrası kimlik inşası diğer Orta Asya Türk devletlerine kıyasla çok daha belirgin biçimde lider merkezli, sembolik ve otoriter bir ulus inşa modeli üzerinden şekillenmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Türkmenistan'da Saparmurat Türkmenbaşı yönetimi, yeni devletin meşruiyetini ve toplumsal bütünlüğünü sağlamak amacıyla ulusal kimliği yoğun biçimde siyasal semboller aracılığıyla yeniden tanımlamıştır. Bu süreçte bayrak, marş, para, anıtlar ve resmi söylem, yalnızca devletin sembolleri olmaktan çıkmış; doğrudan ulusal aidiyetin ve rejim meşruiyetinin taşıyıcı kolonları hâline gelmiştir (Elçi, 2023, s. 301-305). Türkmenistan örneğinde kimlik inşasının en dikkat çekici yönü bu sembollerin yalnızca birleştirici değil, aynı zamanda toplum üzerinde ayırıştırıcı ve disipline edici bir işleve de sahip olmasıdır. Türkmenbaşı dönemi boyunca devlet, Türkmen kimliğini tarihsel ve kültürel bir aidiyetin ötesinde, doğrudan rejime sadakat ile iç içe geçen bir çerçevede sunmuştur.

Türkmenistan'da ulusal kimlik yalnızca ortak tarih, dil ve kültür etrafında değil; aynı zamanda Türkmenbaşı kültü etrafında şekillenen kişiselleştirilmiş bir devlet ideolojisi ile yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Türkmenbaşı'nın kaleme aldığı *Rubnama* yalnızca bir ideolojik metin değil, aynı zamanda ulusal kimliğin temel referans kaynağı haline getirilmiştir (Gökçimen, 2023, s. 43). Ulusal marş, bayrak ve para gibi semboller hem bağımsız devletin görünür işaretleri hem de iktidarın ideolojik araçları olarak işlev görmüştür. İsmail Hakkı Elçi'nin belirttiği gibi bu süreçte ulusal semboller hem birleştirici hem de dışlayıcı bir işlev üstlenmiş, kimlik inşası büyük ölçüde devletin kontrolü altında yürütülmüştür (Elçi, 2023, s. 303). Bu durum, Türkmenistan'daki kimlik inşasının diğer Türk cumhuriyetlerinden farklı olarak daha az çoğulcu ve daha fazla merkezî denetim altında ilerlediğini göstermektedir.

3.4. Kırgızistan: Toplumsal Hafıza, Etno-Semboller ve Parçalı Kimlik İnşası

Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası kimlik inşası diğer Orta Asya Türk devletlerine kıyasla daha çok tarihsel semboller, toplumsal hafıza ve kültürel anlatılar üzerinden şekillenmiştir (Temür, 2023, s. 165-167). Bağımsızlığını

ilan etmesi sonrasında Kırgızistan da yeni bir ulusal aidiyet zemini oluşturma ihtiyacıyla karşı karşıya kalmış; ancak bu süreç Kazakistan veya Özbekistan'daki kadar güçlü ve merkezi bir devlet ideolojisiyle değil, daha çok toplumsal hafızayı harekete geçiren sembolik unsurlar aracılığıyla ilerlemiştir. Bu bağlamda Kırgız kimliğinin inşasında en önemli araçlardan biri tarihsel ve kültürel sürekliliği temsil eden Manas Destanı olmuştur. Manas,

Tüm faktörler değerlendirildiğinde Orta Asya Türk devletlerinde kimlik inşasının tek tip ve aynı biçimde ilerleyen bir süreç olmadığı açıkça görülmektedir. Her devlet ortak tarihsel ve kültürel mirası kendi siyasal ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlamış ve özgün bir kimlik modeli geliştirmiştir.

yalnızca kültürel ya da geleneksel bir miras değil; aynı zamanda bağımsızlık, birlik, mücadele ve tarihsel devamlılık fikrini besleyen bir ulusal kimlik kaynağı olarak işlev görmüştür (Ekinci, 2016, s. 343-344). Kırgızistan örneğinde diğer bağımsız Türk devletlerinin aksine ulus inşası süreci toplumu yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya bir şekilde dönüştürmektedir. Bu nedenle kimlik inşası resmi devlet söyleminden ziyade etno-sembolik öğeler, tarihsel hafıza ve toplumsal aidiyet biçimleri üzerinden yürütülmüştür. Kabile bağları, geleneksel toplumsal yapılar ve ortak tarih anlatıları Kırgız kimliğinin toplumsal tabanda meşrulaşmasında etkili olmuştur (Temür, 2023, s. 165-167). Bununla birlikte Kırgızistan'daki etnik çeşitlilik ve toplumsal kırılma noktaları, ortak ulusal kimliğin tam anlamıyla pekiştirilmesini zorlaştırmıştır. Özellikle azınlık gruplarla yaşanan gerilimler, ulus inşa sürecinin tek tip ve istikrarlı bir çizgide ilerlemediğini göstermektedir. Bu nedenle Kırgızistan'da kimlik inşası, güçlü devlet ideolojisinden çok, toplumsal hafıza ve sembolik ortaklıklar üzerinden yürüyen daha parçalı bir süreç olarak değerlendirilebilir (Ekinci, 2016, s. 340-343). Kırgızistan örneği, Sovyetler sonrası Türk devletlerinde kimlik inşasının yalnızca devlet politikalarıyla değil, aynı zamanda mitler, destanlar ve kültürel hafıza yoluyla da şekillenebileceğini ortaya koymaktadır. Burcu Temür'ün analizine göre Kırgız kimliği, tarihsel mitler ve toplumsal hafıza üzerinden yeniden inşa edilmekte; bu süreçte geleneksel unsurlar modern devlet yapısıyla bütünleştirilmeye çalışılmaktadır (Temür, 2023, s. 171-173). Ancak bu süreç diğer ülkelere kıyasla daha kırılma bir yapı sergilemektedir.

3.5. Genel Değerlendirme

Dil ve alfabe politikaları Orta Asya'da bulunan Türk devletlerinin kimlik inşası sürecinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Sovyetler döneminde Rusçanın baskın konumu bağımsızlık sonrası dönemde yoğun olarak sorgulanmış, ardından yerel diller güçlendirilmeye çalışılmıştır. Latin alfabesine geçiş özellikle Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da yalnızca reform değil, aynı zamanda Sovyet mirasından bir kopuş anlamı taşımıştır. Bu değişim Türk dünyasıyla yeniden bütünleşme arzusunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Şahin, 2023, s. 37-38). Kırgızistan'ın Kiril alfabesini koruması ise Rusya ile olan siyasi ve ekonomik yakınlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Tarih yazımı ve toplumsal hafızanın yeniden inşası, kimlik politikalarının bir diğer önemli boyutunu oluşturmuştur. Sovyetler döneminde ideolojik olarak çarpıtılan tarih anlatıları, bağımsızlık sonrası dönemde ele alınarak ulusal perspektife uygun biçimde yeniden yazılmıştır. Bu süreçte tarihsel figürler, mitler ve semboller ön plana çıkarılmış; ulusal kimliğin kökleri derinleştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum Anthony Smith'in Etnosembolizm yaklaşımında vurguladığı "mit-sembol bütünü" kavramıyla örtüşmektedir (Smith, 2017, s. 40-41).

Dinin rolü ise daha temkinli bir şekilde ele alınmıştır. Sovyetler döneminde bastırılan İslam, bağımsızlık sonrası dönemde yeniden görünür hale gelmiş; ancak bu sefer de devletler tarafından sıkı bir kontrol altında tutulmuştur. Bu durum, dinin bir yandan kimlik inşasında önemli bir unsur olarak kabul edildiğini, diğer yandan siyasi bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir. Özellikle Özbekistan'da radikal dini hareketlere karşı sert politikalar uygulanırken, Kazakistan ve Kırgızistan'da daha ılımlı bir yaklaşım benimsenmiştir (Musaoğlu, 2009, s. 263-264).

Tüm faktörler değerlendirildiğinde Orta Asya Türk devletlerinde kimlik inşasının tek tip ve aynı biçimde ilerleyen bir süreç olmadığı açıkça görülmektedir. Her devlet ortak tarihsel ve kültürel mirası kendi siyasi ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlamış ve özgün bir kimlik modeli geliştirmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinde ortaya çıkan ulusal kimlik inşası süreçlerini tarihsel ve teorik bir çerçevede incelemiştir. Elde edilen bulgular, Sovyet milliyetler politikalarının bölgedeki kimlik yapılarını derinden dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün bağımsızlık sonrası dönemde yaşanan kimlik krizinin temelini oluşturduğunu göstermektedir. Sovyetler döneminde yukarıdan aşağıya dayatılan ve merkezi ideoloji çerçevesinde şekillendirilen kimlikler, bağımsızlık sonrası dönemde hem sorgulanmış hem de yeniden tanımlanma sürecine girmiştir.

Bağımsızlık sonrası kimlik inşası süreçleri incelendiğinde, Orta Asya Türk devletlerinin ortak bir tarihsel ve kültürel mirasa sahip olmalarına rağmen farklı kimlik stratejileri geliştirdikleri görülmüştür. Kazakistan

çok etnikli yapısını korumaya yönelik kapsayıcı bir üst kimlik inşa etmeye çalışırken, Özbekistan tarih yazımı ve güçlü devlet söylemi üzerinden merkezîyetçi bir kimlik modeli geliştirmiştir. Türkmenistan'da kimlik inşası büyük ölçüde lider kültü ve semboller üzerinden şekillenen otoriter bir karakter kazanmış; Kırgızistan'da ise süreç daha çok toplumsal hafıza, etno-sembolik unsurlar ve yerel aidiyetler üzerinden ilerleyen daha parçalı bir yapı sergilemiştir. Bu farklılaşma, kimlik inşasının yalnızca tarihsel mirasla değil, aynı zamanda siyasal elitlerin tercihleri ve devlet yapılarının niteliğiyle de yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın teorik katkısı, İnşacı ve Etnosembolist yaklaşımların birlikte ele alınmasının Orta Asya örneğini açıklamada daha bütüncül bir çerçeveye sunduğunu göstermesidir. Kimlik bu doğrultuda ne yalnızca modern devlet politikalarının ürünü ne de tamamen tarihsel bir mirasın devamı olarak değerlendirilebilir, aksine geçmiş ile bugünün karşılıklı etkileşimi içinde yeniden üretilen bir süreçtir. Bu nedenle Orta Asya'daki kimlik inşası hem süreklilik hem de kopuş unsurlarını aynı anda barındıran özgün bir dönüşüm alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Orta Asya Türk devletlerinde ulusal kimlik inşası tek tip bir süreç değildir. Her devlet tarihsel referansları kendi siyasal ihtiyaçları bağlamında yeniden yorumlamış ve özgün kimlik modelleri geliştirmiştir. Bu durum bölgedeki kimlik politikalarının gelecekte de değişime açık, çok katmanlı ve özgün bir karakter taşımaya devam edeceğini göstermektedir. Bu bağlamda ilerleyen çalışmaların, kimlik inşasının dış politika davranışları ve bölgesel iş birliği süreçleri üzerindeki etkilerine odaklanması literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A., & Jafarlı, J. (2020). Rusya Kıskaçındaki Türk Devletlerinin Kimlik Mücadelesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 505-524.
- Ametbek, D. (2017). Kazakistan'ın Ulusal Kimlik Krizine Nazarbayev'in Çözüm Önerisi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 60-86.
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler—Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Metis Yayınları.
- Bilgin, P. (2010). The “Western-Centrism” of Security Studies: “Blind Spot” or Constitutive Practice? *Security Dialogue*, 41(6), 615-622.
- Coldoşev, A. (2019). Kimlik ve Sınır: Orta Asya'da Sınır Sorunları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2), 303-326. <https://doi.org/10.32449/egetedid.576578>
- Demirci, H. (2020). İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik ve Milli Kimlik (1991-2019). *Kahramanmaraş Sütcü*

- İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 321-342. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.668301>
- Ekinci, N. (2016). Türk Dünyasında Ulusal Kimliklerin İnşasında Manas Destanına Siyasal İletişim Açısından Bir Yaklaşım. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 339-350.
- Elçi, İ. H. (2023). Ulus İnşasında Ulusal Sembollerin Ayırıştırıcı ve Birleştirici Roller: Bir Vaka Örneği Olarak Niyazov Dönemi Türkmenistan. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 299-317. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1192504>
- Giritlioglu, S. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı Üyelerinin Ulus İnşa Politikaları: Kazakistan Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1152-1171. <https://doi.org/10.11616/asbi.1516668>
- Gökçimen, A. (2023). Constructing National Identity in Post-Independence Turkmenistan / Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'da Milli Kimlik İnşası. *Philological Researches*, (8), 42-47.
- Gülseven, A. Y. (2019). *Geçmişten Günümüze Russkiy Mir (Rus Dünyası): Bir Kimlik Projesinden Uluslararası Politikaya*. (56), 33-52.
- Gürbüz, Y. E. (2019). Özbekistan'da Tarih yazımı ve Milli Kimlik. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2), 277-301. <https://doi.org/10.32449/egetedid.625377>
- Kanat, S., & Kılınc, S. (2024). Sovyetler Birliği Sonrası Sınır Sorunları ve Çözüm Arayışları: Özbekistan Örneği. *İmgelem*, (Özbekistan Özel Sayısı), 37-66. <https://doi.org/10.53791/imgelem.1510734>
- Kelerkhan, N. (2023). *Kazakistan'da Ulusal Kimlik, Ulus İnşası ve Dış Politika* [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Köksal, P. (2020). Orta Asya'da Tarihsel Kimlikler ve Çatışma. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (21), 21-52.
- Lenin, V. I. (1914). The right of nations to self-determination. Marxists Internet Archive. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/self-det/>
- Martin, T. D. (2001). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Cornell University Press.
- Musaoglu, N. (2009). Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 261-273.
- Öz, Y. (2014). *Doğu Avrupa Ülkelerinde Azınlık Hakları: Kırm Tatar Toplumunu Örneği* [Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı].
- Öztürk, Z. (2022). Sovyet Adamı Yaratma Çabalarının Orta Asya'ya Yansıması. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 197-210.
- Smith, A. D. (2017). *Milli Kimlik* (B.S. Şener, Çev.; 9. bs.). İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1991'de yayımlanmıştır.)
- Şahin, E. (2023). Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Rus Etkisi. *Akademik Düşünce Dergisi*, (8), 29-45. <https://doi.org/10.53507/akademikdusunce.1392168>
- Şengöz, M. (2022). Ulusal Kimlik ve Ulus Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 277-295. <https://doi.org/10.20493/birtop.1164021>
- Temür, B. (2023). Kırgız Halkından Kırgızistan Devletine: Etno-Sembolizm Bağlamında Bir Analiz. *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 158-178.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press
- Yılmaz, K. K., & Duran, H. (2023). Tarihsel Miras ve Özbek Kimliğinin Özbekistan Dış Politikasının Oluşumuna Etkisi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(50), 777-788. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.1369705>

BUILDING CONSENSUS: ELDERLY RIGHTS AS A REGIONAL NORM IN THE TURKIC WORLD

Turkic World already possesses the elements required to treat elderly rights not as a marginal welfare topic, but as a core dimension of regional cooperation. Common ground among social ministries, foreign ministries, OTS institutions, youth groups, and elder organisations reveal a shared intuition that older persons should not be left to the contingencies of family solidarity or ad hoc welfare measures alone, but ought to enjoy a minimum set of guarantees compatible with both civilizational ethics and contemporary standards of dignity. When read through the lens of *Ata Kültürü* and the *Aksakal* tradition, this intuition crystallises into a coherent set of principles on dignity, reciprocity, participation, protection, and intergenerational responsibility that can serve as the normative backbone of a regional elderly rights agenda.

Dr. Teoman Ertuğrul Tulun

Analyst, Center for Eurasian Studies (AVİM)

Berna Sarıca

MA Candidate, Social Sciences University of Ankara

Introduction: From scattered debates to a shared agenda

Over the last decade, discussions about ageing in the Turkic World have multiplied across policy circles, academic forums, and civil-society initiatives. Demographic analyses document a rapid increase in the share of older persons in member states of the Organization of Turkic States (OTS), raising questions about the sustainability of pension systems, health services, and care arrangements. At the same time, earlier work rooted in Constructive Eurasianism has underlined that the region is not starting from a normative vacuum:

longstanding cultural resources such as *Ata Kültürü* (Ancestor/Forefather Culture) and the *Aksakal* (“White Beard”/Elder) tradition, together with the symbolic and consultative institutions of the OTS, already frame expectations about how elders should be treated and what kind of solidarity binds generations together. Yet despite this growing attention, debates on elderly rights remain fragmented—oscillating between domestic welfare reforms, cultural invocations of respect for elders, and sporadic references to international human-rights standards, without a clearly articulated regional baseline.¹

Previous publications in this research programme have addressed different parts of the puzzle. Public-facing commentaries and blog posts have sought to place Eurasia's demographic turning point on the agenda of policymakers and wider audiences, arguing that Turkic states cannot afford to treat ageing as a secondary issue. A first preprint has mapped institutional landscapes and policy options, highlighting both promising initiatives and serious gaps in the protection of older persons, including lessons from the COVID-19 pandemic. The Istanbul Forum paper has explored future scenarios and the potential of OTS institutions, especially the Council of Elders and youth platforms, as an "intergenerational architecture" linking ancestral ethics with contemporary governance. Forthcoming work is set to examine elderly rights through the lenses of norm diffusion and international law, positioning Turkic Eurasia as a possible source of legal and policy innovation.²

What is still missing, however, is a **shared regional point of departure**; a coherent account of what relevant actors in the Turkic World already agree on, which principles

rooted in *Ata Kültürü* can be translated into a common normative framework, and what kind of institutional package could command broad but realistic support in the near term. Without such a baseline, efforts to develop legal instruments, data-driven evaluations, or global norm-entrepreneurship strategies risk either outpacing political realities or reproducing existing fragmentation.

This article addresses that gap. It aims to consolidate a **consensus baseline** on elderly-rights in the Turkic World by, first, identifying minimal common ground across governments, OTS bodies, youth and elder organisations; second, reconstructing the civilizational principles that can underpin a regional elderly-rights norm; third, sketching a first-generation package of soft-law and institutional instruments; and, finally, outlining a practical consensus-building process suited to the capacities and constraints of OTS members. In doing so, the article is intentionally positioned as a bridge between diagnostic work, most notably the OSF index preprint and related empirical studies, and the more theory-intensive analyses of norm entrepreneurship and international law that forthcoming SSRN, CESRAN

Foreign ministries and regional-cooperation units, for their part, are attentive to the international image of the Turkic World and to opportunities for Constructive Eurasianism; they are drawn to initiatives that project a distinctive but cooperative social model without generating rigid treaty obligations.

indexes, and indexed-journal pieces will develop. Its central claim is that, by moving from scattered debates to a shared agenda, the Turkic World can begin to treat elderly rights as a regional norm in the making rather than as a series of isolated national experiments.³

1. Minimal Common Ground: What Actors Already Agree On

Over the past several years, a growing body of work has depicted the Turkic World as standing at a demographic and institutional crossroads. Commentaries, preprints, and forum papers have documented how member states of the Organization of Turkic States (OTS) are entering a period of rapid population ageing that will test the resilience of social-security systems and the legitimacy of existing welfare regimes. At the same time, these studies underline that the region possesses of distinctive cultural resources, above all *Ata Kültürü* and the *Aksakal* legacy, as well as emerging OTS platforms that could be mobilized in response.⁴ Rather than rehearsing this diagnosis in full, this section asks a different question: given this background, what minimal common ground already exists among key actors that could support the emergence of a regional elderly-rights norm?

When we read earlier AVİM and OSF work side by side, at least five convergence points stand out. First, there is a growing recognition across the region that ageing is no longer a narrow social-policy or family issue, but a strategic concern for economic sustainability, social cohesion, and political legitimacy. Demographic projections and recent policy debates are increasingly framed in terms of long-term risks to labour markets, public finances, and intergenerational trust, even though the language of “rights” is not yet fully articulated.⁵

Second, there is a widely shared cultural respect for elders, expressed in everyday practices and in public rhetoric through concepts such as *Ata Kültürü* and the *Aksakal* figure. While the intensity and social expression of these norms vary, no major actor openly contests the idea that older persons deserve special consideration and honour.⁶

Third, despite significant institutional differences, states already accept basic welfare obligations toward older persons. Pension schemes, subsidised health services, and varying forms of long-term care exist in all member countries, and recent reforms have generally expanded rather than curtailed these arrangements. Fourth, there is a diffuse but increasing concern over ageism (discrimination against the elderly), the fear that older persons may be reduced to economic “burdens” or epidemiological “risk groups,” especially in the wake of COVID-19 debates in other regions. Even when ageist language does not dominate domestic discourse, policymakers and experts in Turkic Eurasia are acutely aware of the reputational and moral costs of such framings. Finally, there is evident interest in OTS platforms as venues where social questions, including ageing, can be discussed alongside trade, connectivity, and security. The consolidation of the Council of Elders, the expansion of youth forums, and the inclusion of social topics in summit agendas all point in this direction.⁷

These convergence points become clearer when we distinguish the main actor groups involved in the debate. Social ministries and welfare agencies tend to foreground the fiscal sustainability of pensions, healthcare, and care services; yet their internal documents and public statements also emphasise the need to maintain social legitimacy and prevent poverty in old age. Foreign ministries and regional-cooperation units, for their part, are attentive to the international image of the Turkic World and to opportunities for Constructive Eurasianism; they are drawn to initiatives that project a distinctive but cooperative social model without generating rigid treaty obligations. Within the OTS architecture, bodies such as the Council of Elders and the Secretariat seek agendas that can connect symbolic civilizational references with concrete cooperation, thereby demonstrating the practical relevance of Turkic solidarity.

Alongside these institutional actors, youth groups and early-career scholars increasingly engage with ageing

as a way of thinking about their own futures. Forum discussions and postgraduate research projects show that younger cohorts view intergenerational solidarity both as a cultural inheritance and as a policy field in which they wish to have a voice. Finally, elder councils and civil-society organisations, ranging from retirees' associations to social non-governmental organizations (NGOs), frame their demands in terms of dignity, participation, and protection from neglect or abuse, often invoking traditional respect for elders in support of more predictable services and safeguards.

When these positions are cross-matched, a pattern of overlapping interests emerges. Social ministries seek reforms that are fiscally viable but also publicly defensible; foreign ministries and OTS bodies are interested in visible, low-cost initiatives that enhance the region's normative profile; youth and elders wish to avoid both economic precarity and symbolic marginalisation in later life. None of these actors necessarily begins from a fully articulated rights-based vocabulary. Yet taken together, their concerns point toward a shared intuition; that older persons in the Turkic World should be able to rely on a minimum set of guarantees compatible with civilizational ethics and contemporary standards of dignity.⁸

This minimal common ground does not, by itself, determine the exact shape of a regional elderly-rights regime. It does, however, provide a sufficiently broad and solid basis for developing a consensus-oriented package of norms and institutions, which the remainder of this article seeks to outline. In the next section, we therefore move from mapping convergences to reconstructing the civilizational principles that can translate *Ata Kültürü* and the *Aksakal* tradition into shared, region-wide standards for the treatment of older persons.

2. From *Ata Kültürü* to Shared Normative Principles

The minimal common ground outlined above is not simply the product of short-term policy calculations. It reflects, more fundamentally, the civilizational grammar through which ageing, authority, and responsibility have long been understood in Turkic societies. *Ata Kültürü* and the *Aksakal* tradition do not only supply symbolic references for political speeches; they structure expectations about how generations ought to relate to one another and about the place of older persons within the moral community. If a regional consensus on elderly

rights is to be more than a technocratic adjustment of welfare schemes, it must therefore take these civilizational resources seriously as a starting point.⁹

Earlier analyses have shown how *Ata*, far from being a purely biological category, denotes the person who raises, guides, and transmits collective memory, thereby embodying a living link between past, present, and future. Old age, in this horizon, is not primarily associated with decline but with the accumulation of experience and moral capital. The *Aksakal*, literally the “white-bearded elder,” condenses this status: he is expected to mediate conflicts, advise rulers, and safeguard communal norms. Taken together, *Ata Kültürü* and the *Aksakal* figure place elders at the centre of social life rather than at its margins, suggesting that a community in which older persons are humiliated or abandoned has, in some sense, betrayed its own self-understanding.

Everyday practices continue to echo this ethic. In many families, elders are addressed with honorifics, seated in the most respected places at gatherings, and consulted on important decisions. Caring for parents is described as a repayment of a longstanding debt, not as an optional act of generosity. Local leaders invoke *Ata Kültürü* when mobilising support for vulnerable older neighbours in times of crisis, and political actors regularly appeal to the wisdom of elders when speaking about unity and continuity. Even where urbanisation, migration, and changing family structures have weakened these patterns, they remain powerful reference points in public discourse. Crucially, they frame respect for elders as a **duty grounded in reciprocity**, not merely as a matter of individual preference.

From this civilizational grammar, a limited but robust set of **normative principles** can be distilled that is capable of underpinning regional consensus. The first is **dignity**: the idea that the worth of older persons does not depend

***Ata Kültürü* and the *Aksakal* tradition do not only supply symbolic references for political speeches; they structure expectations about how generations ought to relate to one another and about the place of older persons within the moral community.**

on their current economic productivity, health status, or household role. In the language of *Ata Kültürü*, the elder's life is valuable because it concentrates memory and experience; in legal-policy terms, this translates into commitments to prevent degrading treatment, ensure adequate living conditions, and avoid policies that implicitly treat older persons as disposable.

A second principle is **reciprocity**. Intergenerational obligations are understood not as one-directional flows of assistance from young to old, but as part of a long arc of mutual giving and receiving. Policy language grounded in this principle would move beyond charity-based schemes and emphasise entitlements earned through prior contributions, whether economic, social, or caregiving.

Participation is the third principle. The *Aksakal* is not a passive beneficiary of protection but an active interlocutor in communal life; similarly, a regional elderly-rights norm should affirm that older persons have the right to participate in family, community, and public decision-making, including in discussions of policies that affect them.

The fourth principle is **protection against neglect and abuse**. Traditional expectations that families and communities must not “leave elders alone” can be reformulated in contemporary terms as a negative duty on both public authorities and private actors to prevent abandonment, exploitation, and violence in old age. This does not require uniform criminal codes or social-service models across the region. It does, however, imply that certain forms of treatment are incompatible with Turkic civilizational ethics and should be recognised as such in regional instruments.

Finally, a fifth principle can be captured under the heading of **intergenerational responsibility**. Here, *Ata Kültürü* speaks not only to what younger generations

owe their elders, but also to how each cohort envisions its own future ageing. In policy language, this supports measures that foster solidarity between age groups, avoid zero-sum framings of “young versus old,” and integrate ageing concerns into long-term development strategies.

Translating these principles into **legal and policy vocabulary** does not mean turning cultural references into rigid legal codes. Instead, it involves articulating them in a form that can be endorsed in summit declarations, charters, and national strategies, while leaving detailed doctrinal testing and institutional design to more specialised work. An Elderly Rights Charter, for example, could cluster them into a small number of articles, on dignity and non-discrimination, on participation and social inclusion, on care and protection, each accompanied by explanatory language that explicitly links modern concepts to *Ata Kültürü* and the *Aksakal* legacy. National policies and OTS initiatives would then be guided by a shared vocabulary that is recognisably Turkic in its ethical roots yet compatible with contemporary rights discourse.

By reconstructing *Ata Kültürü* in this way, Section 2 seeks to provide the **normative backbone** for the consensus package that later sections will propose. The principles of dignity, reciprocity, participation, protection, and intergenerational responsibility do not resolve all policy controversies, but they do narrow the range of legitimate disagreement and offer a common reference point for states, OTS bodies, youth groups, and elder organisations. On this basis, the next part of the article turns to the more practical question of how these principles can be assembled into a realistic regional “consensus package” of instruments and mechanisms suitable for the Turkic World in the coming decade.

3. Blueprinting a Regional Elderly-Rights Consensus Package

If the previous sections have identified *why* a regional elderly-rights norm is both necessary and culturally legitimate, they have not yet answered the question of *what* such a norm might look like in institutional terms. Minimal common ground among key actors and the principles derived from *Ata Kültürü* together suggest a direction of travel, but they do not, on their own, specify concrete mechanisms or instruments. Drawing on the policy pathways outlined in earlier OSF work and on the

Crucially, the Charter's language would explicitly link these commitments to *Ata Kültürü* and the *Aksakal* tradition, thereby signalling that they arise from within Turkic civilizational ethics rather than being imported wholesale from external models.

scenarios developed for the Istanbul Forum, this section sketches a first-generation “consensus package” that could realistically be adopted within the OTS framework over the coming decade. The package consists of three interlocking components: an Elderly Rights Charter, a Regional Observatory on Ageing, and a set of soft coordination tools.

The **Elderly Rights Charter** would form the normative core of this architecture. Its purpose would not be to replicate a detailed convention or to harmonise national legislation line by line, but to articulate, in concise form, the shared principles that OTS members recognise as binding on their political conscience. Building on the analysis in Section 2, the Charter could be organised around two or three clusters of rights and responsibilities. A first cluster, centred on **dignity and non-discrimination**, would affirm that older persons have the right to live free from degrading treatment, ageist stereotyping, and unjust exclusion from services and opportunities. A second cluster, focused on **participation and social inclusion**, would state that older persons have the right to take part in family, community, and public life, including in decision-making on policies that affect them. A third cluster, framed in terms of **care, protection, and intergenerational responsibility**, would affirm obligations to prevent neglect and abuse, to secure minimum income and access to essential health and care services, and to foster solidarity between age groups.

Crucially, the Charter’s language would explicitly link these commitments to *Ata Kültürü* and the *Aksakal tradition*, thereby signalling that they arise from within Turkic civilizational ethics rather than being imported wholesale from external models. Preambular paragraphs could recall the role of elders in transmitting memory and safeguarding communal norms, while operative provisions would translate that ethic into contemporary rights language. At the same time, the Charter would be cast as a **softlaw-instrument**, adopted at the summit level, referenced in national strategies, but not directly justiciable in domestic courts, so as to accommodate the concerns of governments wary of premature legalisation. This combination of clear principles and flexible legal form is central to the package’s political feasibility.

Whereas the Charter would articulate *what ought to be guaranteed*, a **Regional Observatory on Ageing** would help answer the question of *where member states stand* in relation to these aspirations. Earlier OSF work has already proposed the idea of a light monitoring and knowledge-sharing mechanism; the contribution of this article is to specify a basic design that fits the consensus logic. The Observatory would not function as a supranational authority or a heavy reporting bureaucracy. Instead, it would operate as a small, technically focused structure tasked with three functions. First, it would **collect and collate data** that national statistical offices already produce on demographics, income security,

health coverage, and care arrangements for older persons. Second, it would **facilitate the exchange of methodologies and promising practices**, for example by convening technical workshops and publishing brief comparative notes. Third, it would prepare **periodic overview reports** that map regional trends against the broad principles of the Elderly Rights Charter, without ranking states or issuing sanctions.¹⁰

In institutional terms, the Observatory could be anchored in the OTS Secretariat or in a partner research network, with a governing board that includes representatives from social ministries, national statistics institutions, and, over time, advisory input from elder councils and youth platforms. Budgetary needs would remain modest, especially if existing data streams are used and digital tools are leveraged for cooperation. The key innovation would lie less in new bureaucracy than in **creating a regular, structured space** in which ageing is discussed on the basis of shared evidence, thereby reinforcing the sense that elderly rights are a regional, not merely national, concern.

The third pillar of the consensus package consists of **soft coordination tools** that link the Charter's norms and the Observatory's knowledge to concrete policy evolution. Here, earlier scenarios and pathways suggest several low-cost but symbolically powerful options. One is the introduction of an **informal peer-review mechanism**; at regular intervals, social policy ministers from OTS states could present recent reforms and challenges related to ageing, with feedback from peers, Observatory experts, and representatives of elders and youth. These sessions would not produce binding recommendations, but they would generate gentle political pressure to show progress and to learn from neighbours.

A second tool would be the encouragement of **voluntary national action plans on ageing and elderly rights**, explicitly referencing the Elderly Rights Charter. Each state would define its own priorities, such as expanding community-based care, improving pension adequacy, or combating ageism in the labour market, while situating these initiatives within the shared regional vocabulary. OTS could support these efforts by offering templates, convening technical roundtables, or facilitating links with international partners. A third tool would involve consolidating an **OTS social-policy track** in which ageing features as a recurring agenda item alongside other welfare issues. Over time, this track could evolve

into a standing working group or ministerial format that ensures continuity and follow-up between summits.

Combining these three components into a single package raises inevitable **trade-offs**, which this article makes explicit. A more detailed and legally binding Charter might offer stronger guarantees on paper but could fragment consensus and delay adoption; a very minimal text, by contrast, might attract wide endorsement but lack normative bite. Similarly, an Observatory with extensive powers and indicators could produce rich data at the cost of political resistance and administrative burden, whereas an overly light structure might fail to change practice. The approach advocated here seeks a **middle ground**; principles that are sufficiently specific to guide expectations, monitoring functions that are robust enough to sustain learning, and coordination tools that create incentives without provoking sovereignty concerns.

It is important to underline that this proposed consensus package does **not** exhaust the agenda of elderly rights in the Turkic World. Detailed doctrinal analysis of how Charter principles interact with domestic constitutions and international law, the design of justiciable remedies, and comprehensive quantitative assessments of socio-economic impacts are deliberately left to subsequent work, including the planned SSRN preprint and future TR Dizin and ESCI/Scopus indexed articles. Nor does the package presume uniformity across diverse welfare regimes; rather, it offers a shared framework within which differentiated paths of reform can unfold.¹¹

What it does provide, however, is a **coherent starting point** around which governments, OTS institutions, youth groups, and elder organisations can align in the short to medium term. By bringing together the cultural principles of *Ata Kültürü*, the institutional opportunities of OTS governance, and the empirical insights of prior AVİM and OSF work, this first-generation package translates consensus in values into an actionable, region-wide agenda. The next section therefore turns from design to politics, examining which actors would need to move, in what sequence, for such a package to be negotiated, adopted, and implemented in practice.¹²

4. Consensus-Building Process: Who Needs to Move, and How?

The architecture outlined above sketches what a first-generation regional elderly-rights package could look

like. Yet institutional blueprints do not implement themselves. Whether an Elderly Rights Charter, a Regional Observatory, and soft coordination tools remain on paper or crystallise into practice will depend on the willingness and capacity of specific actors to invest political capital, time, and expertise in the project. In other words, the question is not only *what* kind of consensus is desirable, but also *who* must move, and *through which pathways*, for that consensus to emerge.

The starting point is the constellation of actors already identified in earlier sections: social ministries and welfare agencies; foreign ministries and regional-cooperation units; OTS institutions such as the Council of Elders and the Secretariat; youth groups and early-career scholars; and elder councils and civil-society organisations. Each of these brings distinct resources and constraints. Social ministries command technical knowledge of pension, health, and care systems but are often risk-averse and fiscally constrained. Foreign ministries and OTS structures are better placed to shape narratives and convene regional forums, yet they lack detailed policy expertise. Youth and academic networks contribute energy and ideas, while elder organisations embody lived experience and moral authority. A viable consensus-building strategy must therefore work with *coalitions* that combine these strengths, rather than relying on any single actor.

A first, pragmatic step would be for a small group of **lead social ministries and the OTS Secretariat** to frame ageing and elderly rights as a standing item on the organisation's social-policy agenda. Building on the diagnostic work already undertaken in AVİM and OSF projects, these ministries could request an initial technical meeting under OTS auspices, perhaps in the format of a social-policy working group or an ad hoc task force, to review existing national strategies and identify areas of convergence and concern. At this stage, the emphasis would be on information-sharing and trust-building rather than on formal commitments. The outcome could be a short internal note recognising the demographic challenge, acknowledging the civilizational principles at stake, and inviting further exploration of regional responses.¹³

In parallel, **the Council of Elders and youth platforms** can play a crucial role in framing the political narrative around the proposed Charter and Observatory. As bodies that embody the intergenerational logic of *Ata Kültürü*

Foreign ministries and OTS structures are better placed to shape narratives and convene regional forums, yet they lack detailed policy expertise.

in institutional form, they are well placed to articulate why codifying respect for elders in soft-law instruments is both a natural extension of tradition and a necessary adaptation to contemporary conditions. Joint sessions bringing together elders and young leaders, building on formats already tested in the Istanbul Forum context, could produce non-binding “statements of intent” or recommendations that call on governments to explore the consensus package. Such documents would not carry legal force, but they could help to normalise the idea that elderly rights are a legitimate topic for OTS deliberation and not merely a domestic welfare issue.

Once this **dual track**, technical discussion among ministries and narrative framing by elders and youth, is underway, the next step would involve **sequencing negotiations** over the different components of the package. Given their symbolic importance and relative legal flexibility, discussions on the Elderly Rights Charter could begin first. A small drafting group, including representatives from social and foreign ministries, OTS legal advisers, and selected experts, could prepare an initial text structured around the principles identified in Section 2. This draft would then be circulated for comment among member states, elder councils, and civil-society organisations, with revisions aimed at maximising acceptability while preserving substantive meaning. Only once a broad informal consensus is visible would the text be placed on the agenda of a leaders' summit for formal adoption as a non-binding instrument.

Negotiations on the **Regional Observatory on Ageing** and associated coordination tools could follow a slightly different path. Here, the key challenge is not symbolic endorsement but concerns over cost, administrative burden, and potential ranking or naming-and-shaming. To address these sensitivities, pilot initiatives could be launched with a smaller group of willing states, perhaps under the label of an “OTS Ageing Data and Practices Network.” This network would initially focus on exchanging methodologies and producing low-stakes comparative notes, demonstrating the practical value of

cooperation without imposing heavy reporting duties. If these pilots prove useful and politically uncontroversial, they could subsequently be upgraded into a formal Observatory with a clearly defined, light-touch mandate, as described in the previous section.

Throughout this process, **civil-society actors and the epistemic community** surrounding AVİM, OSF, and partner institutions have an important supporting function. By generating research, hosting workshops, and producing accessible policy briefs, they can help keep ageing on the public agenda and provide the evidence base that ministries and OTS officials require. They are also well placed to build bridges to **global processes**, such as the United Nations Open-Ended Working Group on Ageing, by translating regional experiences into contributions to international debates. In doing so, they can subtly signal that the Turkic World is positioning itself not only as a norm-taker but as a potential norm-shaper, without pre-empting the more elaborate norm-entrepreneurship analysis reserved for forthcoming SSRN and CESRAN work.¹⁴

Sequencing and coalitionbuilding in this way does not guarantee success, but it **reduces the barriers** that often derail ambitious regional initiatives. Beginning with informal technical discussions and narrative framing, moving toward soft-law adoption of a Charter, piloting cooperative data practices before institutionalising an Observatory, and gradually embedding ageing in an OTS social-policy track all allow member states to test

and adjust the consensus package without incurring high political or sovereignty costs. At each stage, the emphasis remains on aligning actors around the shared intuition, articulated in earlier sections, that treating older persons with dignity, reciprocity, participation, and protection is both a civilizational duty and a strategic investment in the Turkic World's future.

In this sense, the consensus-building process proposed here is deliberately **incremental and directional**. It does not assume that all elements of a regional elderly-rights regime can be agreed at once, nor does it underestimate domestic constraints and competing priorities. Instead, it suggests a pathway through which existing minimal common ground, deeply rooted cultural principles, and a realistic institutional package can be woven together into a living regional norm over time. The concluding section of the article will reflect on what such a trajectory would mean for broader debates on constructive Eurasianism and on the Turkic World's potential contribution to global discussions on the rights of older persons.

Conclusion: From Regional Consensus to Norm Entrepreneurship

This article has argued that the Turkic World already possesses the elements required to treat elderly rights not as a marginal welfare topic, but as a core dimension of regional cooperation. Minimal common ground among social ministries, foreign ministries, OTS institutions,

youth groups, and elder organisations reveals a shared intuition that older persons should not be left to the contingencies of family solidarity or ad hoc welfare measures alone, but ought to enjoy a minimum set of guarantees compatible with both civilizational ethics and contemporary standards of dignity. When read through the lens of *Ata Kültürü* and the *Aksakal* tradition, this intuition crystallises into a coherent set of principles on dignity, reciprocity, participation, protection, and intergenerational responsibility, that can serve as the normative backbone of a regional elderly-rights agenda.¹⁵

Building on these foundations, the article has proposed a first-generation **consensus package** consisting of an Elderly Rights Charter, a Regional Observatory on Ageing, and soft coordination tools such as peer review, voluntary national plans, and an OTS social-policy track. These instruments are deliberately framed in soft-law and light-institutional terms, balancing the need for meaningful commitments with member states' concerns about sovereignty, costs, and administrative burdens. The package is therefore not a fully-fledged regional rights regime, but a realistic and politically feasible starting

point around which diverse actors can align in the short to medium term.

Finally, the article has outlined an **incremental consensus-building pathway** in which technical cooperation among social ministries, narrative leadership by the Council of Elders and youth platforms, pilot data networks, and sustained engagement by think tanks and civil society gradually weave the package into OTS practice. If pursued, such a trajectory would not only strengthen intergenerational solidarity and social protection within Turkic Eurasia; it would also position the region as a credible contributor to global debates on the rights of older persons and on the design of culturally grounded social-rights norms. In this sense, the regional consensus mapped here is best understood as a **launchpad** for the more explicit norm-entrepreneurship analyses that forthcoming SSRN and CESRAN studies will develop, and as an intermediate step toward the data-rich, doctrinally detailed work planned for TR Dizin-indexed and international journals.

Endnotes

- 1 Berna Sarica, and Teoman Ertuğrul Tulun. 2025. "From Council of Elders to Regional Standards: How OTS Traditions Can Guide Elderly Rights Reform." AVİM Blog, November 21. Center for Eurasian Studies (AVİM). <https://avim.org.tr/Blog/FROM-COUNCIL-OF-ELDERS-TO-REGIONAL-STANDARDS-HOW-OTS-TRADITIONS-CAN-GUIDE-ELDERLY-RIGHTS-REFORM>
- 2 Teoman Ertuğrul Tulun. "Sweden's Coronavirus Fight Strategy And Bitter Memories Of Past Eugenic Practices," AVİM Analysis, no. 2020/15 (May 4, 2020), Center for Eurasian Studies (AVİM), <https://www.avim.org.tr/en/Analiz/SWEDEN-S-CORONAVIRUS-FIGHT-STRATEGY-AND-BITTER-MEMORIES-OF-PAST-EUGENIC-PRACTICES-1>
- 3 Berna Sarica, and Teoman Ertuğrul Tulun. 2026. "Institutionalizing Elderly Rights: Regional Needs And Policy Pathways In Turkic Eurasia." OSF Preprints (SocArXiv). DOI: 10.31235/osf.io/6z3qj_v1. https://osf.io/preprints/socarxiv/6z3qj_v1
- 4 Rahimov, Rahim. "Values and heritage in the construction of the Organization of Turkic States: a Turkic archipelago in the making." Global Discourse (2025). <https://doi.org/10.1332/20437897y2025d000000064>.
- 5 Teoman Ertuğrul Tulun, Eurasian Demography's Turning Point: Why Turkic States Must Lead on Elderly Rights, AVİM Commentary No. 2025/52 (November 21, 2025), <https://avim.org.tr/en/Yorum/Eurasian-Demography-s-Turning-Point-Why-Turkic-States-Must-Lead-on-Elderly-Rights>.
- 6 Berna Sarica, and Teoman Ertuğrul Tulun. 2026. "Institutionalizing Elderly Rights: Regional Needs And Policy Pathways In Turkic Eurasia."
- 7 Ismail, Mohamed, and S. Hussein. "An Evidence Review of Ageing, Long-Term Care Provision and Funding Mechanisms in Turkey: Using Existing Evidence to Estimate Long-Term Care Cost." Sustainability (2021). <https://doi.org/10.3390/su13116306>.
- 8 Halim, Amran Abdul, N. Anas, Amiruddin Mohd Sobali, Abdulloh Salaeh, Syed Najihuddin Syed Hassan, and Mohd Izzuddin Agiman@Azman. "Community and Legal Right on Elderly Care." International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences (2024). <https://doi.org/10.6007/ijarbs/v14-i5/21151>.
- 9 Khommyyev, Toily B., and Annagul Sh. Abdyrakhmanova. "Traditions associated with honouring the elders in the Turkmen rural community." Historical Ethnology (2024). <https://doi.org/10.22378/he.2024-9-2.201-213>.
- 10 Berna Sarica, and Teoman Ertuğrul Tulun. 2026. "Institutionalizing Elderly Rights: Regional Needs And Policy Pathways In Turkic Eurasia."
- 11 Teoman Ertuğrul Tulun and Berna Sarica, "Norm Entrepreneurship in Eurasia: Legal Invention and Elderly Rights in the Turkic States" (unpublished working paper, planned SSRN preprint, n.d.)
- 12 Berna Sarica, and Teoman Ertuğrul Tulun. 2026. "Institutionalizing Elderly Rights: Regional Needs And Policy Pathways In Turkic Eurasia."
- 13 Berna Sarica, and Teoman Ertuğrul Tulun. 2026. "Institutionalizing Elderly Rights: Regional Needs And Policy Pathways In Turkic Eurasia."
- 14 Berna Sarica, and Teoman Ertuğrul Tulun. 2026. "Institutionalizing Elderly Rights: Regional Needs And Policy Pathways In Turkic Eurasia."
- 15 Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dünyası 2040 Vizyonu (İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası, 2021)

ORTA ASYA'DA JEOKONOMİK REKABET: ÇİN'İN ARTAN ETKİSİ VE JAPONYA, ABD VE AB'NİN STRATEJİK YAKLAŞIMLARI*

Çin'in artan ekonomik gücü, küresel rekabeti doğrudan şekillendirmektedir. Bu durum, özellikle stratejik açıdan öneme sahip bölgelerde çok aktörlü bir rekabet ortamına sahne olmaktadır. Bu bağlamda Orta Asya sahip olduğu stratejik konum, doğal kaynaklar, kıymetli madenler gibi pek çok özelliği ile küresel rekabetin yoğunlaştığı bölgelerden biridir. Bu noktada devletlerin ekonomik araçlar, enerji kaynakları, ticaret hatları ve yatırımlar üzerinden güç ve nüfuz elde etmeye odaklandığı jeoekonomi kavramı, mevcut rekabeti açıklamak için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır.

Seyda Nur Osmanlı

Misafir Araştırmacı, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)

Jeoekonomi Bağlamında Orta Asya

Jeoekonominin, jeopolitik yaklaşımın ekonomik politika üzerindeki etkisini araştırdığı ifade edilmektedir.¹ Jeoekonomi kavramı, ilk kez Edward N. Luttwak tarafından yayımlanan "Jeopolitikten Jeoekonomiye: Çatışmanın Mantığı, Ticaretin Dilbilgisi" ("From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce") adlı makalede sistemleştirilmiştir.² Luttwak'ın söz konusu çalışması 1990 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesine doğru yayımlanmıştır. Luttwak'a göre jeoekonomik çağda çatışmaların nedenleri ve araçları ekonomik olmaktadır.³ Farell ve Newman ise ekonomik araçlar ile çatışmalar arasındaki ilişkiyi belirtmek amacıyla jeoekonomi için "silahlandırılmış karşılıklı bağımlılık"

ifadesini dile getirmiştir.⁴ Blackwill ve Harris ise, jeoekonomik politikaların "yurt dışı yatırımları kontrol etme yeteneği", "iç pazar büyüklüğü", "emtiya ve enerji akışları üzerindeki etki", ve "küresel finans sistemindeki merkezi rolü" olmak üzere dört temel unsur etrafında şekillendiğini belirtmiştir.⁵ Belirtilen özellikleri ile jeoekonomi kavramı, ekonomik araçların kullanıldığı bölgesel rekabetleri açıklamaya yardımcı olmaktadır. Orta Asya bölgesi öncelikle stratejik konumu sayesinde küresel ve bölgesel aktörlerin ulaşım ve bağlantı politikaları açısından önem taşımaktadır. Asya ve Avrupa arasındaki ulaşım rotaları bölgeyi öne çıkaran başlıca özelliklerden biri olmaktadır. Öte yandan Orta Asya ülkelerinin sahip olduğu enerji ve maden kaynakları dış aktörlerin bölgeye olan ilgisini şekillendirmektedir. Özellikle uranyum, lityum, altın, bakır gibi kıymetli

* Bu makale 5 Ocak 2026 tarihinde Avrasya İncelemeleri Merkezi'nde (AVİM) yayımlanan "Orta Asya-Japonya Diyalogu Tokyo Zirvesi ve Orta Asya'nın Artan Önemi" başlıklı analize dayanmaktadır. Analize erişim için: Osmanlı, Seyda Nur. 2026. "Orta Asya-Japonya Diyalogu Tokyo Zirvesi ve Orta Asya'nın Artan Önemi." Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Analiz No.2026 / 5. Ocak 29. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/ORTA-ASYA-JAPONYA-DIYALOGU-TOKYO-ZIRVESIVE-ORTA-ASYA-NIN-ARTAN-ONEMI>

madenler ve savunma sanayii için yüksek önemi haiz kritik minerallerin Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan başta olmak üzere bölgedeki varlığı söz konusu maden ve minerallerin tedarik zincirleri, savunma sanayii, yeşil dönüşüm gibi amaçlarla uluslararası sistemde artan önemi ile birlikte Orta Asya yeni bir rekabet alanına dönüşmüştür. Son yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti (Çin), Japonya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) belirtilen amaçlara yönelik çeşitli antlaşmalar imzalayarak bölgedeki etki alanlarını genişletmekte ve çeşitlendirmektedir. Bir başka ifadeyle söz konusu aktörlerin bölgedeki politikalarında ekonomik araçların temel rol oynadığı görülmektedir. Bu açıdan jeoekonomi kavramı, aktörlerin ekonomi odaklı yaklaşımlarını anlamlandırmakta ve bölgeye artan ilgisini açıklamak için kavramsal bir perspektif sunmaktadır.

Orta Asya'ya yönelik bölgesel ve küresel aktörlerin yaklaşımında, son dönemde belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Daha önce ikili ilişkiler ile veya bölgesel örgütler ile yürütülen diplomatik ilişkiler, son dönemde beş Orta Asya ülkesini kapsayan çok taraflı iş birliği platformları ile yürütülmeye başlanmıştır. Bu yaklaşım ilk olarak Japonya tarafından benimsenmiş, zaman içinde ABD, Çin ve AB gibi aktörler de bu yaklaşımı benimseyerek Orta Asya politikalarında uygulamıştır. Bu bağlamda ilk olarak Japonya, 2004 yılında "Orta Asya+Japonya Diyalogu" (Central Asia Plus Japan

Dialogue, CA+JAD) adlı iş birliği platformunu hayata geçirmiştir. Benzer şekilde ABD, 2015 yılında Orta Asya ülkelerine yönelik "C5+1 Diyalog Forumu"nu (United States "plus" the Central Asian) başlatmış, Çin 2020 yılında "C+C5" (China-Central Asia, C+C5) iş birliği modelini hayata geçirmiş ve AB ise 2025 yılında ilk kez Orta Asya ülkeleri ile liderler seviyesinde Semerkant Zirvesi'ni düzenlemiştir.⁶ Belirtilen iş birliği modelleri söz konusu aktörlerin Orta Asya ülkelerine yönelik artan ilgisinin yanı sıra diplomatik ilişkilerinde beş Orta Asya ülkesine yönelik bütüncül hale getirilen yeni bir bakış açısını ve zaman içinde liderler seviyesine yükseltilerek önem kazanan bölgesel ilişkileri örneklendirmektedir.

Çin'in Orta Asya'da Artan Etkisi

Çin-Orta Asya ilişkileri incelendiğinde, 1990'lı yıllarda Çin'in bölgeye yönelik politikalarında bölgesel güvenliğin ve sınır sorunlarının çözümü konularının öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemde Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikalarında Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) önemli rol oynamıştır. ŞİÖ tarafından "üç kötülük" olarak kabul edilen radikalizm, ayrılıkçılık ve terörizme karşı mücadele ana amaç olarak kabul edilmiştir.⁷ Çin bölge ülkeleri ile ilişkilerini ikili diyaloglar ve ŞİÖ gibi bölgesel örgütler aracılığıyla yürütmüştür. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından, altyapı, boru hatları,

2010'lu yıllardan itibaren Çin, ekonomik büyümesine paralel olarak, Orta Asya'da ekonomik ve ticari etkisini artırmıştır.

liman bağlantıları ve fiber optik kablo bağlantılarını içeren “Kuşak ve Yol Girişimi”nin (KYG) 2013 yılında ilan edilmesi, Orta Asya'yı Çin için lojistik, ekonomik koridorlar ve altyapı bağlantıları açısından özel bir öneme taşımıştır. Öyle ki İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın Astana'da duyurulmasının da bunun bir örneği olduğunu belirtmek mümkündür.

2010'lu yıllardan itibaren Çin, ekonomik büyümesine paralel olarak, Orta Asya'da ekonomik ve ticari etkisini artırmıştır. 2013 yılında KYG'nin ilanının ardından ise ticaret hacminde artış görülmektedir.⁸ 2025 yılı verilerine göre ise Çin, Türkistan ülkelerinin en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir.⁹ Bu durumda Rusya-Ukrayna Savaşı'nın da etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Çin'in Orta Asya bölgesinde en büyük ticaret ortağı haline gelmesi, ekonomik araçlarla bölgede varlığını artırdığının bir göstergesidir.

Öte yandan, ŞİÖ ile kurumsallaşan ilişkiler ve KYG ile pek çok alanda ikili anlaşmalarla derinleştirilen ikili ilişkiler, 2020 yılından itibaren Çin ve beş Orta Asya ülkesi arasındaki iş birliği platformunu ifade eden “C+C5” mekanizması aracılığıyla yürütülmeye başlanmıştır. 2020 yılında dışişleri bakanları düzeyinde yürütülen platform, 2023 yılında Çin'in Xian kentinde düzenlenen Zirve ile liderler düzeyine yükseltilmiştir. 2024 yılında ise Çin ve Orta Asya Ülkeleri Sekreterliği kurulmuştur.¹⁰ Bu durum C+C5 iş birliği platformunun en ileri kurumsallaşma girişimi olmaktadır. 2025 yılında Astana'da düzenlenen ikinci liderler zirvesinde Çin Devlet Başkanı Xi, “Çin, komşuluk diplomasisinde Orta Asya'yı sürekli olarak bir öncelik olarak ele alıyor.” sözleri ile Orta Asya'nın Çin için önemini belirtmiş ve yaklaşık 1,5 milyar yuan tutarında mali destek taahhüdünde bulunmuştur.¹¹ Ayrıca Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu hattı, Çin-Kazakistan arasında yeni demir yolu bağlantıları, Çin-Tacikistan otoyolu ve Çin-Türkmenistan enerji iş birliği gibi projeler ele alınmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda gündeme gelen Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesi, son dönemde küresel gelişmelerin etkisiyle yeniden ivme kazanmıştır. Ekonomik boyutlarının yanı sıra kolluk gücü olmak üzere güvenlik boyutu ve kültür ve eğitim

alanları da Çin'in öncelikleri arasında yer almaktadır. Mesleki eğitim programları, kültür merkezleri, üniversite iş birlikleri ve mesleki eğitim atölyeleri olan Luban Atölyeleri gibi girişimler aracılığıyla toplumsal etkileşimin artırılması hedeflenmektedir.¹² Keza Çin ve Orta Asya ülkeleri arasında “Ebedi İyi Komşuluk, Dostluk ve İş Birliği Antlaşması” ile “Yeşil Minerallerde Yatırım İş Birliğinin Güçlendirilmesine İlişkin Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır.

Japonya'nın Orta Asya'ya Yönelik Yeni Stratejisi

Japonya'nın 2004 yılında “CA+JAD” zirvesini hayata geçirmesinin ardından 2026 yılına kadar yaklaşık kırk üst düzey toplantı gerçekleştirilmiştir. Japonya'nın Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri incelendiğinde, ekonomi, ticaret ve teknik destek konularının politika araçları olduğu görülmektedir. 2025 yılına gelindiğinde, Japonya'nın Orta Asya ülkeleri ile düzenlediği zirveler, liderler düzeyine yükseltilmiş olup ilk zirve Tokyo'da gerçekleşmiştir. Japonya'nın diğer aktörlere kıyasla, Orta Asya ülkelerine ilişkin bütüncül bakış açısı daha erken dönemde temellendirilmiş olmasına rağmen, liderler düzeyine yükseltilmesi görece uzun zaman almıştır. Bu durum, Japonya'nın Orta Asya'ya yönelik politikalarının uzun dönemli araçlara sahip olduğunu, ancak yakın dönemde ilişkilerin önem seviyesinin yükseltildiğini göstermektedir. Japonya'nın yakın dönemdeki bölge politikalarında Orta Koridor ulaşım hatlarının öne çıktığı görülmektedir. 2025 yılında gerçekleştirilen ilk liderler zirvesinde ise, CA+JAD Tokyo Girişimi ilan edilmiş ve bu Girişim, “Yeşil Dönüşüm ve Dayanıklılık”, “Bağlantısallık” ve “İnsani Gelişim”den oluşan üç önemli alan üzerine inşa edilmiştir.¹³ Japonya tarafından 19 milyar dolarlık yatırım planı açıklanmış olup, ulaşım hatları, kıymetli madenler ve kritik mineraller alanlarında çeşitli iş birlikleri geliştirilmiştir.

ABD'nin Orta Asya'ya Yönelik Yeni Stratejisi

ABD'nin Orta Asya politikası incelendiğinde ilk olarak bölgenin Afganistan politikası açısından ele alındığı görülmektedir. 2015 yılında ise ABD eski Başkanı Barack Obama döneminde başlatılan bir girişim kapsamında, beş Orta Asya ülkesiyle BM Genel Kurulu marjında dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı gerçekleştirilmiş; bu süreç daha sonra “C5+1” formatı olarak kurumsallaştırılmıştır.

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikasında önemli değişimler yaşanmış, Afganistan temelli bakış açısı bölgesel ve küresel jeopolitik dinamiklerin etkisiyle dönüşmüştür. Ukrayna Savaşı, Rusya'nın Orta Asya'da azalan etkisi, Çin'in Orta Asya'da artan varlığı, İkinci Karabağ Savaşı ile Güney Kafkasya'da değişen dengeler ABD'nin yeni politikasını şekillendiren jeopolitik, güvenlik ve ulaşım hatları açısından temel faktörlerdir. ABD'nin bölgeye yönelik değişen politikasında önemli rol oynayan diğer faktör ise Orta Asya'da bulunan kıymetli madenler ve kritik mineraller ile ilgilidir. Söz konusu faktörler neticesinde ABD, "2019-2025 Orta Asya Strateji Belgesi"ni ilan etmiş, 2023 yılında dönemin ABD Başkanı Joe Biden'ın BM Genel Kurulu sırasında Orta Asya ülkeleriyle liderler düzeyinde bir araya gelmesiyle C5+1 platformunu ileri seviyeye taşımıştır. 2025 yılında Washington'da düzenlenen C5+1 liderler zirvesinde özellikle kritik mineraller alanında çeşitli iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır. Özbekistan-ABD ortak yatırım platformu kurulmuş, Özbekistan ve Kazakistan ile kritik minerallerde iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır.¹⁴

ABD'nin Güney Kafkasya'da sürdürdüğü politikanın bir yönüyle Orta Asya politikası ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmek mümkündür. İkinci Karabağ Savaşı ve Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası Güney Kafkasya'da değişen konjonktürün etkisiyle ABD'nin Zengezur Koridoru'nu "Uluslararası Trump Barış ve Refah Yolu" adıyla hayata geçirmek istemesi ve bu yönde Azerbaycan, Ermenistan ve ABD'nin Washington'da bir uzlaşma varması Güney Kafkasya'ya yönelik ABD ilgisini ortaya koymaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi olan ve TDT aracılığıyla Orta Asya ülkeleri ile kurumsal ilişkilere sahip olan Azerbaycan'ın Kasım 2025 tarihinde düzenlenen "Orta Asya Devlet Başkanları İstişare Toplantısı"na tam üye olarak dâhil edilmesi, Orta Asya bölgesi ile entegrasyonunu ilerletmeye katkı sunarken bu durum C5 mekanizmasının Azerbaycan'ın da dâhil edilmesiyle C6 olarak hayata geçmesi ihtimalini gündeme getirmiştir.¹⁵

AB'nin Orta Asya'ya Yönelik Yeni Stratejisi

AB, Orta Asya politikasını ilk olarak 2007 yılında kabul ettiği strateji belgesiyle ortaya koymuş, 2019 yılında ise bu yaklaşımını "Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar" başlıklı güncellenmiş belgeyle

yenilemiştir. 2020'li yıllarla birlikte AB, Orta Asya ülkeleriyle ekonomik iş birliği, ticaret, iklim politikaları ve güvenlik gibi alanlarda daha aktif bir angajman geliştirmeye başlamıştır. Bu yönelimin arka planında, Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında değişen jeopolitik dengeler ve Rusya'ya yönelik yaptırımların etkisini artırma arayışı yer almaktadır. Bu doğrultuda AB, Türkmenistan hariç bölge ülkeleriyle "Gelişmiş Ortaklık ve İş Birliği Anlaşmaları" (EPCA) imzalayarak kurumsal iş birliğini güçlendirmiştir. Ayrıca 2021 yılında, Çin tarafından ilan edilmiş olan KYG'ye alternatif olarak geliştirilen "Küresel Geçit Projesi"ni (Global Gateway) duyurmuştur. Küresel Geçit Projesi kapsamında dijital altyapı, enerji ve ulaşım alanlarında sürdürülebilir, yeşil ve yüksek standartlı yatırımlar hedeflenmiştir. Yaklaşık 300 milyar avroluk bu yatırım planına Orta Asya ülkelerinin de dâhil edildiği açıklanmıştır. AB, 2023 yılında kabul ettiği "AB ile Orta Asya Arasındaki Bağların Derinleştirilmesine Yönelik Ortak Yol Haritası" ile bölgeye yönelik politikalarını daha somut hedefler doğrultusunda yeniden yapılandırmış ve çok boyutlu iş birliğini kurumsal bir zeminde ilerletmeyi amaçlamıştır.

Orta Asya ülkeleri AB'nin "Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi"ne dâhildir. Ayrıca, bölge ülkelerindeki doğrudan yabancı yatırımların önemli bir kısmını AB kaynaklı yatırımlar oluşturmaktadır. Rusya-Ukrayna Savaşı, AB'nin bölge ülkelerine yönelik stratejisini değiştirmede iki temel nedenle önemli bir rol oynamıştır. Öncelikle Rusya-Ukrayna savaşı Trans-Hazar Uluslararası Ulaştırma Rotası ile AB'ye Kuzey Koridoru yerine alternatif bir rota sunarken ayrıca Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımların başarısı için Orta Asya politikaları düzenlenmiştir. 2024 yılında AB, Trans-Hazar Uluslararası Ulaştırma Rotası için 10 milyar avro tutarında yatırım taahhüdünde bulunmuştur.

Ukrayna Savaşı, Rusya'nın Orta Asya'da azalan etkisi, Çin'in Orta Asya'da artan varlığı, İkinci Karabağ Savaşı ile Güney Kafkasya'da değişen dengeler ABD'nin yeni politikasını şekillendiren jeopolitik, güvenlik ve ulaşım hatları açısından temel faktörlerdir.

İş Birliği Platformu	Başlangıç Yılı	Başlatan Aktör	Temel Amaç	Öne Çıkan Odak
CA+JAD	2004	Japonya	Orta Asya ile çok taraflı diyalog kurmak, kalkınma odaklı iş birliği geliştirmek	Altyapı, kalkınma yardımı, teknoloji transferi
C5+1	2015	ABD	Orta Asya ile kurumsal diyalogu güçlendirmek ve stratejik iş birliği geliştirmek	Güvenlik, kritik mineraller, tedarik zincirleri
C5+C	2020	Çin	Ekonomik entegrasyonu artırmak ve altyapı/ticaret bağlantılarını derinleştirmek	Yatırım, altyapı, Kuşak ve Yol Girişimi bağlantısı
Semerkant Zirvesi – Nisan 2025	2007 AB-Orta Asya stratejisi; 2023 Ortak Yol Haritası	AB	Trans-Hazar ulaşım koridorları, Küresel Geçit Projesi	Bölgesel bağlantısallık, sürdürülebilir kalkınma

Tablo-1: Çin, Japonya, ABD ve AB'nin Orta Asya'ya yönelik yeni yaklaşımı

AB'nin Orta Asya ülkeleri ile dışişleri bakanları düzeyinde gerçekleştirdiği toplantılar 2025 yılında liderler seviyesine yükseltilmiştir. AB Konseyi Başkanı, Avrupa Komisyonu Başkanı ve AB'ye bağlı uluslararası finans kuruluşlarının üst düzey yöneticilerinin yanı sıra Orta Asya liderlerinin katılımıyla gerçekleştirilen zirve, AB'nin bölge politikası açısından dönüm noktasıdır. AB ile Orta Asya arasında bölgesel bağlantıların güçlendirilmesi, Orta Koridor ve Trans-Hazar Ulaşım Koridoru yatırımları AB-Orta Asya Semerkant Zirvesi'nin öncelikli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Ancak Türkiye'nin bu süreçte yer almaması, ulaşım ağlarının etkinliği ve projelerin bütüncül biçimde uygulanması açısından önemli bir boşluk olarak değerlendirilebilir. Öte yandan zirve sonunda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti aleyhine kararların alınması ekonomik içeriğe siyaseti karıştırmakta, AB'nin ekonomik stratejileri önceleyen yaklaşımı ile çelişmekte ve ilgisiz bir siyasi karar olarak kayda geçmiş bulunmaktadır.

Çin, Japonya, ABD ve AB örnekleri ile jeopolitik açıdan ele alınan ve yeniden dönüşen diplomatik ilişkiler Orta Asya'nın tüm aktörlerin ilgisini kazandığını göstermektedir. Belirtilen dış unsurların yanı sıra Orta Asya ülkelerinin bölgesel entegrasyonunu ilerleten bazı gelişmeler de bölge dışı aktörlerle kurulan ilişkileri kolaylaştırmıştır. Örneğin, 31 Mart 2025'te Kırgızistan-Özbekistan-Tacikistan arasında sınır sorununun çözümlenmesine yönelik ortak tutumun oluşması ve ardından Hucend Antlaşması'nın imzalanması, Özbekistan lideri

tarafından "Orta Asya Topluluğu"nun oluşturulması önerisi bölgesel güvenliği artıran gelişmelerdir. Ayrıca başta Kazakistan olmak üzere bölge devletlerinin çok yönlü dış politika izlemeleri, Türkmenistan'ın son dönemde ABD, AB ve Çin ile ikili ilişkilerini derinleştirmesi de söz konusu aktörlerin bölgesel politikalarını destekleyici ve tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Son olarak çalışmada, bölgesel ve küresel aktörlerin Orta Asya'ya yönelik artan jeoekonomik ilgisi ve Çin, Japonya, ABD ve AB'nin yeni bir yaklaşım olarak geliştirdiği bütüncül diplomasi CA+JAD, C5+1, C5+C gibi iş birliği platformları aracılığıyla ele alınmıştır. Ancak bölgede etki gösteren aktörler, çalışmada ele alınan söz konusu aktörler ile sınırlı değildir. Bölgede kültürel, ekonomik ve siyasi varlığa sahip olan aktörlerden birisi şüphesiz Türkiye'dir. Türkiye; Orta Asya devletlerinin kuruluşundan itibaren bölge ülkeleri ile kurduğu yakın ilişkiler aracılığıyla ekonomik iş birliğini geliştirmiş, kültürel bağları güçlendirmiş ve siyasi diyalogu kurumsallaştırarak bölgesel etkisini artırmıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile kurduğu ilişkilerin en ileri kurumsal boyutunu ise Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) oluşturmaktadır. TDT tarafından 2021 yılında kabul edilen "2040 Vizyonu" ile ortak bir stratejik vizyon hedeflenmiş ve söz konusu hedefe yönelik çeşitli girişimler yapılmıştır. Bu bağlamda ekonomik, siyasi, diplomatik konularda öne çıkan TDT'nin etki alanı zaman içerisinde genişlemiş ve son olarak güvenlik boyutu da gündeme gelmeye başlamıştır.¹⁶ Sonuç olarak Türkiye'nin Türkistan ülkelerine yönelik politikası tarihsel süreç içinde incelendiğinde, değişen uluslararası sistem koşullarına uyum sağlayan çok boyutlu bir stratejiye evrildiği görülmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye, İran, Rusya, Körfez ülkeleri ve Hindistan gibi aktörler de Çin, ABD, AB ve Japonya'nın yanı sıra Orta Asya'ya yönelik çeşitli politikalar üretmekte olup bölgedeki etkileri daha kapsamlı çalışmalar aracılığıyla ele alınmalıdır.

Çin, Japonya, ABD ve AB örnekleri ile jeopolitik açıdan ele alınan ve yeniden dönüşen diplomatik ilişkiler Orta Asya'nın tüm aktörlerin ilgisini kazandığını göstermektedir.

SONUÇ

Jeoekonomi bağlamında Orta Asya pek çok aktörün ekonomik araçlar ile ilişkilerini derinleştirerek varlıklarını artırdığı ve nüfuz kazandığı bir bölge haline gelmiştir. Çin, AB ve ABD gibi aktörler; enerji projeleri, kritik mineral tedariki, ulaştırma koridorları, altyapı yatırımları ve mali yardımlar aracılığıyla bölgedeki etkilerini artırmaktadır. Bu durum, bölgenin yalnızca stratejik geçiş konumu ile değil; aynı zamanda doğal kaynaklar, kıymetli madenler ve kritik mineraller bağlamında jeoekonomik açıdan önemli bir merkez haline gelmesine yol açmıştır. Çin'in bölgede artan ekonomik varlığı, Rusya-Ukrayna Savaşı, İkinci Karabağ Savaşı, Rusya'nın azalan etkisi, bölge ülkelerinin güvenlik sorunlarını çözmesi, TDT aracılığıyla kurumsal ilişkilerini ilerletmesi ve bir birlik ruhunun oluşmaya başlaması bölge dışı aktörlerin bölgedeki politikalarını dönüştürmüştür. Ele alınan Çin, Japonya, ABD ve AB'nin benzer şekilde Orta Asya ülkelerine bütüncül biçimde yaklaşan ve zirve diplomasisi ile ilerleyen ilişkileri, son dönemde tüm aktörlerin iş birliği platformlarını liderler seviyesine yükseltmeleri her aktör için Orta Asya bölgesinin önemli hale geldiğini göstermektedir. Sonuç olarak Orta Asya'nın

küresel aktörlerin politikalarını dönüştüren kritik bir jeoekonomik düğüm noktası niteliğini kazandığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aras, Ferhat Çağrı, ve Ekber Kandemir. "Enerji Güvenliği Bağlamında AB Enerji Politikaları ve AB-Orta Asya İlişkileri." *Uluslararası Toplum Bilimleri Dergisi* 7, no. 2: 107–126.
- Aryal, S. K. "Central Asia Region in China's Foreign Policy after 2013: A Geoeconomics Study." *Herald of the Russian Academy of Sciences* 91 (2021): 743–753. <https://doi.org/10.1134/S1019331621060149>
- Aytekin, Emre. "Çin'in Orta Asya Ülkeleri ile Ticaret Hacmi 2025'te 100 Milyar Doları Aştı." *Anadolu Ajansı*, 2026. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/cinin-orta-asya-ulkeleri-ile-ticaret-hacmi-2025te-100-milyar-dolari-asti/3804147>
- "Çin-Orta Asya İşbirliği Mekanizması Sekreteryası Xi'an'da Kuruldu." *CGTN Türk*, 30 Mart 2024. <https://www.cgtn.com/cin-orta-asya-isbirligi-mekanizmasi-sekreteryasi-xianda-kuruldu>
- Cutler, Robert M. "Azerbaijan Joins Central Asia to Build a C6 Corridor Core." *Times of Central Asia*, 17 Kasım 2025. <https://timesca.com/azerbaijan-joins-central-asia-to-build-a-c6-corridor-core/>
- "C5+1." *U.S. Department of State*. <https://www.state.gov/c51>
- Dadabaev, Timur. "Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States." *Journal of Contemporary China* 23, no. 85 (2014): 102–118.
- "Full Text of Xi's Keynote Speech at Second China-Central Asia Summit." *Xinhua*, 18 Haziran 2025. <https://english.news.cn/20250618/8d15248700c5498f817102af488d2666/c.html>

- He, Yin. "Xi'an Summit a New Milestone in China-Central Asia Relations." *People's Daily*, 23 Mayıs 2023. <https://en.people.cn/n3/2023/0523/c90000-20022316.html>
- "Kazakistan ve ABD Kritik Mineraller Alanında İş Birliği Yapacak." *T24*, 6 Kasım 2025. <https://t24.com.tr/dunya/kazakistan-ve-abd-kritik-mineraller-alaninda-isbirligi-yapacak.1274146>
- Luttwak, Edward N. "From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce." *The National Interest*, No. 20 (1990): 17–23. <http://www.jstor.org/stable/42894676>
- Mohr, Cathrin, ve Christoph Trebesch. "Goeconomics." *Annual Review of Economics* 17 (2025): 563–587.
- Osmanlı, Seyda Nur. "Orta Asya-Japonya Diyaloğu Tokyo Zirvesi ve Orta Asya'nın Artan Önemi." *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, Analiz No. 2026/5, 29 Ocak 2026. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/ORTA-ASYA-JAPONYA-DIYALOGU-TOKYO-ZIRVESIVE-ORTA-ASYA-NIN-ARTAN-ONEMI>
- "Strengthening Ties with Central Asian Nations an Imperative for Japan." *Japan Forward*, 26 Aralık 2025. <https://japan-forward.com/strengthening-ties-central-asian-nations-an-imperative/>
- "The Summit of the 'Central Asia Plus Japan' Dialogue (CA+JAD)." *Ministry of Foreign Affairs of Japan*, 20 Aralık 2025. https://www.mofa.go.jp/erp/ca_c/pageite_000001_01438.html
- Tatsis, Akis. "Washington'da Özbekistan-ABD Ortak Yatırım Platformu Resmen Kuruldu." *Euronews Türkçe*, 19 Şubat 2026. <https://tr.euronews.com/business/2026/02/19/washingtonda-ozbekistan-abd-ortak-yatirim-platfomu-resmen-kuruldu>
- "United States Strategy for Central Asia 2019–2025." *U.S. Department of State*, 2019. <https://tj.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/143/United-States-Strategy-for-Central-Asia-2019-2025-1.pdf>
- "Xi Urges China, Central Asian Countries to Promote High-Quality Belt and Road Cooperation." *Xinhua*, 18 Haziran 2025. <https://english.news.cn/20250618/09f2f03da6d74a9d9da9f0bcc11e3ad0/c.html>
- "2040 Vizyonu." *Türk Devletleri Teşkilatı*, 2021. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-dunyasi-2040-vizyonu>

Sonnotlar

- Cathrin Mohr, Christoph Trebesch. 2025. Geoeconomics. *Annual Review Economics*. 17:563-587. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-092424-111952>
- Luttwak, Edward N. "From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce." *The National Interest*, No. 20 (1990): 17–23. <http://www.jstor.org/stable/42894676>
- Luttwak, Edward N. "From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce." *The National Interest*, No. 20 (1990): 17–23. <http://www.jstor.org/stable/42894676>
- Aryal, S.K. Central Asia Region in China's Foreign Policy after 2013: A Geoeconomics Study. *Her. Russ. Acad. Sci.* 91, 743–753 (2021). <https://doi.org/10.1134/S1019331621060149>
- Aryal, S. K. "Central Asia Region in China's Foreign Policy After 2013: A Geoeconomics Study." *Herald of the Russian Academy of Sciences* 91, 743-753, 2021.
- "Strengthening Ties with Central Asian Nations an Imperative for Japan". *Japan Forward*, 26 Aralık 2025. <https://japan-forward.com/strengthening-ties-central-asian-nations-an-imperative/>; "United States Strategy for Central Asia 2019-2025", U.S. Department of State, 2019, <https://tj.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/143/United-States-Strategy-for-Central-Asia-2019-2025-1.pdf> ; He, Yin. "Xi'an Summit a New Milestone in China-Central Asia Relations." *People's Daily*, 23 Mayıs 2023. <https://en.people.cn/n3/2023/0523/c90000-20022316.html> ; "C5 & U.S." U.S. Department of State, <https://www.state.gov/c51>
- Dadabaev, T. (2014). Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States. *Journal of Contemporary China*, 23(85), 102–118.
- Aras, Ferhat Çağrı, ve Ekber Kandemir. "Enerji Güvenliği Bağlamında AB Enerji Politikaları ve AB-Orta Asya İlişkileri", *Uluslararası Toplum Bilimler Dergisi* 7, no. 2: 107–126.
- Aytekin, Emre. "Çin'in Orta Asya Ülkeleri ile Ticaret Hacmi 2025'te 100 Milyar Dolari Aştı." *Anadolu Ajansı*, 2026. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/cinin-orta-asya-ulkeleri-ile-ticaret-hacmi-2025te-100-milyar-dolari-asti/3804147>
- "Çin-Orta Asya İşbirliği Mekanizması Sekreteryası Xi'an'da Kuruldu". *CGTN Türk*, 30 Mart 2024, <https://www.cgtn.com/cin-orta-asya-isbirligi-mekanizmasi-sekreteryasi-xian-da-kuruldu>
- "Full Text of Xi's Keynote Speech at Second China-Central Asia Summit". *Xinhua*, 18 Haziran 2025, <https://english.news.cn/20250618/8d15248700c5498f817102af488d2666/c.html>
- "Xi Urges China, Central Asian Countries to Promote High-Quality Belt and Road Cooperation." *Xinhua*, 18 Haziran 2025. <https://english.news.cn/20250618/09f2f03da6d74a9d9da9f0bcc11e3ad0/c.html>
- "The Summit of the 'Central Asia Plus Japan' Dialogue (CA+JAD)". *Ministry of Foreign Affairs of Japan*, 20 Aralık 2025, https://www.mofa.go.jp/erp/ca_c/pageite_000001_01438.html
- Akis Tatsis, "Washington'da Özbekistan-ABD Ortak Yatırım Platformu Resmen Kuruldu", *Euronews Türkçe*, 19 Şubat 2026, <https://tr.euronews.com/business/2026/02/19/washingtonda-ozbekistan-abd-ortak-yatirim-platfomu-resmen-kuruldu> ; "Kazakistan ve ABD Kritik Mineraller Alanında İş Birliği Yapacak", *T24*, 6 Kasım 2025, <https://t24.com.tr/dunya/kazakistan-ve-abd-kritik-mineraller-alaninda-isbirligi-yapacak.1274146>
- Robert M. Cutler, "Azerbaijan Joins Central Asia to Build a C6 Corridor Core", *Times of Central Asia*, 17 Kasım 2025, <https://timesca.com/azerbaijan-joins-central-asia-to-build-a-c6-corridor-core/>
- "2040 Vizyonu". *Türk Devletleri Teşkilatı*, 2021. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-dunyasi-2040-vizyonu>

MINILATERAL DEFENCE COOPERATION IN THE BALKANS AND SERBIA'S STRATEGIC RESPONSE

The Balkans increasingly demonstrate that multipolarity does not merely lead to balanced coexistence; rather, it results in fragmented and competitive regional orders where great-power rivalry is navigated through local disputes, partial recognitions, and minilateral security arrangements.

Şerif Sav

BA in International Relations and Psychology, The University of British Columbia, Vancouver, Canada

Since the late 2010s, the legitimacy of American hegemony and the liberal international order has faced growing scrutiny. The setbacks experienced by the United States in Iraq and Afghanistan, the emergence of China as a significant economic and strategic force, and the diminishing political and economic clout of the European Union have all played a role in this transformation. Simultaneously, the emergence of new conflicts and geopolitical tensions in the Caucasus, the Middle East, the Sahel, and even within the transatlantic relationship between the US and Europe has highlighted the increasing instability of the current order. Friedner Parrat contends that contemporary world politics is characterized by “the end of American hegemony, a possible return to multipolarity,” indicating that the post-Cold War order is experiencing a notable transformation.¹ Nonetheless, even with the US stepping into the role of the world’s policeman following the Second World War, its relative decline indicates that the shift from a unipolar to a multipolar world order could lead to new instability and leave unresolved conflicts at risk of escalation. The onset of Donald Trump’s second presidency in the US has already made this trend apparent in the Middle East, the Caucasus, and various other regions. Collectively, these developments prompt a pressing inquiry: where will the next significant conflict zone arise? The Balkans can be

described as a region of negative peace, where the lack of open conflict has primarily been maintained through transatlantic dominance over the area.² However, the process of “Balkanization” has not reached a complete resolution, and the region’s fundamental political and ethnic tensions continue to be unresolved. As the US gradually shifts its strategic focus from the transatlantic space to the Pacific³, the Balkans may find themselves more vulnerable to the influence of other external actors and the resurgence of unresolved conflicts stemming from the 1990s.

The breakup of Yugoslavia led to the emergence of new states and borders; however, it failed to address the underlying issues of sovereignty, territorial legitimacy, and political belonging that persistently influence threat perceptions throughout the Balkans. In the context of the post-Yugoslav order, Serbia has continued to be the primary revisionist actor⁴. From Belgrade’s perspective, the events of the 1990s resulted in Serbia being strategically weakened and politically disadvantaged; its capital faced North Atlantic Treaty Organization (NATO) bombing in 1999, Serb populations were divided by new borders, Montenegro gained independence in 2006, and Kosovo declared its independence in 2008. The feeling of loss and geopolitical sidelining remains a significant

The breakup of Yugoslavia led to the emergence of new states and borders; however, it failed to address the underlying issues of sovereignty, territorial legitimacy, and political belonging that persistently influence threat perceptions throughout the Balkans.

influence on Serbian strategic thought. It further clarifies Belgrade's ongoing sensitivity to developments in Republika Srpska (RS) of Bosnia and Herzegovina, where RS leader Milorad Dodik's persistent secessionist rhetoric maintains the potential for renewed regional destabilization. In this context, Serbia's foreign policy plays a crucial role in understanding the future direction of the Balkans.

According to Jovanović, Serbia's foreign policy since 2012 has been characterized by a continual fluctuation between pursuing European integration and maintaining strong relations with Russia, reflecting a complex interaction of historical memory, cultural connections, strategic considerations, and domestic political influences.⁵ In light of this context, this paper explores how the rise of unilateral defense cooperation among NATO-aligned Balkan actors, exemplified by the March 2025 Albania-Croatia-Kosovo declaration (Tirana Declaration), alters Serbia's security landscape and influences the potential for escalation in northern Kosovo and RS amid Serbian hedging and Russian involvement. This paper presents three primary arguments. Initially, while the Tirana Declaration should not be interpreted as a formal military alliance against Serbia, it is still possible that it will heighten Serbia's feelings of encirclement and insecurity. Consequently, instead of bringing stability to the region, it could potentially fuel a new arms race in the Balkans and heighten the risk of escalation in already delicate conflict areas, especially in northern Kosovo and RS. Secondly, Serbia is not expected to engage in a distinct geopolitical realignment; rather, it will likely maintain its hedging strategy, navigating between the European Union (EU), Russia, China, and the US while upholding domestic narratives of grievance, insecurity, and historical loss associated with Kosovo⁶. Third, it is probable that the next escalation will not manifest as

overt annexation. This action would elicit significant international opposition, particularly from Kosovo Force (KFOR), EU Operation Althea (EUFOR), and the wider context of EU conditionality. A more likely scenario is gradual destabilization through indirect methods: in northern Kosovo, this may involve localized unrest, institutional obstruction, or security incidents; in RS, it may manifest as constitutional defiance, separatist pressure, and the strengthening of parallel institutions. The objective in both scenarios would be to alter the situation on the ground while avoiding an immediate, significant international reaction.

Historical and Conceptual Foundations

The post-Yugoslav order in the Balkans is grounded in international security frameworks that define what is strategically feasible and what is not. Kosovo's security is closely linked to the NATO-led KFOR, which functions under United Nations Security Council Resolution (UNSCR) 1244 and is responsible for maintaining a safe and secure environment as well as ensuring freedom of movement for all communities.⁷ NATO also observes that UNSCR 1244 was adopted on 10 June 1999, with KFOR entering Kosovo shortly thereafter.⁸ The stability of Bosnia and Herzegovina (Bosnia) continues to be upheld by an international framework, where the EU-led EUFOR operates under an executive mandate granted by the UN Security Council.⁹ These frameworks do not "solve" contestation; they facilitate its management. Newman and Visoka contend that NATO's involvement in Kosovo progressed through a "logic of successful security practices," where NATO modifies its actions to align the interests of alliance members, host authorities, and local opposing forces, thereby maintaining legitimacy and operational significance.¹⁰ In this context, KFOR serves as an essential tool for managing escalation, rather than acting as the architect of a definitive political resolution. The growing uncertainty has become increasingly apparent as US officials indicate that Europe cannot rely indefinitely on a consistent American military presence on the continent. In February 2025, US Defense Secretary Pete Hegseth emphasized that European nations need to increase their defense investments, as it cannot be taken for granted that the US' presence in Europe "will last forever."¹¹ This statement highlights broader concerns regarding the sustainability of the existing security

framework. The internationalized order in Kosovo and Bosnia is stable only under certain conditions: it functions effectively as a crisis management mechanism, yet its deterrent credibility could diminish if the broader strategic foundations of US and NATO commitment become less assured.

Regional Security Complex Logic

The Balkans exhibit characteristics of a regional security complex, where threats are interconnected and closely intertwined across borders. Marleku and Belaj depict a “fragmented security landscape” influenced by historical grievances and external pressures, where non-traditional threats like cybercrime and hybrid warfare are becoming increasingly prominent.¹² Tahirović contends that weak governance, a fragile civil society, and geopolitical disputes render the region particularly vulnerable to disinformation campaigns.¹³ He notes that Serbia’s positional weight enhances these interdependencies: he describes Serbia as the most influential state economically and politically in the Balkans, with the capacity to sway other regional states toward alternative centres of power.¹⁴ This characteristic of “pivot” is significant as Serbia’s alignment decisions

have implications that resonate throughout Kosovo, Bosnia, and the broader region.

Ontological Insecurity and Kosovo’s Symbolic Centrality

Belloni demonstrates that Serbia’s foreign policy transcends mere utilitarian bargaining. He characterizes ontological security as the practices, routines, and narratives that enable a political community to solidify its understanding of who it is.¹⁵ Kosovo is not merely a matter of territory; it represents a fundamental question of identity. Belloni contends that the conclusion of the Yugoslav wars, marked by the unexpected loss of control over Kosovo, resulted in Serbia experiencing trauma and ontological insecurity.¹⁶ He further observes that the loss of Kosovo is felt as an “injustice” and “shame,” posing a threat to Serbia’s ontological security.¹⁷

This aspect of identity is significant as it alters the reasoning behind escalation; political leaders and the public may tolerate material costs or extended instability to prevent the loss of identity. Belloni contends that following February 2022, the war in Ukraine triggered Serbian recollections of trauma and fostered a Serbia-

centered evaluation of events, drawing parallels to the country's own history, such as the sanctions of the 1990s and NATO's intervention in 1999.¹⁸ In this context, regional defense initiatives that seem to strengthen Kosovo's integration with the West may be perceived in Belgrade not merely as a matter of security policy, but rather as an affront to identity.

Hedging as Serbia's Strategic Tool

Nikolić offers a strategic perspective that enhances Belloni's argument on identity. She contends that Serbia's actions from 2009 to 2023 are most accurately understood as hedging rather than balancing, aligning with Kuik's model; the concurrent pursuit of various policy options along the balancing-bandwagoning spectrum.¹⁹ Hedging integrates return-maximizing strategies like economic pragmatism, binding engagement, and limited bandwagoning, alongside risk-contingency approaches such as dominance denial and indirect balancing.²⁰ Serbia's foreign and economic policy is comparable to Türkiye's current balancing foreign policy.

She also emphasizes the institutional foundations; the "foreign policy of the four pillars" was officially defined in 2009, accompanied by specific measures to enhance collaboration with various external centers of power.²¹ This clarifies how Serbia can pursue EU integration while maintaining strong connections with Russia, enhancing relationships with China, and engaging in selective regional defense partnerships, all without officially renouncing any direction. Kovačević et al. note that Serbia's National Security Strategy outlines various challenges, risks, and threats. They contend, however, that the global security landscape has shifted both prior to and following the Russia-Ukraine

conflict, necessitating a reevaluation of how threats are interpreted.²² When considered collectively, Serbia's security behavior appears to be both strategically flexible and deeply tied to its identity - a precarious mix in a competitive regional landscape.

The March 2025 Albania-Croatia-Kosovo Declaration and Balkan Minilateralism

The Joint Declaration signed in Tirana on 18 March 2025 emerged as a central and contemporary topic in the discussion of Balkan security, as it unites two NATO allies (Albania and Croatia) with Kosovo, whose security is intertwined with NATO crisis management and whose international recognition faces challenges. The Declaration presents the initiative within the context of NATO/EU strategic documents, highlighting ambitions derived from the NATO Strategic Concept and the EU Strategic Compass.²³ The Declaration is organized as a series of commitments to cooperation, capability development, training, counter-hybrid resilience, and support for Euro-Atlantic integration, rather than as a mutual defense pledge. Furthermore, it clearly indicates that it "does not create any new international or intergovernmental legal obligations between States," and does not impact existing obligations.²⁴ These convey political intent and coordination instead of treaty-based military obligations. Even in the absence of treaty force, the Declaration has the potential to transform the strategic landscape and highlights the necessity for alternative regional security alliances. It illustrates how power disparities may drive regional actors to prioritize their own security over reliance on current security agreements and institutions. This declaration is significant as it plays a role in the normalization of Kosovo as a defense actor. The commitment is made to enhance cooperation and coordination for Kosovo's integration into regional security initiatives, while also supporting Kosovo's Euro-Atlantic perspective, with a clear reference to Kosovo's status in NATO's Partnership for Peace.

This transition symbolically moves Kosovo from an "internationally protected space" to a "regional security participant," a change that holds significant importance within Belgrade's ontological security framework. Furthermore, it establishes a framework for interoperability and coordination within the defense

The Joint Declaration signed in Tirana on 18 March 2025 emerged as a central and contemporary topic in the discussion of Balkan security, as it unites two NATO allies (Albania and Croatia) with Kosovo, whose security is intertwined with NATO crisis management and whose international recognition faces challenges.

industry. The commitment is made to joint education and training opportunities, as well as to enhancing bilateral and trilateral exercises in accordance with NATO and EU training policies.²⁵ Even modest outputs can be significant, as institutionalization indicates continuity, which often enhances the dynamics of the security dilemma. Third, the Declaration emphasizes hybrid threats. It clearly addresses cyber threats, disinformation campaigns, and foreign malign influence, while also committing to the sharing of information and intelligence for enhanced situational awareness. This aligns with regional threat assessments: Tahirović highlights the susceptibility to disinformation²⁶, while Vulović cautions against hybrid threats and the spread of disinformation through platforms like *Sputnik News*²⁷.

Through the establishment of security cooperation among NATO-aligned entities that do not include Serbia, Balkan minilateralism has the potential to amplify Belgrade's sense of existential threat and strategic encirclement. This could drive Serbia away from EU-centered moderation and towards a more revisionist and independent stance, where external balancing, nationalist rhetoric, and coercive pressure on contested areas become increasingly appealing. The outcome may not lead to outright war, but rather to a regional atmosphere rife with conflict, characterized by heightened mistrust, intensified security dilemmas, and an increased chance of destabilizing crises.

Serbia's Strategic Response: Hedging, Modernization, and Counter-Alignment

If the Tirana Declaration is interpreted as a signal and a means of institutionalization, Serbia's response can be best understood as a form of counter-signalling within a hedging strategy. Serbia has not adopted a strategy of overt territorial conquest; instead, it has focused on (i) diversifying its defense procurement and modernizing capabilities, (ii) strengthening bilateral defense cooperation with chosen partners, and (iii) maintaining strategic ambiguity between the EU and Russia.

Defence Procurement and the Political Economy of Deterrence

Serbia's procurement decisions exemplify the concept of hedging. In August 2024, Serbia finalized an

Serbia's most prominent diplomatic-military reaction to the Tirana Declaration was the enhancement of defense collaboration with Hungary.

agreement with France's Dassault Aviation to acquire 12 Rafale fighter jets for 2.7 billion euros.²⁸ The political significance goes beyond mere capability; it indicates a readiness to strengthen connections with a key EU nation while simultaneously pushing back against EU pressures for alignment against Russia, aligning more with a portfolio strategy than with exclusive alignment. In March 2026, it was reported by Reuters that Serbia had acknowledged the purchase of Chinese CM-400AKG missiles and the adaptation of Russian MiG-29 aircraft to carry them.²⁹ This aligns with hedging logic; Serbia enhances its deterrent capability while indicating an ongoing willingness to engage with Chinese military technology. Tahirović notes that China is an important partner for Serbia, with investment connections intensifying post-2016, which sheds light on this defence-economic hybridity.³⁰ Kovačević et al. elucidate the reasons behind the political significance of such procurement. Should the interpretation of threats change following the Ukraine war, political leaders will have motivations to showcase their readiness and strategic adjustments.³¹ Procurement serves as a clear manifestation of "status defence," aligning with Belloni's assertion that Serbia's anxieties regarding its liminal status contribute to a sense of mistrust and a reluctance to fully align.³²

The Serbia-Hungary Framework as Counter-Minilateralism

Serbia's most prominent diplomatic-military reaction to the Tirana Declaration was the enhancement of defense collaboration with Hungary. On April 1, 2025, Serbia and Hungary formalized an agreement to enhance strategic defense cooperation, outlining 79 joint activities scheduled for 2025.³³ The prominent signing acted as a counter-signal; while Tirana formalized NATO-aligned cooperation concerning Serbia, Belgrade advanced a defense planning network with a NATO/EU member that maintains a politically close relationship with Serbia.

While annexation scenarios are not out of the question given the current global political landscape, they face significant structural limitations. Grey-zone tactics and the erosion of constitutional norms are often less restricted and more politically advantageous.

The overarching analytical observation is structural; the Balkans are undergoing intersecting minilateralism integrated within NATO/EU mission frameworks. Networked competition can heighten insecurity even in the absence of alliances, as these arrangements are viewed as anticipatory alignments and signals of diminishing strategic choices.

Hedging and Ontological Insecurity as Escalation Mechanisms

Hedging can be accomplished by steering clear of binary alignment, yet it can also provide coercive leverage beneath the threshold of war. Belloni contends that Serbia's concerns regarding recognition and acceptance are foundational to its mistrust of the EU; the demands for alignment are viewed through the lens of Serbia's ambiguous status and perceived inequitable treatment.³⁴ When NATO-aligned neighbours actively promote Kosovo's Euro-Atlantic integration through minilateralism, Serbia might view this not just as regional defence cooperation but as an attempt to solidify a post-1999 order that threatens Serbian identity narratives. Jovanović's account offers a framework for understanding domestic political dynamics. He observes that the politics of the Aleksandar Vučić era in Serbia merge a practical pro-European agenda with a robust and assertive national identity,³⁵ and that Serbia's leadership aims to optimize advantages from both the EU and Russia while maintaining sovereignty.³⁶ This approach fosters a politics of "managed crisis," which means intermittently invoking sovereignty narratives, particularly concerning Kosovo, to maintain domestic legitimacy, while tactically steering clear of commitments that might limit external options.

Escalation Dynamics in Northern Kosovo and Republika Srpska

From a realistic standpoint, it is understandable that Serbia will strive to enhance its influence over Northern Kosovo and RS, where Serbians constitute the majority. A comprehensive risk assessment should distinguish between capability, constraint, and incentive. While annexation scenarios are not out of the question given the current global political landscape, they face significant structural limitations. Grey-zone tactics and the erosion of constitutional norms are often less restricted and more politically advantageous.

Northern Kosovo: Why Grey-Zone Tactics Dominate Annexation

Kosovo continues to be a key element in NATO's crisis management efforts. Newman and Visoka's "logic of successful security practices" indicates that NATO adjusts and refines its engagement in Kosovo to maintain legitimacy and effectiveness in a challenging environment.³⁷ KFOR's role is fundamentally to prevent escalation and ensure freedom of movement, rather than to enforce a final settlement. The limitation on annexation is evident in KFOR's ability to reinforce. NATO has announced that following the violence in 2023 in the village of Banjska, it has bolstered KFOR with an additional 1,000 troops, increasing the mission's total to "well over 4,500" personnel.³⁸ According to *Reuters*' report, the unrest in May 2023 prompted NATO to deploy an additional 700 troops and place another battalion on high alert.³⁹ The deployment patterns increase the expense associated with overt Serbian military action. Nevertheless, constraints do not remove escalation; they alter its nature. The Banjska case exemplifies violence that remains beneath the threshold. In September 2023, gunmen from Serbia launched an attack on Kosovo police and sought refuge in a monastery, resulting in deadly clashes and the acquisition of heavy weaponry.⁴⁰ In September 2024, Kosovo announced the indictment of 45 suspects on terrorism charges connected to the attack.

Although KFOR may deter conventional invasions, these incidents demonstrate that organized armed actions can take place in a KFOR-supported context and still produce significant political consequences. The explosion of the Ibar-Lepenac canal serves as a second illustration of coercion centered on infrastructure.

According to *Reuters*, a blast has caused damage to a canal that supplies water to Kosovo's primary power plants, impacting both electricity generation and drinking water. Kosovo has characterized the incident as a terrorist act and has attributed blame to Serbia, which has denied any involvement. Additionally, Kosovo has reported arrests related to the incident.⁴¹

This incident highlights the extent to which critical infrastructure can serve as a coercive target, capable of undermining governance and public trust, all while staying beneath the threshold of traditional interstate conflict. The cases are directly linked to the Tirana Declaration's focus on addressing hybrid threats and harmful influence.⁴² Their observations align with Tahirović's caution that inadequate governance and societal vulnerability facilitate disinformation and destabilization.

Republika Srpska: Constitutional Erosion and the Secessionist Pathway

In contrast to Kosovo's security challenges, Bosnia's crisis revolves more around issues of sovereignty and constitutional order than border skirmishes. Vulović contends that Serbia and RS utilize their connections

KFOR's role is fundamentally to prevent escalation and ensure freedom of movement, rather than to enforce a final settlement. The limitation on annexation is evident in KFOR's ability to reinforce.

with Russia to further their political objectives, specifically in relation to Kosovo policy for Serbia and separatist aspirations for RS, positioning them as alignment outliers within the WB6.⁴³ This connection is significant as it uncovers a common strategic framework; both Kosovo and Bosnia serve as venues where disputed sovereignty can be exploited without the need for formal conflict, and where support from Russia can enhance local tensions. In February 2025, RS enacted legislation that prohibits Bosnia's national police and judiciary from operating within its territory, cautioning that this action could lead to a constitutional crisis.⁴⁴ Further separatist actions were later reported, including efforts to establish an RS border police force, which have been characterized as exacerbating the most significant constitutional crisis since the conclusion of the war.⁴⁵

The broader significance of the current developments discussed extends beyond mere bilateral or trilateral effects; it illustrates a wider pattern of security polarization in the Balkans within an increasingly multipolar international order.

The international reactions highlight the gravity of the situation. EUFOR has announced that reserve forces will be arriving in Bosnia by land and air in March 2025, thereby enhancing its operational capacity on the ground.⁴⁶ According to reports, European peacekeeping forces have deployed reserves in response to the ongoing standoff, while Dodik indicated his intention to request Russia to veto the extension of EUFOR.⁴⁷ This exemplifies a classic spoiler dynamic in which Moscow can enhance RS brinkmanship by increasing uncertainty regarding the reliability of international insurance.

The correction of the annexation is crucial in this context. The formal annexation of RS by Serbia would clearly alter the 1995 Dayton Agreement that ended the Bosnian War, making it a less likely scenario in the near future. The more likely threat is the erosion of constitutional integrity and parallel developments, which can lead to numerous effects similar to annexation such as diminished central authority, territorial fragmentation, and coercive political practices without any official alteration of borders.

Conclusion

The broader significance of the current developments discussed extends beyond mere bilateral or trilateral effects; it illustrates a wider pattern of security polarization in the Balkans within an increasingly multipolar international order. The most probable outcome is not a direct interstate conflict, but rather the strengthening of competing security frameworks throughout the region. On one side, actors aligned with NATO and the EU, including Albania, Croatia, and Kosovo, are expected to enhance their minilateral defense coordination, supported by principles of resilience, interoperability, and safeguarding against hybrid threats. Conversely, Serbia is expected to react by increasing its hedging

strategies, engaging in selective counter-alignment, modernizing its military, and maintaining its political dependence on Russia, with some reliance on China as well. This dynamic may not instantly disrupt the regional order, but it would intensify mistrust, solidify geopolitical blocs, and increase the likelihood of crises in northern Kosovo and Bosnia. Serbia's enduring endeavor to maintain strategic independence between the East and the West indicates that its reaction to exclusionary regional security frameworks is improbable to be accepted; instead, it is more likely to manifest as a more independent and potentially more revisionist stance.

This indicates that, at the regional level, we may face a future characterized by managed instability instead of resolution. The Balkans would continue to exist formally below the threshold of war, yet would be increasingly marked by competing alignments, dynamics of a symbolic arms race, constitutional obstructions, and ongoing gray-zone confrontations. This holds particular significance in a region characterized by institutional fragility and vulnerability to external disinformation and political manipulation, as highlighted by Tahirović in his examination of weak governance, geopolitical disputes, and susceptibility to malign influence.⁴⁸

The implications at the global level are even more illuminating. The Balkans increasingly demonstrate that multipolarity does not merely lead to balanced coexistence; rather, it results in fragmented and competitive regional orders where great-power rivalry is navigated through local disputes, partial recognitions, and minilateral security arrangements. In this context, sovereignty takes on multiple layers, is subject to contestation, and is influenced by external management rather than being completely resolved. Kosovo serves as a significant case study: as Newman and Visoka illustrate, it continues to be a center of wider geopolitical and normative tensions, where NATO's ongoing involvement maintains deterrence yet fails to completely address the fundamental conflict.⁴⁹

Ultimately, the main takeaway is that the Balkans have evolved beyond being just a post-conflict periphery of Europe. The region increasingly serves as a microcosm of the emerging international order; an order characterized by incomplete integration, resurgent revisionist narratives, the influence of external spoilers, and the rise of flexible minilateral coalitions. The future

of Balkan security will hinge not only on local actors but also on the ability of the broader international order to offer credible mechanisms for de-escalation, legitimacy, and political settlement amid an era of intensifying multipolar competition.

Bibliography

- Al Jazeera. "Bosnia's Top Court Suspends Separatist Laws Adopted by Bosnian Serbs." Al Jazeera, March 7, 2025. <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/7/bosnias-top-court-suspends-serb-statelets-separatist-laws>.
- Belloni, Roberto. "Serbia between East and West: Ontological Security, Vicarious Identity and the Problem of Sanctions against Russia." *European Security* 33, no. 2 (December 10, 2023): 1–19. <https://doi.org/10.1080/09662839.2023.2290048>.
- Charlotta Friedner Parrat. "Change in International Order? An Institutional Analysis." *European Journal of International Security* 9, no. 1 (March 27, 2024): 1–19. <https://doi.org/10.1017/eis.2024.13>.
- Clark, Janine Natalya. "From Negative to Positive Peace: The Case of Bosnia and Hercegovina." *Journal of Human Rights* 8, no. 4 (November 17, 2009): 360–84. <https://doi.org/10.1080/14754830903332434>.
- Constanze Stelzenmüller, Melanie W Sisson, Patricia M Kim, Ryan Hass, Thomas Wright, and William A Galston. "Redrawing Global Boundaries? The United States, China, and the Viability of Spheres of Influence in the 21st Century." Brookings, February 18, 2026. <https://www.brookings.edu/articles/redrawing-global-boundaries-the-united-states-china-and-the-viability-of-spheres-of-influence-in-the-21st-century/>.
- Daily Sabah. "Bosnia's Serb Entity Pushes for Own Border Police in New Escalation." Daily Sabah, March 17, 2025. <https://www.dailysabah.com/world/europe/bosnias-serb-entity-pushes-for-own-border-police-in-new-escalation>.
- Erling, Barbara. "Hegseth Tells Europe to Spend on Defence as US Presence May Not Last Forever." *Reuters*, February 14, 2025. <https://www.reuters.com/world/europe/hegseth-tells-europe-spend-defence-us-presence-continent-may-not-be-forever-2025-02-14/>.
- European Union External Action. "EUFOR BOSNIA-HERZEGOVINA Military Operation ALTHEA | EEAS." www.eeas.europa.eu, November 30, 2020. https://www.eeas.europa.eu/eufor-althea/eufor-bosnia-herzegovina-military-operation-althea_und_en.
- Fatos Bytyci. "NATO to Deploy More Troops to Kosovo to Curb Violence." *Reuters*, May 30, 2023. <https://www.reuters.com/world/europe/nato-soldiers-guard-kosovo-serb-town-following-clashes-2023-05-30/>.
- France 24. "France, Serbia Sign €2.7 Billion Rafale Fighter Jet Deal during Macron Visit." France 24. FRANCE 24, August 29, 2024. <https://www.france24.com/en/live-news/20240829-fighter-jet-deal-at-centre-of-macron-s-serbia-trip>.
- Kovačević, Nenad, Nenad Komazec, and Antonio Mak. "ANALYSIS of the IMPACT and ACTUALITY of CHALLENGES, RISKS and THREATS to the SECURITY of the REPUBLIC of SERBIA." *KULTURA POLISA* 20, no. 3 (November 8, 2023): 146–61. <https://doi.org/10.51738/kpolisa2023.20.3r.146kkm>.
- Marleku, Alfred, and Elona Belaj. "The Influence of the Ukraine War on Threat Perceptions and Security Dynamics in the Western Balkans." *New Perspectives* 33, no. 3 (May 6, 2025). <https://doi.org/10.1177/2336825x251340931>.
- Mehmedin Tahirović. "The Main Security Challenges and Threats in the Western Balkans and Possible Model for Solving Them in the Process of European Integration." *Studia Europejskie-Studies in European Affairs* 28, no. 3 (September 20, 2024): 27–55. <https://doi.org/10.33067/se.3.2024.2>.
- Moloney, Marita. "Kosovo Monastery Siege Ends after Heavy Gun Battles." *BBC News*, September 24, 2023, sec. Europe. <https://www.bbc.com/news/world-europe-66905091>.
- NATO Official. "NATO's Role in Kosovo." Site name seo, 2025. <https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/natos-role-in-kosovo>.
- . "Statement by NATO Spokesperson on Kosovo." Official texts and resources | NATO, 2026. <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2023/06/18/statement-by-nato-spokesperson-on-kosovo>.
- Newman, Edward, and Gëzim Visoka. "NATO in Kosovo and the Logic of Successful Security Practices." *International Affairs* 100, no. 2 (March 4, 2024): 631–53. <https://doi.org/10.1093/ia/iaae014>.
- Nolic, Kristina. "SERBIA HEDGING ITS BETS between the WEST and the EAST." *Journal of Balkan Studies* 3, no. 1 (July 30, 2023): 59–90. <https://doi.org/10.51331/a037>.
- Republic of Croatia Ministry of Defence. "The Joint Declaration on Defence Cooperation Signed in Tirana - MORH." MORH, March 22, 2025. <https://www.morh.hr/en/the-joint-declaration-on-defence-cooperation-signed-in-tirana/>.
- Reuters. "Kosovo Indicts 45 on Terrorism Charges over 2023 Attack." *Reuters*, September 11, 2024. <https://www.reuters.com/world/europe/kosovo-indicts-45-terrorism-charges-over-2023-attack-2024-09-11/>.
- . "NATO-Partner Serbia Admits Buying Chinese Missiles after Photos Leaked." *Reuters*, March 13, 2026. <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/nato-partner-serbia-admits-buying-chinese-missiles-after-photos-leaked-2026-03-13/>.
- Rigney, Captain Alan Patrick. "European Union Force in BiH - Reserve Forces Arrive in Bosnia and Herzegovina by Land and Air." Euforbih.org, March 11, 2025. <https://www.euforbih.org/index.php/en/press-statements/3326-reserve-forces-arrive-in-bosnia-and-herzegovina-by-land-and-air>.
- Sito-sucic, Daria. "Bosnian Serb Leader Dodik Calls for Russia's Help after Arrest Warrant." *Reuters*, March 12, 2025. <https://www.reuters.com/world/europe/bosnian-prosecutors-order-arrest-bosnian-serb-leader-dodik-2025-03-12/>.
- Srdan Mladenov Jovanović. "The Evolution of Serbian Foreign Policy under Vučić: Navigating between the European Union and Russia." *Perspective Politice* 16, no. Nr. 1-2 (January 1, 2023). <https://doi.org/10.25019/perspol/23.16.7>.
- Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE) - NATO. "Berlin plus Agreement Operation Althea." shape.nato.int, 2017. <https://shape.nato.int/operations/operations-and-missions/operation-althea>.
- Taulant Elshani, and Taulant Elshani. "Serbia's Revisionist Agenda: A Danger to Balkan Stability and European Peace - FRONTLINER_UK." FRONTLINER_UK, January 24, 2024. <https://frontliner.uk/srbias-revisionist-agenda-a-danger-to-balkan-stability-and-european-peace/>.
- The Government of Republic of Serbia. "Agreement Signed with Hungary in Field of Defence." The Government of Republic of Serbia, April 1, 2025. <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/246190/agreement-signed-with-hungary-in-field-of-defence.php>.
- Vulović, Marina. "Western Balkan Foreign and Security Ties with External Actors: An Arena of Geostategic Rivalry for the EU or a Local Power Struggle?," August 2023, 1–8. <https://doi.org/10.18449/2023C08>.

Endnotes

- 1 Charlotta Friedner Parrat, "Change in International Order? An Institutional Analysis," *European Journal of International Security* 9, no. 1 (March 27, 2024).
- 2 Janine Natalya Clark, "From Negative to Positive Peace: The Case of Bosnia and Hercegovina," *Journal of Human Rights* 8, no. 4 (November 17, 2009): 361.
- 3 Constanze Stelzenmüller et al., "Redrawing Global Boundaries? The United States, China, and the Viability of Spheres of Influence in the 21st Century," *Brookings*, February 18, 2026
- 4 Taulant Elshani, "Serbia's Revisionist Agenda: A Danger to Balkan Stability and European Peace -Frontliner UK, January 24, 2024.
- 5 Srđan Mladenov Jovanović, "The Evolution of Serbian Foreign Policy under Vučić: Navigating between the European Union and Russia," *Perspective Politice* 16, no. Nr. 1-2 (January 1, 2023), 107.
- 6 Roberto Belloni, "Serbia between East and West: Ontological Security, Vicarious Identity and the Problem of Sanctions against Russia," *European Security* 33, no. 2 (December 10, 2023): 286 ; Kristina Nikolic, "Serbia Hedging its Bets between the West and the East," *Journal of Balkan Studies* 3, no. 1 (July 30, 2023): 63-68.
- 7 NATO Official, "NATO's Role in Kosovo," 2025, <https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/natos-role-in-kosovo>.
- 8 NATO Official, "Statement by NATO Spokesperson on Kosovo," NATO, 2026, <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2023/06/18/statement-by-nato-spokesperson-on-kosovo>.
- 9 Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE) - NATO, "Berlin plus Agreement Operation Althea," shape.nato.int, 2017, <https://shape.nato.int/operations/operations-and-missions/operation-althea>.
- 10 Edward Newman and Gëzim Visoka, "NATO in Kosovo and the Logic of Successful Security Practices," 640.
- 11 Barbara Erling, "Hegseth Tells Europe to Spend on Defence as US Presence May Not Last Forever," *Reuters*, February 14, 2025.
- 12 Alfred Marleku and Elona Belaj, "The Influence of the Ukraine War on Threat Perceptions and Security Dynamics in the Western Balkans," *New Perspectives* 33, no. 3 (May 6, 2025), 300.
- 13 Mehmedin Tahirović, "The Main Security Challenges and Threats in the Western Balkans and Possible Model for Solving Them in the Process of European Integration," *Studia Europejskie-Studies in European Affairs* 28, no. 3 (September 20, 2024), 27
- 14 Ibid 30
- 15 Roberto Belloni, "Serbia between East and West: Ontological Security, Vicarious Identity and the Problem of Sanctions against Russia," 285.
- 16 Ibid, 287
- 17 Ibid, 287
- 18 Ibid, 291
- 19 Kristina Nikolic, "Serbia Hedging its Bets between the West and the East," 63-68.
- 20 Ibid, 68
- 21 Ibid, 62
- 22 Nenad Kovačević, Nenad Komazec, and Antonio Mak, "Analysis of the Impact and Actuality of Challenges, Risks, and Threats to the Security of the Republic of Serbia," *Kultura Polisa* 20, no. 3 (November 8, 2023), 147
- 23 Republic of Croatia Ministry of Defence, "The Joint Declaration on Defence Cooperation Signed in Tirana - MORH," MORH, March 22, 2025, 1
- 24 Ibid, 3
- 25 Ibid, 2
- 26 Mehmedin Tahirović, "The Main Security Challenges and Threats in the Western Balkans and Possible Model for Solving Them in the Process of European Integration," 27-29
- 27 Marina Vulović, "Western Balkan Foreign and Security Ties with External Actors: An Arena of Geostrategic Rivalry for the EU or a Local Power Struggle?," 4-5
- 28 France 24, "France, Serbia Sign €2.7 Billion Rafale Fighter Jet Deal during Macron Visit," *France 24 (FRANCE 24, August 29, 2024)*.
- 29 Reuters, "NATO-Partner Serbia Admits Buying Chinese Missiles after Photos Leaked," *Reuters*, March 13, 2026.
- 30 Mehmedin Tahirović, "The Main Security Challenges and Threats in the Western Balkans and Possible Model for Solving Them in the Process of European Integration," 32
- 31 Nenad Kovačević, Nenad Komazec, and Antonio Mak, "Analysis of the Impact and Actuality of Challenges, Risks, and Threats to the Security of the Republic of Serbia," 148
- 32 Roberto Belloni, "Serbia between East and West: Ontological Security, Vicarious Identity and the Problem of Sanctions against Russia," 299
- 33 The Government of Republic of Serbia, "Agreement Signed with Hungary in Field of Defence," *The Government of Republic of Serbia*, April 1, 2025.
- 34 Roberto Belloni, "Serbia between East and West: Ontological Security, Vicarious Identity and the Problem of Sanctions against Russia," 296.
- 35 Srđan Mladenov Jovanović, "The Evolution of Serbian Foreign Policy under Vučić: Navigating between the European Union and Russia," 112
- 36 Ibid, 113-14
- 37 Edward Newman and Gëzim Visoka, "NATO in Kosovo and the Logic of Successful Security Practices," *International Affairs* 100, no. 2 (March 4, 2024): 631-35.
- 38 NATO Official, "NATO's Role in Kosovo," 2025.
- 39 Fatos Bytyci, "NATO to Deploy More Troops to Kosovo to Curb Violence," *Reuters*, May 30, 2023.
- 40 Marita Moloney, "Kosovo Monastery Siege Ends after Heavy Gun Battles," *BBC News*, September 24, 2023.
- 41 Reuters, "Kosovo Indicts 45 on Terrorism Charges over 2023 Attack," *Reuters*, September 11, 2024
- 42 Republic of Croatia Ministry of Defence, "The Joint Declaration on Defence Cooperation Signed in Tirana - MORH," 2
- 43 "Western Balkan Six": Albania, Bosnia, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, and Serbia. Marina Vulović, "Western Balkan Foreign and Security Ties with External Actors: An Arena of Geostrategic Rivalry for the EU or a Local Power Struggle?," August 2023, 7.
- 44 Al Jazeera, "Bosnia's Top Court Suspends Separatist Laws Adopted by Bosnian Serbs," *Al Jazeera*, March 7, 2025.
- 45 Daily Sabah, "Bosnia's Serb Entity Pushes for Own Border Police in New Escalation," *Daily Sabah*, March 17, 2025.
- 46 Captain Alan Patrick Rigney, "European Union Force in BiH - Reserve Forces Arrive in Bosnia and Herzegovina by Land and Air," *Euforbih.org*, March 11, 2025.
- 47 Daria Sito-sucic, "Bosnian Serb Leader Dodik Calls for Russia's Help after Arrest Warrant," *Reuters*, March 12, 2025.
- 48 Mehmedin Tahirović, "The Main Security Challenges and Threats in the Western Balkans and Possible Model for Solving Them in the Process of European Integration," 35
- 49 Edward Newman and Gëzim Visoka, "NATO in Kosovo and the Logic of Successful Security Practices," 634.

BİRİNCİ DÜNYA VE KURTULUŞ SAVAŞLARINDA MİLLİ MÜCADELE'NİN İLKBAHAR AYLARI VE DOĞU CEPHESİ KOMUTANI "ŞARK FATİHİ"

Kazım Karabekir Paşa

Kazım Karabekir de doğu insanımızın gönlünde ülkenin bu bölgesinin düşmandan temizlenip yine orada, Erzurum'da, Kurtuluş Savaşı liderliğinin Mustafa Kemal'in şahsında kişilik kazanarak direnişin temel stratejisinin kabulünde aldığı önemli rol dolayısıyla yer ederken, o, halkın kendisine verdiği "Şark Fatih" unvanıyla anılagelmiş bir kahraman olarak da tarihe geçmiştir.

Bilge Cankorel

(E) Büyükelçi

Giriş

1914-18 Birinci Dünya ve 1918-22 Kurtuluş Savaşlarında Mart-Nisan-Mayıs-Haziran aylarına rastlayan gelişmeler, Türkiye'nin ölüm-kalım savaşı verdiği tarih döneminde "makus talihini" dönüştüren bu sekiz yıllık dönemin yoğun ve kritik olaylarına sahne olmakla hatırlanır. Bu makalede söz konusu tarih kesiti ele alınırken, Kurtuluş Savaşı'nın başlama fişeginin ateşlendiği Doğu Anadolu'da Şark Cephesi Komutanı General Kazım Karabekir'in 26 Ocak 1948 günü TBMM Başkanlığı sırasında vefatının henüz geride kalan yıl dönümü vesilesiyle onun, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadele de yaşadığı ve yön verdiği gelişmelere odaklanılacaktır.

Kazım Karabekir'in yaşam öyküsünde Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları tarihinde bu bahar aylarıyla örtüşen önemli olaylar, yakın Türk tarihinin akıbetini büyük ölçüde

Kazım Karabekir'in yaşam öyküsünde Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları tarihinde bu bahar aylarıyla örtüşen önemli olaylar, yakın Türk tarihinin akıbetini büyük ölçüde tayin etmiş gelişmeler olmuştur.

tayin etmiş gelişmeler olmuştur. Baharı müjdeleyen bir 13 Mart 1900 günü Harp Okulunda eğitimine başlayan Karabekir 31 Mart 1909 irtica ayaklanmasını bastırmak üzere görevlendirilen Hareket Ordusu İkinci Tümeni Kurmay Başkanlığı görevini henüz 27 yaşında genç bir subay olarak Nisan ayında üstlenmiş; binbaşı rütbesiyle Balkan Savaşları sırasında yine bir bahar günü 13 Nisan 1913'de Bulgarlara esir düşmüş; 1915 Gelibolu Savaşlarında ordunun Çanakkale Boğazı'nı düşman kuvvetlerine kapattığı efsanevi 18 Mart 1915 deniz savunması zaferini izleyen dönemde Arıburnu'nda 25 Nisan günü ANZAK çıkartmasında 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal düşmanı durdururken, savaşın Gelibolu'daki en kanlı alanlarından biri Seddülbahir Cephesi yakınında Mayıs-Temmuz aylarında Karabekir de İngiliz ve Fransız Kuvvetlerine karşı 14. Tümen komutanı olarak Kerevizdere'de 21-22 Haziran muharebesinde düşmanı bozguna uğratmış; 16 Nisan 1917'de Kafkas Kolordu Komutanlığı görevini devralmış; Mart-Temmuz 1918 arasında Erzurum, Kars, Sarıkamış ve Nahçıvan'ı Ermeni işgal ve zulmünden kurtarmış; Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması üzerine işgalci düşmana direniş stratejisinin değerlendirildiği günlerde yine bir Nisan sabahı silah arkadaşı Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde yaptıkları tarihi görüşmede direnişin Anadolu'da başlatılması kararı alınmış; Karabekir 3 Mayıs günü yeni görevi 15. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a vasil olduğunda artık Mustafa Kemal Paşa'nın gelişini beklemeye başlamıştır. Milli direnişin başladığı bir başka bahar günü 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkarak Temmuz ayında toplanacak Erzurum Kongresi'nde direnişin liderliğine seçilmesiyle Kurtuluş Savaşı'nın fişeginin ateşlenişinin Karabekir tarafından yürütülen hazırlıkları da bu Bahar aylarına rastlamıştır. Millet iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisinin açılışının bir Bahar günü 23 Nisan 1920 tarihine tesadüf ile belki de doğanın uyanışı ülkemiz için bir kere daha kudretini göstermiş olmaktadır.

Aşağıdaki satırlarda, 1914-1922 Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında Doğu Anadolu'da doğarak yurt sathına yayılan efsanevi Milli Mücadele'nin kritik dönemleri ele alınacaktır.

Birinci Dünya Savaşı Dönemi

Savaşın Geri Planı

Balkanlarda milliyetçilik akımları yeşerirken Sırbistan, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'ın 1912-13 yıllarında başlattıkları iki Balkan Savaşı'nda Osmanlı orduları ağır yenilgiler alarak Batı Trakya, Selanik, Makedonya, Arnavutluk ve Girit'i kaybetmişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Velihtü Arşidük Franz Ferdinand ve eşinin 28 Haziran 1914 yılında Saraybosna'da bir Sırp suikastçı tarafından katledilişleri üzerine Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş açmasıyla başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Cephesi'ni oluşturan Osmanlı, Alman, İtalyan devletlerinin karşısında İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya ve (sonradan) ABD İtilaf Cephesi'nde konumlanmıştı. İtalya daha sonra saf değiştirecek, Rus Çarlığı'nın 1917 Bolşevik İhtilali ile yıkılması üzerine kurulan Sovyet Hükümeti ise savaştan ve önceki antlaşmalarından çekilerek savaştaki kazanımlarından vazgeçecektir. Savaş büyük oranda Osmanlı mirasının paylaşılmasını amaçlayan bir Panslavist hareketin İngiltere ve Fransa'nın stratejik ve ekonomik çıkarlarını koruyup genişletme amacına dönüşmesi üzerine kurgulanmıştı. Buna karşılık ekonomik ve askeri gücü itibarıyla o tarihte İtilaf Devletleri'nden daha üstün konumdaki Almanya ise, Avrupa güçler dengesinde Rus Çarlığı'nın ağırlığının artması endişesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün hızlandırılmasına karşı olduğu gibi, Uzak-Doğu İngiliz sömürgelerinin zenginliklerini ve Bakü petrolünü ele geçirmek hesabıyla bu coğrafyaya ulaşım yolu üzerindeki Müslüman milletler üzerinde Osmanlı Devleti'nin Halifelik konumundan yararlanmayı amaçlamaktaydı. İki blok arasında tırmanan bu çıkar çatışmalarının ortasında kalan Osmanlı Devleti savaştan uzak kalmaya çalışsa da bir emrivaki ile kendisini savaşın içinde bulacak, Osmanlı devlet kademelerinde savaş karşısında alınacak tutum henüz belirlenmemişken Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Almanya arasında imzalanan 2 Ağustos 1914 tarihli gizli antlaşma ile Osmanlı Devleti'ne satılmış gibi gösterilen Osmanlı bayraklı Alman Goeben ve Breslau kruvazörlerinin 29

Ekim 1914 günü Alman komutanlarının emriyle Odesa ve Sivastopol Limanları'nı bombalaması üzerine Osmanlı Devleti resmen savaşa girecektir. Rusya'nın tepkisi ise Karadeniz limanlarımızı bombalayarak 1 Kasım günü de Doğu Anadolu topraklarına saldırmak olmuştur. Buna karşılık 20 Aralık 1914'de Almanya'nın teşviki ve Enver Paşa'nın emriyle başlatılan Sarıkamış Taarruzu'nun da Osmanlı ordusu için bir felaketle sonuçlanması üzerine Doğu Anadolu topraklarındaki ilerleyişi durdurulamayan Rus ordusu, Ermeni unsurlardan da yararlanarak 16 Şubat-25 Temmuz 1915 tarihleri arasında Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon ve Erzincan'ı esir alır. Bu illerin de kaybıyla, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları sonunda Alman Şansölyesi Bismarck başkanlığında 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihlerinde toplanan Berlin Kongresi kararlarıyla Rusya'ya verilen Kars, Ardahan ve Batum'a ilaveten Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü Rus-Ermeni işgaline girmiş olmaktadır.

Savaşın başlamasıyla birlikte Doğu Anadolu ve Kafkas Osmanlı illerine yapılan Rus saldırı ve işgal harekâtına paralel olarak İtilaf Kuvvetleri Batı'da da Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'la ulaşma harekâtına girişmiştir. Bu harekâta Osmanlı ordusuna karşı İngiliz ve Fransız kuvvetlerine ilaveten İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri Hint-Müslüman ve Kanada askerleriyle Avustralya-Yeni Zelanda askerlerinden oluşan ANZAK kuvvetleri cepheye sürülmüştür. İngiliz Deniz Kuvvetlerine Bahriye Bakanı Winston Churchill komuta etmiş, Rus Çarlığı donanması ise, Rusya'ya savaş sonunda İstanbul "vaat" edildiği halde ve İngilizlerin ısrarına rağmen savaşa girmemiştir. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale saldırısı tam yenilgiyle sonuçlanmış, Osmanlı ordusu düşman donanmasına 18 Mart 1915 günü Boğaz'da büyük kayıp verdirerek çekilmesine yol açmış, ANZAK kuvvetlerinin Gelibolu'ya denizden çıkma harekâtı girişimleri ise Mustafa Kemal'in komutasındaki 19. Tümen tarafından 25 Nisan günü püskürtülmüş, İtilaf güçleri Aralık ayı sonuna kadar Boğaz'dan tamamen çekilişlerini tamamlamıştır. Yenilgi sonucunda Churchill ülkesinde büyük eleştiri alarak bakanlıktan düşürülüp siyasetten bir süreliğine çekilecek, ilgilerinin bulunmadığı bir savaşa sürülen askerlerinin kaybının ANZAK ülkelerinde yarattığı derin travmaya tepki olarak 25 Nisan bu ülkelerde ANZAC Günü ilan edilecek, Mustafa Kemal'in ünü ise savaşlarda gösterdiği askeri dehasıyla ülkede ve Avrupa'da parlayacaktır. Winston Churchill hatıralarında bu yenilgisini, "Dünyaya her yüzyılda bir dahi gelir. Bu yüzyıldaki dahi Türk Milletine gelmiştir... bu gerçeği biz

Çanakkale'de bilemezdik." sözleri arkasında savunmaya çalışacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Gizli Antlaşmalar

Birinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve askeri gidişatına, taraf devletler arasında imzalanan ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarının İtilaf Devletleri arasında kâğıt üzerinde paylaşıldığı gizli antlaşmalar ile yön verilmiştir. Bu paylaşımlarda Rusya'nın İstanbul, Boğazlar, Karadeniz kıyıları ve Doğu Anadolu ile en büyük payı, İngiltere'nin ise Orta Doğu petrol bölgelerini alması dikkat çekmektedir. Antlaşmalarda adı geçmeyen Yunanistan ve Ermeni halkı ise başka ülkelerin arkasına sığınarak Anadolu'nun batısıyla doğusuna yerleşme hesabı içinde olmuştur.

18 Mart 1915 tarihinde Fransa-İngiltere-Rusya arasında imzalanan **İstanbul Antlaşması** ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Trakya'nın bir bölümü ve Marmara kıyıları Rusya'ya bırakılmaktaydı.

Esas itibarıyla İtalya'yı İtilaf Devletleri saflarına çekme gayesiyle Rusya-Fransa-İtalya arasında imzalanan **26 Nisan 1915** tarihli **Londra Antlaşması** ile İtalya'ya Antalya ve Konya illeri vaat edilmiş, 12 Adadaki hükümlerinin devamı onaylanmıştır.

3 Ocak 1916 tarihli **Sykes-Picot Antlaşması** ile Bağdat dâhil (Musul hariç) Ürdün'ün tamamı İngiltere'ye; Lübnan, Suriye, Antep, Urfa ve Maraş Fransa'ya; Boğazlar, İstanbul'un tamamı, Trabzon'a kadar Karadeniz ve Doğu Anadolu (Van, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Sivas, Muş, Elazığ) Rusya'ya veriliyordu.

İngiltere-Fransa-Rusya'nın imzaladıkları **Mart 1916 Petrograd Sözleşmesi** Doğu Karadeniz kıyılarının Rusya'ya bırakılmasını teyit ediyordu.

Hicaz Emiri Şerif Hüseyin ile İngiltere'nin Mısır Valisi McMahon arasında 1916 yılında mektup teatisi yoluyla varılan antlaşma ile Osmanlı tebaası Arap halklarına bağımsızlık vaadiyle Arap liderlerinin savaşta Osmanlı karşısında İtilaf güçleri yanında cephe alması sağlanmaktaydı.

İngiltere-Fransa-İtalya arasındaki **21 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması** ise İzmir dâhil Batı Anadolu'yu İtalya'ya bırakmaktadır (İtalya daha sonra bu hakkını Yunanistan'a devredecektir).

1917 Yılı: ABD'nin Savaşa Girişi, Rusya'da 7 Kasım Bolşevik İhtilali ile Çarlık'ın Son Buluşu

1917 yılı, savaşın gidişatında önemli etkiler yaratacak iki önemli olaya sahne olmuştur. Nisan ayında ABD Almanya'ya savaş ilanı ile İtilaf Devletleri yanında savaşa girmek suretiyle Avrupa siyasetine dâhil olarak dünya güç dengelerinde bundan böyle alacağı yere ilk adımını atmıştır. ABD'nin savaşa girişinin Türkiye açısından önemi, 8 Ocak 1918 tarihinde açıklanan Başkan Wilson ilkeleri uyarınca "halkların kendi kaderini tayin" (self-determination) ilkesi adı altında Anadolu'nun paylaşımına yeni bir gerekçe hazırlanması yolunda açtığı tartışma olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda bu yaklaşımın güç kazanmasına Milli Mücadele liderliğinin izlediği politikalar ve askeri başarılar geçit vermeyecektir.

1917 yılında savaşın gidişatında Türkiye açısından da önemli sonuçlar doğuran asıl büyük gelişme, 20. yüzyılın en önemli siyasi kırılmalarından olan ve Çarlık Rusyası'nın devrilmesine yol açan Bolşevik Devrimi'dir. Uzun süredir ekonomik ve sosyal çalkantılar içinde bulunan Rusya'da Şubat 1917'deki proleter ayaklanmalar sonucunda Çar tahtı bırakmış, geçici bir hükümet kurulmuş, nihayet 7 Kasım 1917'de gerçekleştirilen devrim ile Sovyet liderliği Petrograd'da hükümeti devralmıştır. Ülkede Bolşevik Kızıl Ordu ile monarşist Beyaz Ordu arasında patlak veren iç savaş 1922 yılına kadar devam etmesine rağmen Sovyet Hükümeti Büyük Savaş ile ilgili konulardaki kararlara hâkim olmuştur. Bu kararların başında Rusya'nın savaştan çekilmesi ve bunun özellikle Türkiye açısından sonuçları gelir. Lenin başkanlığındaki yeni Bolşevik Hükümeti ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı Devletleri arasında 15 Aralık 1917-3 Mart 1918 tarihleri arasında süren **Brest-Litovsk** görüşmelerinde Bolşevik Hükümeti savaştan çekildiğini ve İtilaf Devletleri'nin daha önce akdettikleri antlaşmaları tanımadığını beyan etmiştir.

Savaş sırasındaki bu beklenmedik gelişmeler, 6 asırlık Osmanlı İmparatorluğu ile 174 yıllık Rus Çarlığı'nın yıkılacağı Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinin yaklaştığının habercisidir.

Doğu Anadolu'da Rus-Ermeni Baskısının Artışı ve Nisan-Mayıs 1915 Van Ayaklanması

8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Hükümetinin imzalamak zorunda kaldığı Yeniköy Protokolü

uyarınca altı vilayetin Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmasının temelleri atılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın Kafkas Cephesi'ndeki ilk kıvılcımları 1 Kasım 1914'de Çarlık Rusyası ordularının Doğu Anadolu topraklarına saldırısıyla parlamıştı. Osmanlı ordusu Doğu Anadolu'yu büyük ölçüde Rus işgaline kaybetmiş olması karşısında direnişini sürdürmüştü, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanya'nın da süregelen teşvikleriyle giriştiği 1914-15 Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlığına rağmen, Halil Paşa komutasında 37. ve 38. Tümenleri bazı jandarma birlikleriyle beraber Diyarbakır'dan Güney Azerbaycan'a sevkle buradaki Rus işgaline son vermeye girişmiştir. Bu savaşlarda 78,000 Osmanlı askeri Sarıkamış'ta çoğu donarak şehit olurken Rus ordusunca esir alınan Osmanlı askeri sayısının 20,000'e yaklaştığı ve çoğunun Azerbaycan'da Bakü karşısındaki Nargil (Yılan) Adası'nda tutularak ölüme mahkûm edildiği bilinmektedir. Bu büyük kayıplara rağmen 14 Ocak 1915'de Tebriz'i alarak Rus ordusunu oradan çıkartan Halil Paşa'nın bu harekâtı, İran Azerbaycanı ve Doğu Kafkasya'da Rusya'ya karşı Gence merkezli bir bağımsızlık hareketine yol açar. Büyük Savaşın ilk günlerinde de Eçmiadzin Ermeni Katolikosluğunun Kafkas Rus Genel Valisi Vorontsov-Daşkov'a gönderdiği 5 Ağustos 1914 tarihli mektupta da Anadolu'daki "Ermeni" vilayetlerinin Rusya'ya bağlanması önerisi getirilir. Ancak, Ermeni emellerini destekler görünen Rus Çarlığı'nın bölgede Müslüman nüfusa uyguladığı tüm etnik temizlik ve mezalime rağmen, bir bağımsız Ermenistan'ı asla düşünmediği, hatta Fransa'nın da Akdeniz bölgesindeki antik Kilikya'yı içine alan bir Ermeni Devleti kurulması taleplerine de şiddetle karşı çıktığı, Çarlık Hükümetince Petrograd'daki Fransa ve İngiltere Büyükelçiliklerine verilen 17 Mart 1916 tarihli notadan bilinmektedir. Savaşın ikinci yılında bölgenin içine girdiği bu çalkantılardan yararlanma hevesinden vazgeçmeyen Ermeni milisleri, Rusya ile yakın temas içinde oldukları bilinen Taşnak ve Hınçak Partilerinin güçlü teşkilatlarının bulunduğu Van Vilayetinde Nisan 1915'de bir ayaklanma çıkartırlar. Ayaklanma sonucunda Mayıs ayında Rus birlikleri Van'a girer ve kısa sürede bu vilayet Rus güçlerinin denetimine geçer. Ancak yaz aylarında Osmanlı ordusunun karşı taarruzu ile Van geri alınacak ve 27 Mayıs 1915 tarihinde "Sevk ve İskân Kanunu" yürürlüğe konacaktır.

1916 başında Rus ordusu Doğu Anadolu'ya büyük bir saldırı başlatmıştır. 16 Şubat'ta Erzurum, Rus ordusunun eline geçer. 18 Nisan'da Trabzon işgal edilir. Temmuz

Eylül 1924 (Muhtemelen), Ermeni mezalimi yetimleriyle. Kazım Karabekir, Latife Hanım ve Mustafa Kemal Atatürk
(Kazım Karabekir gözyaşlarını siliyor).

ayında Erzincan düşer. Osmanlı 3. Ordusu büyük kayıplar vermektedir. 27 Mart 1916'da 16. Kolordu Komutanlığına atanarak Diyarbakır'da göreve başlamış olan Mustafa Kemal'in orduyu toparlama çalışmaları sonunda Muş geri alınır, Bitlis de kısa süreliğine Osmanlı kontrolüne geçer. Ancak bu münferit başarılar cephenin büyük ölçüde kaybını, sivil katliamı ve bölgeden toplu göçleri önleyememektedir.

Aynı tarihlerde Mezopotamya ve Arap Yarımadası'nda da Osmanlı kayıpları sürmektedir. Osmanlı ordusu bu bölgede İngiliz kuvvetleri yanında İngiltere'nin desteklediği Arap güçleri karşısında savaşmaktadır. İngilizler petrol yollarını kontrol ederek Osmanlı'nın İran ve Körfez bağlantısını kesmek üzere 1914 Kasım'ında Basra'yı işgal eder. 10 Haziran 1916'da İngilizlerin desteklediği Mekke Emiri Hüseyin bin Ali Osmanlı'ya karşı isyan başlatır. Mekke, Cidde ve Taif Osmanlı'dan kopar. Ancak Medine savunması komutanı Fahrettin Paşa 1919 yılına kadar teslim olmayacak, 147 gün süren

Osmanlı Harbiye Nezaretinde gelişmeleri yakından izleyen üst komuta yönetimi içinde yapılan temas ve değerlendirmeler sonunda Albay Kazım Karabekir'in 2. Kafkas Kolordu Komutanlığını devralmak üzere 16 Nisan 1917'de Silvan'a intikali bu koşullar altında gerçekleşir. Savaşın Doğu Anadolu'da izleyeceği gelişmeler bu tarihten itibaren değişik bir mecraya girecektir.

Kut Kuşatması'nda da Halil Kut Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 29 Nisan 1916'da İngiliz ordusunu teslim alacaktır. 11 Mart 1917'de ise Bağdat İngiliz ordusunun eline geçecektir. Bu iki cephedeki savaşların sonunda kaybedilen Osmanlı askeri sayısı 150,000'i bulmaktadır.

14 Aralık 1916'da Mirliva (Tuğgeneral) rütbesine terfi eden Karabekir 6 Nisan 1917 günü aldığı emirle Diyar-ı Bekir (Diyarbakır) bölgesini kapsayan İkinci Kafkas Kolordu Komutanlığına nakledilmiş ve bir bahar günü 16 Nisan'da görev mahalline vasil olmuştur.

Osmanlı ordusunun her cephede kan kaybedişi Doğu Anadolu'da 1917 yılında durur. Bolşevik İhtilali'nin patlak verdiği Rusya'da Çar tahtından feragat etmiş; önce Prens Lvov, daha sonra Alexander Kerensky başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuştur. Ancak ülkede giderek genişleyen ayaklanmalar karşısında hükümet kontrolünü kaybetmekte, Rus ordusunun savaştığı Polonya, Belarus, Baltıklar, Romanya ve Kafkas-Doğu Anadolu cephelerinde disiplin ve komuta zinciri çökmekte, bir yandan Rus asker sovyetleri kurulurken diğer yandan firarlar artmakta, 12 Mart halk ayaklanmaları ile birlikte Çarlık yönetimi çökmekte, ordu çözülmektedir.

Osmanlı Harbiye Nezaretinde gelişmeleri yakından izleyen üst komuta yönetimi içinde yapılan temas ve değerlendirmeler sonunda Albay Kazım Karabekir'in 2. Kafkas Kolordu Komutanlığını devralmak üzere 16 Nisan 1917'de Silvan'a intikali bu koşullar altında gerçekleşir. Savaşın Doğu Anadolu'da izleyeceği gelişmeler bu tarihten itibaren değişik bir mecraya girecektir.

18 Aralık 1918 Erzincan Mütarekesi

Balkan Savaşlarındaki görevlerinin ardından Birinci Dünya Savaşı'na girildiğinde Genelkurmay İstihbarat Şubesinde kaymakam (yarbay) rütbesiyle görevli Kazım Karabekir, bilahare İran ve ötesi harekâtında, ayrıca Irak Komutanlığına ve Basra Valiliğine vekâleten kısa süreyle Bağdat'da görev almış, daha sonra Çanakkale Cephesi'nde Fransızlara karşı Kerevizdere savunmasını yaparak miralaylığa (albay) terfi etmiş, bunu takiben İstanbul Birinci Ordu Kurmay Başkanlığına, arkasından tekrar terfi edilerek Irak Cephesi 18. Kolordu Komutanlığına tayinle bir buçuk yıl İngiliz kuvvetlerine karşı başarılı savunma savaşları yapmıştı. 14 Aralık 1916'da Mirliva (Tuğgeneral) rütbesine terfi eden Karabekir 6 Nisan 1917 günü aldığı emirle Diyar-ı Bekir (Diyarbakır) bölgesini kapsayan İkinci Kafkas Kolordu Komutanlığına

nakledilmiş ve bir bahar günü 16 Nisan'da görev mahalline vasil olmuştur. Dönemin bütün üstün eğitimli parlak Osmanlı komutanları gibi çok genç, henüz 35 yaşında rütbesinden üst kadrolu görevler üstlenmektedir. Suşehri'ndeki (Sivas) Üçüncü Ordu Komutanı Ferik (Korgeneral) Vehip Paşa'nın emrindeki İkinci Kolordu Karargâhı Silvan'dadır. Ordu Karadeniz ile Van Gölü'nün güneyini kapsayan 250 km genişliğindeki cepheyi savunmaktadır. Kars, Ardahan, Batum 1878 (93) Savaşları sonucunda Ruslara terkedilmiş, Erzurum, Erzincan, Muş, Bitlis ve Trabzon da 1916 yılında Rus işgaline girmiş durumdadır. Karabekir Aralık ayı ikinci yarısında bölgesini teftiş etmek üzere uzun ve zorlu bir yürüyüşe başladığı sırada önemli gelişmeler vuku bulur: Rusya'da baş gösteren halk hareketlerinin 7 Kasım günü Bolşevik İhtilali ile sonuçlanması ve Lenin başkanlığındaki yeni Bolşevik Hükümeti ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında 3 Mart 1918 günü imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Bolşevik Hükümeti Savaş'tan çekildiğini ve İtilaf Devletleri'nin daha önce aralarında akdettikleri antlaşmaları tanımadığını beyan etmiş, hemen arkasından 18 Aralık günü imzalanan Erzincan Mütarekesi ile de Osmanlı- Rus orduları arasında ateş-kese karar verilerek Rus Orduları işgal ettikleri bölgelerimizden çekilme hazırlıklarına başlamışlardır. Şark Cephesi'ndeki tabloyu tamamen değiştiren bu yeni ortamda Karabekir 1 Ocak 1918 günü aldığı emirle Birinci Kafkas Kolordu Komutanlığına atanır. Şimdi Erzurum-Erzincan yönlü büyük harekât komuta alanına girmiş bulunmaktadır. 28 Ocak günü Refahiye'deki karargahına intikalle yeni görevini devralır.

Karabekir, karargâhının misafiri olan Erzincan Mütarekesi Rus heyeti mensuplarından ve diğer kaynaklardan, beş Rus kolordusunun askerinin gerçekten cepheyi terk etmekte olduğunu, ancak bütün silah ve mühimmatını Ermeni Taşnak milislerine devrettiğini, Ermenilerin ayrıca bir kolordu bünyesinde 50,000 askerinin bulunduğunu ve bunu iki misline çıkartma kapasitesinde olduklarını, bölgede Müslüman halka yapılan katliam ve mezalimin de şiddetle arttığını, amaçlarının Van, Bitlis, Erzurum ve İskenderun'u da katarak Güney Kafkasya'da bir Ermeni devleti kurmak olduğunu öğrenmiştir. Diğer yandan Batı Kafkasya'ya göz diken bir Gürcü kolordusunun da Kafkas Ruslarının bir kolordusu ile birleşerek Ermeniler, Karadeniz Rumları ve Osetler ile birlikte Müslüman unsurlara karşı ittifak yapma peşinde oldukları bilinmektedir. Azerbaycanlılar

ise Türk ordusunu beklemektedir. Bölgedeki dört Türk kolordusunun karşısındaki kuvvetler asker mevcudu, silah, mühimmat, giyim ve iâşe bakımlarından ciddi üstünlük içindedir. Muharebe planına göre Türk ordusu ileri harekâtı üç kolordu ile yapacaktır. Sağ cenahta Dördüncü Kolordu Van-Beyazıt, ortada Karabekir komutasındaki Birinci Kafkas Kolordusu Erzincan-Erzurum-Sarıkamış, sol cenahta İkinci Kafkas Kolordusu ise Bayburt-Trabzon yönlerinde görev alacaklardır. Her üç kolordu da Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Vehip Paşa'nın komutasındadır. Harekât emri uyarınca, Erzincan mütarekesi çerçevesinde Rus askeriyeye karşılaştığında "kötü muamele" yapılmayacaktır. İleri harekât 12 Şubat günü başlar ve ertesi gün Erzincan iki buçuk yıllık esarettten kurtarılır. Ordunun Erzincan'a girdiğinde görülen Ermeni katliamı ve mezalimi manzarası korkunçtur. Şehrin 20.000 olan Müslüman nüfusundan kalan bir avuçtur. Ordu harekâta durmadan devam ederek 15 Şubat'ta Gümüşhane, Torul ve Vakfikebir'i, 20 Şubat'ta Bayburt'u, 24 Şubat'ta Trabzon'u, 25 Şubat'ta Of, Aşkale ve Tercan'ı, 2 Mart günü de Rize'yi işgalden kurtarır. Erzincan'ın alınmasıyla her yönden büyük yoksulluk içinde son gücüyle savaşmakta olan Türk ordusu, müreffeh koşullardaki Rus ordusunun Ermeni çetelerine devrettiği gıda, silah, mühimmat, telgraf tesisi, giyim ve ulaşım araçlarından elde ettiği ganîmet sayesinde günlük on ton gıda ve hayvan yemi ihtiyacını da geçici olarak karşılayıp ileri harekât hazırlığını bir miktar destekleyecek kadar rahatlayacaktır.

Erzincan'ın düşmandan temizlenmesiyle birlikte Erzurum harekâtının da zaman geçirilmeden başlatılması için sebepler vardı. Gıda ihtiyacı sınırlı bir süreyle karşılanmış olan askerin Erzincan zaferiyle yükselen morali de sönmeden ilerleyişe devamı önem arz etmekteydi. Diğer yandan, dağılma halindeki Rus ordusunun kısa sürede toparlanmaya başlamayacağını güvencesi olmadığı gibi, bölgedeki diğer düşman unsurların ittifak çalışmalarıyla güçlerini çoğaltma ihtimali de göz ardı edilmemeliydi. Bu amaçla derhal 160 km kadar uzaklıktaki Erzurum yönünde keşif başlatılıp 80. kilometredeki Mamahatun'a girildiğinde yine bir insanlık felaketiyle karşılaşılır. Hazırlıkların bu ileri safhasında ise 23 Şubat günü, Karabekir Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan bir şifreli telgraf alır. Telgrafta özetle, Bolşevik İhtilali sonrasında Rus ve Ermeni baskı ve mezalimine karşı giriştikleri bağımsızlık mücadelesinde Kafkasya Müslüman halkının istediği yardımı sağlamak üzere kurulacak teşkilatın başına Karabekir'in

getirilmesinin düşünüldüğü bildirilmektedir. Karabekir derhal verdiği cevapta vatan topraklarının ivedilikle kurtarılmasının öncelik taşıdığı bir sırada ve bu amaçlı ileri harekât başarıyla devam ederken görevini terk etmesinin sakıncalarını kaydederek, ayrıca o sırada uygulamaya konacak böyle bir projenin bölgedeki Rus, Gürcü ve Ermeni güçlerini bize karşı birleşmeye tahrik edebileceğini, şayet acilen destek verilmesi mutlaka gerekiyorsa bunun şimdilik düzenli orduyla değil çete savaşlarıyla fiiliyata sokulmasının belki daha uygun olabileceğini düşündüğünü beyanla görevden affını ister. Enver Paşa bilahare kardeşi Yüzbaşı Nuri'yi Haziran ayında fahri olarak Paşa rütbesiyle bu göreve atayacak, Türk ordusu 25 Eylül'de 1130 şehit vererek İngiliz ve Ermeni savunmasını kırıp Bakü'ye girecek ancak 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi uyarınca çekilecektir.

Erzurum yönünde ordu ilerlemeye devam ederken Ordu Komutanı Vehip Paşa'dan beklenen nihai saldırı emrinin muhtelif gerekçelerle gecikmesi üzerine Karabekir ordunun beklemeye tahammülü kalmadığını, Erzurum'daki Ermeni katliamının ise her gün şiddetini arttırdığını, bu durumda bütün sorumluluğu şahsen yüklenerek harekâtı sürdüreceğini bildirir. Ordunun ilerleyişi devam eder ve Erzurum'a 5-10 km yaklaşıldığında Karabekir Erzurum'daki Ermeni komutanına gönderdiği 7 Mart tarihli mektupta Rus kuvvetlerinin 3 Mart 1918 tarihli Brest- Litovsk Antlaşması uyarınca işgal ettikleri bölgeleri tahliye kararı alması üzerine Türk ordusunun bu bölgeleri geri almakta olduğunu bildirerek Ermeni milislerin bölgeyi iki gün içinde terk etmelerini ister. Son saldırı hazırlığı tamamlanırken Ordu Komutanı Vehip Paşa saldırı planını yeterince güvenli bulmadığı gerekçesiyle reddeder. Ancak artık ok yaydan çıkmıştır. 9 Mart sabahı başlatılan taarruz 12 Mart günü Erzurum'un üç yıllık esarettten kurtarılmasıyla sonuçlanır. 16 Mart günü süvari birlikleri Horasan'a, 17-23 Mart günleri de

Trabzon Konferansı'ndaki olumsuz tutumlarıyla müzakereleri uzatan Ermeni liderliğinin ordusunu toparlayıp güçlendirmek üzere zaman kazanma niyetinde olduğunu düşünen Karabekir, Sarıkamış ve Kars yönünde ileri harekâta gecikmeden devam kararındadır.

3. Kolordu Narman, Varto, Kötek, Hınıs ve Malazgirt'e girer. Aynı günlerde 37. Kafkas Tümeni 10 ve 14 Mart'ta Çayeli ve Hopa'yı almış, Batum'a doğru ilerlemektedir. İleri harekât devam etmekte olup kısa zamanda 1877 sınırlarına ulaşılabacaktır.

Erzurum'un kurtarılmasıyla Kurtuluş Savaşı'nın kilidi açılmış olacaktır.

Karabekir, Erzurum'un kurtarılışında gösterdiği başarılarından sonra "kılıçlı ikinci rütbeden Osmanlı nişanı" ile ödüllendirilecek ancak 2. Ordu Komutanı Vehip Paşa ile anlaşmazlığı devam edecek ve Karabekir komutasındaki Birinci Kafkas Kolordusu bu kez Mirliya Yakup Şevket Paşa komutasında yeni kurulan Şark Grubu Komutanlığı emrine verilecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde Osmanlı Devleti ile Kafkasya arasında yapılan iki önemli diplomatik temas Trabzon ve Batum Konferansları'dır. 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihlerinde toplanan Trabzon Konferansı'nda Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Rauf Orbay başkanlığındaki Osmanlı heyetiyle Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı temsilcilerinden oluşan yeni kurulmuş Kafkas Federasyonu heyeti buluşmuşlardır. Brest-Litovsk Antlaşması'nda Rusya'nın Kars-Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne iadesi öngörülmüş olmasına rağmen Kafkas heyetininin Brest-Litovsk'u tanımaması üzerine Konferans bir antlaşma sağlanamadan dağılacaktır. Ancak Osmanlı ordularının Kafkas ileri harekâtı devam ettiği sırada Kafkas Federasyonu da dağılarak Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Devletleri ortaya çıktığından, bu kez 11 Mayıs - 4 Haziran 1918 tarihlerinde toplanan

Batum Konferansı'nda Osmanlı heyetinin bu üç devletle ayrı ayrı imzaladığı antlaşmalar sonucunda Kars-Ardahan-Batum'un Osmanlı'ya iadesi kararlaştırılacaktır.

Trabzon Konferansı'ndaki olumsuz tutumlarıyla müzakereleri uzatan Ermeni liderliğinin ordusunu toparlayıp güçlendirmek üzere zaman kazanma niyetinde olduğunu düşünen Karabekir, Sarıkamış ve Kars yönünde ileri harekâta gecikmeden devam kararındadır. Bu arada 31 Mart-1 Nisan 1918 günleri Bakü'de Bolşevik ve Ermeni milislerince gerçekleştirilen büyük Müslüman katliamı üzerine Azerbaycanlıların Osmanlı'dan yardım talepleri de şiddetini arttırmaya başlamıştır.

Doğu Anadolu'da ise Rusya ve Ermeni milislerine kaybedilen toprakların geri alınması henüz tamamlanmamıştır. Erzurum'un kurtarılması sonrasında hedef Sarıkamış, Van ve Kars olacaktır. Bu sırada Rus ordusunun terk ettiği yerlerdeki üstün kalite silah, mühimmat ve teçhizatı eline geçiren Ermeni çetelerle birlikte Erzurum'dan çekilen Rus ordusu mensubu 5.000 kadar Ermeni askerlerinin Sarıkamış'a geçerek Erzurum'a saldırı hazırlığına girdiği haberleri alınmakta, Kars ise Ermeni, Gürcü ve Karadeniz Rumlarının elinde bulunmaktadır. Karabekir, Kars Ermeni Heyeti-i İçtimaisine ve Kafkasya Rum Cemiyetine gönderdiği 29 Mart 1918 tarihli mektupla bu bölge halkının ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı Devleti yasaları güvencesi altında bulunduğunu hatırlatarak devlet nizamına başkaldırı halinde Müslüman halka mezalim yapan Ermeni çetelerine karşı ordunun başlatmak üzere olduğu ileri harekât öncesinde halkın bu çetelere kucak açmaktan uzak durmasının kendi çıkarları gereği bulunduğunu ikaz eder. Karabekir, karargâhını Horasan'a nakletmek üzere 31 Mart'ta Erzurum'dan yola çıkar. Horasan'a ulaştığında burayı tam donanımlı bir demir yolu merkezi olarak bulur. Horasan gerçekten birçok lokomotif, yol makinaları ve telgraf hatlarıyla medeni bir çehre göstermektedir. Türk ordusunun elinde ise tek bir kamyon bile yoktur. Bu arada Ermeni çeteleri Kars ve civarında 28 köyde dehşetli katliam yapmış, Kars'ta kuvvet toplamakta, bütün cepelerde faaliyetini arttırmaktadır. 3 Nisan günü başlatılan harekâta ormanlık, kar ve sarp arazi mukavemeti karşısında kıtaların ileri hat açmakta karşılaştığı zorluğa rağmen 5 Nisan günü Sarıkamış'a müsademesiz girilir. Ruslar tarafından dikkat çekici biçimde imar edilmiş bu şehrin geri alınması büyük bir kazançtır. Şehirde bir miktar silah ve mühimmatla çok miktarda gıda elde edilir. Artık Kars ve ötesine uzanan

Görüşmede Rus-Ermeni heyeti teslim şartlarını kabul etmesine rağmen daha sonra 2. Ordu Komutanı Vehbi Paşa'ya ilettiği bazı şikâyetler üzerine Grup Komutanlığınca harekâtın tekrar durdurulması emrine karşı gecikmenin yaratacağı sakıncalar sebebiyle Karabekir re'sen harekâtın devamına karar verecek ve 25 Nisan günü Kars teslim alınacaktır. Kars zaferiyle Şark Cephesi'nde 1877-78 (93) Harbi'nde Ruslara kaybedilen tüm Türk toprağı geri alınmış olmaktadır.

demir yolu da ele geçirilmiş olmaktadır. Sarıkamış'tan sonraki hedef Kars'tır. Ancak harekât planlamasıyla ilgili konularda Karabekir Ordu Komutanı Şevki Paşa ile, daha önce Erzurum harekâtında Vehbi Paşa'yla olduğu gibi ters düşer. Görevden naklini ister fakat kabul edilmez. İlerleyişin devamında 8 Nisan günü Kağızman ve Van geri alınır. Buralarda da büyük Ermeni katliamının izleriyle karşılaşılır. Bu arada 9 Nisan günü Kafkas Federal Hükûmeti Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını ilan edecek ve Trabzon Konferansı'nın sonlarında 11 Nisan sabahı alınan bir emirde Brest-Litovsk şartlarını kabul ile Kars-Ardahan-Batum'un Osmanlı Devletine iadesini kabul ettiği, binaenaleyh harekâtın durdurulması bildirilecektir. Buna rağmen aynı gün akşamı arazide çatışmalar devam ettiğinden harekâtın sürdürülmesi emrolunur. Ermeni kuvvetlerinin Kars'ı savunma hazırlıklarının Erzurum ve Erzincan'dan daha üstün olduğu anlaşılmaktadır. 23 Nisan günü yapılan taarruzdan sonuç alınamazsa da 29 Nisan sabahı Ermeni güçleri cepheden sökülür. Fakat aynı gün Grup Komutanlığı'ndan alınan emirde Kafkas Federal Hükûmetince 93 Harbi'nde kaybedilen tüm arazinin tahliyesinin kabul edildiği bildirilerek harekâtın durdurulması emredilir ve karşı tarafla müzakereleri yürütmek üzere Karabekir görevlendirilir. Görüşmede Rus-Ermeni heyeti teslim şartlarını kabul etmesine rağmen daha sonra 2. Ordu Komutanı Vehbi Paşa'ya ilettiği bazı şikâyetler üzerine Grup Komutanlığınca harekâtın tekrar durdurulması emrine karşı gecikmenin yaratacağı sakıncalar sebebiyle Karabekir re'sen harekâtın devamına karar verecek ve 25 Nisan günü Kars teslim alınacaktır. Kars zaferiyle Şark Cephesi'nde 1877-78 (93) Harbi'nde Ruslara kaybedilen tüm Türk toprağı geri alınmış olmaktadır.

Mayıs 1918: Kuzey Kafkasya Hükûmetinin ve Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlı Cumhuriyetlerinin İlanı

Doğu Anadolu'da Rus askerinin cepheden çekilirken silah-mühimmat-araç-gerecini bıraktığı Ermeni milislerin Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğrayarak işgal ettiği Türk toprağını terki üzerine Kafkasyadaki Ermeni-Gürcü-Rus etnik çetelerin dikkati o bölgedeki Müslüman halka çevrilmişti. Amaçları, tarih boyunca değişmeyen taktiklerini sürdürerek etnik temizlik yoluyla bölgedeki Müslüman topraklara oturmak. Diğer yandan bölgede bağımsızlık hareketleri de hız kazanmaktadır. 11 Mayıs 1918'de Tiflis'te Kuzey Kafkasya dağlık bölgeleri ile Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya ve Kabardey-Balkar'ı

kapsayan Kuzey Kafkasya Hükûmeti ilan edilir. 26- 28 Mayıs 1918 günleri bağımsızlıklarını ilan eden Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı Cumhuriyetlerinden ilk ikisi ise İngiltere Hükûmetinin de desteğiyle ittifak içinde hareket ederken bunların artan baskısından bunalan Azerbaycan Cumhuriyeti ve halkının Osmanlı Devleti'nden himaye beklentileri yükselmekteydi. Yeni Azerbaycanlı Hükûmetin ilk kararları arasında acilen Türkiye ile birleşmek olduysa da Osmanlı heyeti başkanı Adliye Nazırı ve Şurayı Devlet (Danıştay) Reisi Halil (Menteşe) Bey böyle bir ilhakin "ne dost ne de düşman devletlerce kabul edilmeyeceğini ve geri tepebileceğini" beyanla, buna rağmen Müslüman Kafkas halkına Osmanlı Devleti'nin gerekli desteği sağlamaya hazır olduğunu bildirir. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Bağımsız Hükûmeti arasında imzalanan 4 Haziran 1918 tarihli Dostluk Antlaşması ile de, Azerbaycan tarafının talebi üzerine Osmanlı Devleti'nin silahlı kuvvetleriyle yardımı öngörülerek her iki taraf arasında karşılıklı "en ziyade müsaadeye mazhar" hükmünün uygulamaya geçirilmesi kararlaştırılır. Antlaşmanın imzasını takiben derhal silahlı yardım talebinde bulunan Türk Azerbaycan Milli Şurası ve Hükûmeti 16 Haziran'da Tiflis'ten Gence'ye taşınır.

Bu gelişmeler, Haziran 1918'de Halil Paşa (Enver Paşa'nın amcası) komutasında Osmanlı Şark Orduları Grubunun ve Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) komutasında Osmanlı Kafkas İslam Ordusunun kuruluşuyla devam eder. Doğu Anadolu topraklarımızın geri alınışı savaşlarını son olarak Kars'ın kurtarılışıyla tamamlayarak 1 Mayıs günü Kars'ı terk eden Mirliva Kazım Karabekir, 3 Mayıs günü aldığı emirle Tiflis'e karşı harekât başlatacaktır. Eş zamanlı olarak da, İngiliz kuvvetlerince takviye edilmiş Ermeni işgaline karşı Tebriz'e bir fırka gönderilmesi istenmekte, bu çifte harekâtın başlatılabilmesi için ise öncelikle, güzergâh üzerindeki ve demir yolu kavşağını tutan Gümrü'nün alınması gerekmektedir. 13 Mayıs günü başlatılan taarruz sonucunda 16 Mayıs günü Gümrü ve civarı büyük oranda Türk ordusunun hâkimiyetine girer. Zapt edilen lokomotifler ve 30 kadar vagonun Kars'a işletilmeye başlatılmasıyla çok önemli bir ulaştırma sorunu çözülmüş, ganimet olarak da bir hayli silah-mühimmat ve gıda ele geçirilmiştir. Karabekir 20 Mayıs günü Kars'tan Gümrü'ye nakleder. Ermeni çetelerinin direniş ve katliamı civar bölgede sürdürüldüğünden özellikle Karakilise, Başabaran ve Ahılkelek'te çatışmalar bir süre devam eder. Ermenistan'ın Erivan'dan sonraki en büyük şehri nihayet zapt edilmiştir.

24 Nisan 1918 Kars'ın geri alınışı, Kars kapısında sağdaki Yaver Yüzbaşı Halit bey, ortadaki Kafkas Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir, soldaki Erkan-ı Harp Reisi Avni bey.

Karabekir'in Kafkasya içlerine ilerleyiş hazırlığı sürerken yeni bir gelişme olacaktır: Ordu Komutanlığı'ndan alınan 1 ve 4 Haziran günlü talimatlarla Batum müzakerelerinde 4 Haziran günü Gürcü ve Ermeni taraflarıyla barış için mutabakat sağlandığı, barışın uygulama şartlarının ayrıca müzakere edileceği, Ermeni ve Gürcülerin bu kez Alman himayesine girdiğinin de anlaşıldığı, bu şartlarda Erivan ve Tiflis üzerine ileri harekâtın şimdilik durdurulması emredilmektedir. Osmanlı Hükûmeti Batum'da 4 Haziran günü Gürcü Hükûmetiyle, 11 Haziran'da da Ermeni ve Azerbaycanlı Hükûmetleriyle barış antlaşmaları imzalamıştır. Osmanlı ordularının Doğu Anadolu'da ilerleyişinin baskısı altında imzalanan bu antlaşmalardan Azerbaycan Hükûmeti ile olanına yukarıda değinilmişti. Gürcü Hükûmeti ile yapılan antlaşmada ise Batum Şehri ve Sancağı yanında Ahıska ve Ahılkelek Nahiyelerinin de Osmanlı sınırları içinde kalmasıyla Brest-Litovsk sınırları da aşılmış,

Osmanlı toprağı genişlemiş olmaktadır. İmzalanan antlaşmalarda Gürcistan ve Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin savaş sonuna kadar Kafkas demir yollarından yararlanmasını, Türkiye'ye düşman devletlerin tebaa ve temsilcilerinin bu ülkeler topraklarından çıkartılmasını, Tiflis ve Erivan'da birer müftü bulundurulacak camilerde okunan hutbelerde Halife sıfatıyla Osmanlı padişahının adının zikredilmesini kabul etmişlerdir. 4 Haziran 1918 Osmanlı-Azerbaycanlı-Gürcü Petrol Antlaşmasıyla da petrolün Bakü-Batum boru hattıyla nakline hükmedilir. Ancak antlaşmaların baskı altında imzalandığı gerekçesiyle Gürcistan ve Ermenistan'ın Almanya'ya şikâyetle bulunmaları üzerine uygulamada ortaya çıkan pürüzler çerçevesinde Almanya, bölgede beslediği petrol çıkarları sebebiyle şikâyetlerin bu kısmına arka çıkacak, Rusya ise Batum'un kendilerinde kalması şartıyla antlaşmalara itiraz etmeyecektir. Söz konusu antlaşmaların uygulaması cümlesinden Karabekir'in Ermeni tarafıyla yürüttüğü

Gümrü müzakerelerinde ise yukarıda değinilen konular dışında, Osmanlı ordusunun bulunduğu bölgelerde Ermeni çetelerinin silahsızlandırılması, Müslüman halka iyi muamele edilmesi, esirlerin iadesi ve göçmenlerin durumunun iyileştirilmesi gibi konularda anlaşmaya varılmış, barış protokolleri yeni bağımsız Ermeni Hükümeti ile 13 Temmuz 1918 günü imzalandığında Karabekir Paşa'nın Gümrü'deki görevi de şimdilik sona ermiş olacaktır. Karabekir 28 Temmuz 1918 itibarıyla Ferik (Tümgeneral) rütbesine terfi ettirilecektir.

Bu arada Ermeni milislerin Azerbaycan'da süregelen tedhiş hareketleri karşısında 8 Haziran'da İkinci Kafkas Kolordusunun 5. Fırkası harekâta başlamış ve Gence'de teşkil olunan 600 mevcutlu Ermeni taburunu 13-14 Haziran'da silahsızlandırmıştır. Dördüncü Ordu'nun bir alayı da Ermeni işgalindeki Tebriz'i 12 Haziran'da ve Urumiye'yi 31 Temmuz'da zapt eder. Beşinci Kafkas Tümeni ise İngiliz-Ermeni kuvvetlerine karşı 16 Eylül'de Bakü'ye, 8 Ekim'de de Karabağ'a girecektir. Bu süreçte Sovyet Rusya ile Almanya arasında imzalanan 27 Ağustos 1918 tarihli Berlin Antlaşması ise Kafkasya'da değişik rüzgârlar estirmeye başlayacaktır. Antlaşma, daha önce imzalanmış olan 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması'nın uygulamasına yönelik düzenlemeler gerekçesiyle Almanya'nın ekonomik çıkarlarına hizmet eden hükümler içermekte, Sovyet Hükümetince Almanya'ya 6 milyar mark savaş tazminatı ödenmesine ve bazı hammadde ve ticaret imtiyazları verilmesine hükmetmekteydi. Doğu kaynaklarına erişme amacı besleyen Almanya, Kafkasya'da Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolü üstlenme konusunda Rusya ile bir anlayış birliğine varmayı hedeflerken söz konusu Berlin Antlaşması Bakü ve bölge petroleri konusunda da Almanya lehine bazı düzenlemeler içermekteydi. Osmanlı ordularının Kafkasya'da ilerleyişi harekâtının engellenmesine de Almanya'nın destek vermeye çalıştığı gözlemlenmekteydi. Nitekim Almanya, bölgede gözettiği hâkimiyet hedeflerine karşı Osmanlı'nın daha fazla ileri gitmesi karşısında endişelerini açığa vurmaya başlamış, Bakü petrolünden dörtte bir hisse alma konusunda Rusya ile yaptığı antlaşma Osmanlı Hükümetince protesto edilmiş, fakat Osmanlı ordusunun ilerleyişini durdurmaya yönelik bütün bu çabalar başarısız kalmıştır.

İlerleme Güney Kafkasya'da da sürdürülmekte, Karabekir'in Birinci Kolordusunun 9. Fırkasının Erivan güneyinden Nahçıvan'a kadar olan bölgeyi, 11.

Fırkasının ise Tebriz'i tekrar işgali emrolunmaktadır. Bu sırada Ermeni generali Antranik 15.000 kişilik bir kuvvetle Nahçıvan'ın dış sınırlarından girerek Müslüman halkı katliama başlamış, Karabekir tarafından yapılan ikazları da dikkate almamıştır. Bunun üzerine Osmanlı ordusunun başlattığı son saldırıda 5-6 Temmuz 1918 günleri Osmanlı top seslerinin Nahçıvan eteklerindeki Tuzdağ'da duyulmasıyla Ermeni kuşatması dağılıp şehirde mevzilenmiş Ermeni çetelerin de kaçması suretiyle Nahçıvan işgal tehdidinden kurtarılmıştır. Savaşın sonuçlanması üzerine Karabekir karargâhını Nahçıvan'a taşıyacak, kendisi de 7 Ağustos günü şehre vasıl olacaktır. Ordunun bu harekâtı ve Karabekir Paşa ile ilgili tarihçe Nahçıvan'da günümüze kadar efsaneleşmiş bir anlatımla anılır.

Ordunun karşı konulamayan bu ilerleyişinin etkisi altında Ordu Komutanı Halil Paşa'nın Karabekir'e Tahran üzerine harekâtını sürdürmesi önerisini ise Karabekir, diğer cephelelerde süregelen olumsuz gidişatın ordu için açabileceği riskler sebebiyle reddedecektir.

Nitekim Balkanlar, Orta Doğu ve Arap Yarımadası cephelelerinde Rusya ve İngiltere'nin tahrik ve desteğiyle yerel halkların kalkışması sonucu birleşik düşmana karşı Osmanlı ordularının dört yıldır yapmakta olduğu mücadele sonucunda uğradığı yenilgiler, asker ve toprak kayıplarıyla devletin parçalanarak yıkılma raddesine geldiği bir tarih kesiminde ülke topraklarının korunarak daha da genişletildiği Doğu Anadolu cephesi hayati anlamda bir istisna olmuştur. Ancak bu önemli kazanımların da önüne set çekecek günler uzak değildir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi

Almanya, 11 Kasım 1918 Compiègne Ateşkes antlaşmasıyla savaştan çekilerek mağlubiyeti kabul edecektir. Bu antlaşma, savaşın bitişi olarak kabul edilir. İtilaf Devletlerince diğer İttifak Devletleri Bulgaristan (29 Eylül 1918 Selanik), Avusturya-Macaristan (3 Kasım 1918 Villa Giusti) ile imzalanacak ateşkes antlaşmaları gibi Osmanlı İmparatorluğu ile de imzalanacak ateşkes antlaşması 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'dir. Ateşkesi takiben galip devletler her yenik devletle ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalayacaktır. Bunlar, Almanya ile 28 Haziran 1919 Versailles, Avusturya ile 10 Eylül 1919 Saint Germain, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919 Neuilly, Macaristan ile 4 Haziran 1920 Trianon, Osmanlı ile ise 10

Ağustos 1920 Sevr Antlaşmaları'dır. Yeni Türk Devleti'nin bu antlaşmayı reddi üzerine yeniden müzakere edilerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni tanıyarak Sevr'i geçersiz kılacak antlaşma ise 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması olacaktır. Savaş sonrası uygulamaya konmayan tek barış antlaşması Sevr'dir.

Mondros Mütarekesi ile Brest-Litovsk sistemi de yıkılmış, Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Kafkaslardaki kazanımları yok olmuş, savaş sırasında Osmanlı toprağının paylaşılması yolunda yapılan gizli antlaşmaların fiilen yürürlüğe girmesinin yolu açılmıştır. Daha da önemlisi, Osmanlı ordusu silahsızlandırılacak, askeri gücü hemen hemen jandarma hizmetlerine indirgenecek, silahları İtilaf güçlerine teslim edilecek, bu teslimatın yürütülmesi ve denetimi amacıyla işgal ordularını temsilen İngiliz subayları görevlendirilecektir. Osmanlı Heyeti Başkanı Rauf Orbay ile İtilaf Devletleri adına İngiliz Amiral Arthur Calthorpe tarafından Limni Adası Mondros Limanı açığında demirli İngiliz HMS Agamemnon Zırhlısı'nda imzalanan 25 maddelik mütareke hükümlerinin önemli ayrıntıları şunlardır:

- Osmanlı ordusu derhal terhis edilecek, silah ve cephanesinin büyük bölümü İtilaf Güçleri'ne teslim edilecek, sadece iç güvenliği sağlayacak küçük birimler bırakılacaktır.
- Osmanlı Donanması İtilaf Güçleri'ne teslim edilecektir.

Mondros Mütarekesi ile Brest-Litovsk sistemi de yıkılmış, Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Kafkaslardaki kazanımları yok olmuş, savaş sırasında Osmanlı toprağının paylaşılması yolunda yapılan gizli antlaşmaların fiilen yürürlüğe girmesinin yolu açılmıştır. Daha da önemlisi, Osmanlı ordusu silahsızlandırılacak, askeri gücü hemen hemen jandarma hizmetlerine indirgenecek, silahları İtilaf güçlerine teslim edilecek, bu teslimatın yürütülmesi ve denetimi amacıyla işgal ordularını temsilen İngiliz subayları görevlendirilecektir.

- İstanbul ve Çanakkale Boğazları, limanları ve tersaneleri ile telgraf hatları İtilaf Devletleri denetimine girecek, kaleleri zapt edilecektir.
- İtilaf Devletleri, güvenliklerine tehdit gördükleri Osmanlı topraklarındaki stratejik noktaları işgal edebilecektir.
- Doğu Anadolu'da Vilayet-i Sitt'e (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas) karışıklık çıkması halinde İtilaf Devletleri buraları işgal edebilecektir.
- Osmanlı ordusu Kafkasya, İran, Suriye, Irak ve Hicaz'daki birliklerini geri çekecektir.

Kurtuluş Savaşı

Mondros ile Osmanlı Devleti ve toprağı tamamen teslim alınmış olmakla, Antlaşma'nın 7. maddesine dayanan işgaller de kısa zamanda devreye girecektir. 3-6 Kasım 1918, 12-24 Mart 1919 ve 13 Nisan 1919'da İngiliz Kuvvetleri sırasıyla Musul, İskenderun, Kars ve Urfa'yı, Aralık 1918'de İngiliz ve Fransız birlikleri Antakya, Dörtöyl ve Mersin'i, 30 Mart 1919'da İtalya Antalya'yı, 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu İzmir'i işgal edecekler, Ayvalık, Aydın, Manisa, Nazilli, Balıkesir ve Bursa da Haziran-Temmuz aylarında Yunan işgal yoluna açılacaktır. İstanbul ise, 13 Kasım 1918'de İngiliz, İtalyan ve Fransız donanmalarının şehre gelişiyle 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmiş olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı zamanın en büyük iki Avrupa İmparatorluğu Rus Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nu yutmuştur. Rusya'da ayrı bir rejimle yeni bir dönem açılırken, bir yandan Osmanlı Devleti'nin yıkılarak toprağının parçalanışını haber veren Mondros ise diğer yandan milli direniş Kurtuluş Savaşı'nın yolunu açmış olmaktadır.

Düşman işgaline düşmüş tüm Doğu Anadolu toprağını iki yıl içinde 200,000 askerin kaybı pahasına kurtaran Karabekir Paşa ve askerleri, Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasına dair talimatların kendilerine ulaştığı Nahçıvan'ı 2 Kasım 1918 günü hazin uğurlama törenleriyle terk eder. Buna rağmen Karabekir'in emriyle 400'den fazla Türk askeri ve 20-30

subay Nahçıvan'da kalırlar. Ordunun ayrılmasını takiben Ermeni saldırıları derhal tekrar başlar fakat her seferinde püskürtülür. Arkasından peş peşe üç İngiliz generali askerleriyle birlikte gelerek yerel yönetime el koymak ve şehirdeki Türk bayraklarını indirerek geride kalan Türk askerinin de şehri terkini ister. Halkın büyük tepkisi karşısında İngilizlerin bu girişimleri sonuçsuz kalır. Son gelen İngiliz generali de Nahçıvan'ın uluslararası gelişmeler sonucunda yeni kurulan Ermenistan Devleti'ne bağlandığını tebliğ eder. Nahçıvan'ın bütün bu baskılar karşısında direnişi çok uzun sürmeyecek, 20 Temmuz 1920'de Sovyet Kızıl Ordusu şehre girecek ve 28 Temmuz günü de Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında yeni bir yönetim kurulacak, geride kalan Türk askeri de şehri terk edecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybına varan gelişmelerde karar mevkiinde bulunan Hükümetin başı Sadrazam Talat Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa, savaşın Mondros Mütarekesi ile son buluşu üzerine İstanbul'dan ayrılmışlardır. 2-3 Kasım 1918 gecesi bir Alman zırhlısıyla yanlarında Cemal Paşa da bulunduğu halde İstanbul'dan ayrılarak Berlin'e giderler. Talat Paşa orada kalır, Enver Paşa Sovyet Rusya'ya karşı bir İslami kalkışma liderliğine girişmek üzere Orta Asya içlerine, Cemal Paşa da Tiflis'e geçer. Talat Paşa 1921'de Berlin'de, Cemal Paşa Tiflis'te Ermeni militanlarınca, Enver Paşa da Buhara yakınlarında 1922'de Rus ordusu ile girilen çatışmada şehit edileceklerdir. İttihat Terakki'nin bu liderleri kendilerini bu şekilde tasfiye ederken devrin diğer ileri gelen siyasetçi, aydın ve komutanlarının da İngiliz Hükümetince başka bir biçimde tasfiyesi amacıyla Malta'ya sürgünleri planı sahneye konmaktadır. 13 Kasım 1918'de İstanbul'un işgalinin tamamlanışının hemen arkasından Ocak 1919'da ilk tutuklamalar başlamış, ilk katile 28 Mayıs'ta Malta'ya gönderilmiş, 1919-20 yıllarında toplam 144 kişinin sürgünü tamamlanmıştır. Sürgünler arasında yer alan bazı isimler Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit Yalçın, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Said Halim Paşa, Halil Menteşe, Ali Fuat Cebesoy Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Vehip Paşa'dır. Güya topluca yargılanmak üzere gerçekleştirilen bu sürgün boyunca yeterli delil elde edilemediğinden yargılamaya da yapılamayacak, Ekim 1921'de imzalanan esir değişimi antlaşması sonucunda sürgünler serbest bırakılacaktır.

Doğu Anadolu'daki görevi Mondros ile sona erdirilmiş olan Karabekir Paşa ise Trabzon üstünden

Nisan 1915, Kafkas Kolordu Komutanı.

vapurla 28 Kasım günü İstanbul'a döner. İstanbul girişinde Boğazlar'ın İngiliz ve Fransız bayraklarıyla donatılmış manzarası hüznü vericidir. Sadrazam Müşir İzzet Paşa'nın Karabekir'e Genelkurmay Başkanlığı görevini teklif ettiği duyulmakla beraber Karabekir Doğu'ya dönmekte ısrarlıdır. Esasen o günlerde İzzet Paşa istifa edecek, Genelkurmay Başkanlığına da 23 Aralık'ta

Fevzi Paşa (Çakmak) atanacaktır. Karabekir İstanbul'a varışı haftasında Harbiye Nazırı Abdullah Paşa, Nezaret Müsteşarı Miralay İsmet (İnönü) Bey, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa ve eski Sadrazam Müşir İzzet Paşa'yı ziyaret eder. 6 Aralık günü selamlık merasiminde (usulen) Padişah Vahdettin tarafından kabul olunur. Karabekir'in bütün bu görüşmelerinde üzerinde durduğu tek husus, vatanın düşman işgalinden kurtarılmasını teminen başlatılması gereken direniş için genç komutanların hepsinin Anadolu'da görev almaları, kendisinin de tekrar Doğu Cephesi'ne tayinidir. Bu görüşmelerin sonucunda 13 Mart günü, doğuda 9. Ordu'nun yerine kurulan 15. Kolordu Komutanlığına getirildiği emrini alır. Bu arada Harbiye Nezareti ve Genelkurmay içinde dönen ve muhtemelen Mondros Mütarekesi tortularıyla bağlantılı olarak estirilen birtakım rüzgârlar sonucunda, kendisine savaş meydanlarında terfi ederek verilen generallik rütbelerinin geri alınarak yarıbay rütbesine indirilmesi gibi nahoş bir durumla karşılaştığından yeni görev yerine hareketi bir süre ertelenir ancak nihayet konu komuta kademesinde çözüme kavuşturulur ve 11 Nisan günü Mustafa Kemal'e Şişli'deki evinde vedaziyaretinde bulunur. Karabekir Mustafa Kemal ile bu kritik görüşmesinde, öncelikle Ermeni milislerin tekrar başlayan silahlanma ve işgallerine son verilip Şark Cephesi'nin güvenceye alınarak Anadolu hareketinin başlatılması, bilahare güçlerin batıya kaydırılarak Yunan ordusuyla hesaplaşılması görüşlerini paylaşarak, "Paşam, ben yarın Erzurum'a gidiyorum. İstanbul'da ne vaziyette kalırsanız kalınız bir şey yapmak imkânsızdır. Anadolu'ya ordunun başına geliniz. Milletın kurtuluş anahtarı şarktaadır. Orada her şey mümkündür. Silahını teslim etmemiş ordu güçlüdür. Halk da beraber gider... şarkta milli hükümet esaslarını kurduktan sonra siz batıya yönelirsiniz..." der. Karabekir Mustafa Kemal'in bir görevle Erzurum'a gelmesi, orada milli mücadelenin esaslarının kurulması düşüncelerini açarak bu amaçla gerekli hazırlıkları yapacağını bildirir. Karabekir'in değerlendirmesi, İtilaf Devletleri'nin ve halklarının savaş yorgunluğu içinde buldukları, ordularından firarların da yaygınlaşması sebebiyle artık Anadolu'da yeni bir savaşa hazırlıklı olmadıkları, basının da bu hissiyata tercümanlık ettiği, hatta, Ocak 1919 Paris Konferansı'nda Wilson "self-determinasyon" ilkelerinin tartışılması sırasında konu Anadolu'nun kendi aralarında paylaşılması meselesine geldiğinde anlaşmazlığa düştükleri, bu sebeple Batı Anadolu'nun İtalya'dan alınıp Yunanlılara "verilmesi" kararı üzerine İtalya ile İtilaf içinde soğukluk yaşanmakta olduğu, netice itibariyle Ege Savaşı'nın adeta Yunanistan'a "ihale" edildiği,

dolayısıyla batıdaki savaşın Yunan ordusuyla, doğuda da Ermeni çeteleriyle yapılacağı, diğerlerinin ise siyasi destek dışında fiili yardımdan kaçınacakları şeklindeydi. Bu sıralarda İstanbul'da krizden çıkma yolunda başka fikirler de dolaşmakta, bazı çevrelerce olabildiğince toprak koparmak amacıyla İngiltere ile bir anlaşma aranması veya İngiliz veya Amerikan mandasına girilmesi, diğerlerince de Bolşevikliğin desteklenerek Moskova ile ittifaka girilmesi veya hiçbir şey yapmadan olayların gelişmesinin beklenmesi gibi, hiçbir topyekûn milli direniş seçeneği içermeyen hareket tarzları ileri sürülmektedir. Mustafa Kemal ile Karabekir arasındaki 11 Nisan görüşmesi ise milli direnişin başlatılması yönündeki dönüm noktası olacaktır.

Doğu Anadolu'da Milli Halk Hareketinin Şekillenışı, Erzurum-Sivas Kongreleri

Karabekir 19 Nisan 1919'da Trabzon'a, 3 Mayıs günü de Erzurum'daki 15. Kolordu Karargâhi'na ulaşır. Doğu Anadolu'daki pek çok yerleşim merkezi gibi Erzurum da savaşta Ermeni yıkımından fazlasıyla nasibini almış, yaşam şartları azami derecede güçleşmiş bir şehrimizdir. Buna rağmen halk milli direniş teşkilatlanmasına başlamıştır. Karabekir ilk olarak Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri heyetleriyle görüşmeler yapar. Karabekir onlara Avrupa devletlerinin muhtemel niyet ve planlarını anlatarak savaşın Doğu Anadolu'da büyük oranda Ermeni ve Karadeniz Rum çetelerine havale edileceğini, bu halklara kendi bağımsız devletlerini kurma vaadi verildiğini, dolayısıyla direniş savaşının büyük ölçüde bunların kuvvetlerine karşı yapılacağını açıklar. Karabekir'in izahatında son derecede önemli bir husus daha olacaktır: Mondros hükümleri uyarınca öncelikle Türk ordu ve milis teşkilatlarının silahsızlandırılarak işe başlanacak olduğundan bu baskılar karşısında kesin direnç gösterilmesi gerekecektir. Nitekim Karabekir çok geçmeden Trabzon ve Erzurum'da İngiliz ve Fransız subaylarının silah teslimi, kışlaların boşaltılması ve kolordu karargâhının devredilmesi baskılarıyla karşılaşacak ve Osmanlı Harbiye Nezaretinin de sık sık tekrarladığı bu talepleri bir takım bahanelerle sürekli geri çevirecektir. Erzurum'daki işgal orduları komutanı İngiliz Yarıbay Rawlinson'un da (bu şahıs Büyük Britanya Dışişleri Bakanı ve müfrit Türk düşmanı Lord Curzon'un yeğenidir) Erzurum halkı temsilcilerine, silah teslimine direnen Karabekir Paşa'yı öldürtmeleri veya sürdürmeleri karşılığında Erzurum'un

kendilerine bırakılabileceğini, aksi takdirde kurulacak Ermeni devletinin sınırları içinde kalacaklarını bildirdiği duyuruları alınmaktadır. Karabekir, Kolordusu'nu iyi durumda bulmuştur. Yalnız kış aylarında Kars, Ardahan ve Batum'dan ordunun çekilişi moralleri bozmuştur. Karabekir Kolordusu'na verdiği talimatta her an taarruza hazır olunmasını, silahların sürgü kolu ve kamaları ile cephanenin, esirlerin ve bazı Türk subayların İngilizlere teslimi, askeri ve mülki teşkilatın lağvedilmesi yolundaki taleplerin kesinlikle geri çevrilmesini emreder.

15 Mayıs 1919 günü İzmir Yunan işgaline uğramıştır. Batı Anadolu'da o günden itibaren başlayan ve kendileri için büyük yenilgiyle sonuçlanacak Yunan macerası Yunanistan tarihinde "Büyük Anadolu Felaketi" olarak tanımlanacaktır. Mustafa Kemal ise, 11 Nisan günü Şişli'deki evinde Karabekir ile vardıkları mutabakat doğrultusunda Anadolu'ya geçmek üzere 19 Mayıs günü Galata Rıhtımı'ndan Bandırma Vapuru ile hareket edecektir. Mirliya (Tuğgeneral) Mustafa Kemal, aynı zamanda Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari (Padişahın fahri yaveri) unvanı ve 3. Ordu Kıtaatı Müfettişi göreviyle Padişah Vahdettin tarafından Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da o sıralar artan karışıklıkları ve çatışmaları önlemek üzere kendisini geniş yetkilerle donatan 30 Nisan tarihli emirle atanmış bulunmakta ise de bu görevlerin dışındaki asıl amacı milli direniş hareketinin başlatılmasıdır. Mustafa Kemal Samsun'a ayak basmasıyla birlikte Havza'da eski silah arkadaşları Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebeşoy) ve Refet (Bele) Beylerle durum değerlendirmesi yapar. Karabekir de hatıratında, "Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesine çok sevindim. Buna bir aydır muntazırdım. M. Kemal Paşa'yı başa geçirmeyi ve bunu bütün kuvvetimle ayakta tutmayı daha İstanbul'da iken düşünmüştüm." der. M. Kemal de Karabekir'e gönderdiği 21 Mayıs tarihli mesajında, "bir an önce kendisine mülki olma isteğini" belirtmektedir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 21-22 Haziran tarihlerinde Amasya'ya geçerek yayınladıkları genelge Kurtuluş Savaşı'nın temel stratejisini oluşturacaktır. Bildiride halk açıkça direnişe çağrılmakta, protesto mitingleri düzenlenmesi istenmektedir. Vatanın düşman işgalinden kurtarılışı için hükümet yetersiz kaldığından milli iradeyi temsilen her ilden üçer delegenin katılımıyla Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanacaktır. İstanbul Hükümeti'ne karşı ilk açık tavır alınmıştır.

Karabekir ise Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları çalışmalarına başlamıştır. Bu amaçla 19-21 Haziran'da

toplanan ve Erzurum Kongresi'nin taslağını oluşturacak "küçük" kongrede şu önemli kararlar alınacaktır: "Askeri ve milli teşkilatımız yok edilemez; devletin memurları yerlerine atama yapılmadan kesinlikle görevlerinden ayrılmayacaklar; silah, cephane ve askeri araç teslim edilmeyecek; herhangi bir bölgeye yapılacak yabancı saldırı genel savunmayı mecbur kılacaktır". Küçük Kongre kararları, o sırada Amasya'da bulunan M. Kemal Paşa'ya gönderilir.

Karabekir Paşa, Büyük Kongre için 3 Temmuz'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal ve heyetini yerel halkın temsilcileriyle birlikte Ilıca'da büyük coşku ve sevinçle karşılar. 5-6 Temmuz'da dokuz kişinin katıldığı çok gizli bir toplantı yapılır. Ancak Erzurum Kongresi çalışmaları büyük sıkıntılarla karşılaşacaktır. Mustafa Kemal'in bu arada 5 Temmuz günü Harbiye Nazırı Ferit Paşa ile yaptıkları altı saatlik telgraf görüşmesinde Nazır Mustafa Kemal'in "görev dışı" faaliyetine son vererek derhal İstanbul'a dönmesini istemiş, 8 Temmuz günü de Mustafa Kemal'in bu kere Saray Mabeyni ile yaptığı görüşmede itirazlarını sürdürmesi üzerine aynı gün 15. Kolordu'ya İstanbul Hükümeti'nden ulaştırılan bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği'nden azledildiği bildirilecektir. Telgrafın içeriği kendisine bildirilen M. Kemal çok üzgündür. Azil emrinin metni kendisine resmen tebliğ edilmeden önce cevabi telgrafla ordudan istifa ettiğini bildirir. Karabekir hemen sonra kendisini görmeye geldiğinde de, artık hiçbir askeri sıfatı kalmadığını, uygun gördüğü takdirde kendisini tutuklayabileceğini ifade eder. Karabekir'in ise "Paşam, siz milletin başına geçtiniz, Kolordum ve ben emrinizdeyiz." cevabı Milli Mücadele'nin seyrinin en kritik noktasıdır. Artık Türkiye'nin yeni lideri doğmaktadır.

Doğu Anadolu'daki pek çok yerleşim merkezi gibi Erzurum da savaşta Ermeni yıkımından fazlasıyla nasibini almış, yaşam şartları azami derecede güçleşmiş bir şehrimizdir. Buna rağmen halk milli direniş teşkilatlanmasına başlamıştır. Karabekir ilk olarak Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri heyetleriyle görüşmeler yapar.

3 Temmuz 1919, Mustafa Kemal'in Erzurum'da karşılanması.

9 Temmuz günü 3. Ordu Müfettişliği'ne Mustafa Kemal'in yerine vekâleten atanan Karabekir Paşa, bu kere de Erzurum'daki İtilaf Devletleri askeri kontrol heyetinin kongreyi engelleme girişimleriyle karşılaşmaktadır. Kontrol Heyeti başkanı İngiliz Yarbay Rawlinson'un 9 Temmuz günü Mustafa Kemal'i ziyaretinde, Kongre'nin yapılması durumunda silahlı müdahale tehdidi içeren sözlerinin sert karşılık bulmasıyla İngiliz Yarbay görüşmeden ayrılacaktır.

Erzurum Kongresi'nin teşkili, Mustafa Kemal'in Kongre Başkanlığı'na seçilişi ve kararların kabulüne dönük ön çalışmalar Karabekir tarafından yürütülerek Kongre 13 Temmuz günü açılmıştır. Erzurum'daki şartların elverişsizliği ve Müslüman eşrafın da tasfiye edilmiş olması sebebiyle Kongre mekânı olarak bulunabilen tek yer kırık dökük sandalyelerin yerleştirildiği metruk bir Ermeni kız okulu, Mustafa Kemal ve heyetinin konaklayacağı yer de şehri terk etmiş bir zengin Ermeni tüccarının evidir. Kongre'nin başlamasıyla birlikte İstanbul Hükûmeti'nin baskıları

da sürecektir. 26 Temmuz günü Harbiye Nezaretince gönderilen ve Kongre karşısında askeriyenin ne tedbir aldığı sorusuna karşı Karabekir'in yazdığı uzun cevap özetle şöyledir: "Himaye ediyorum.". Bu cevap karşısında bu kere Harbiye Nezaretinden alınan 30 Temmuz tarihli emirde Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a sevki istenecek, Karabekir Paşa da 1 Ağustos günlü ayrıntılı cevabında ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatarak Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca ordunun küçültülmesi, silahsızlandırılması ve parlak komutanlarının tasfiyesi yolunda Damat Ferit Hükûmeti'nin süregelen talimatlarını eleştirerek, "Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in faaliyetlerinde ülke çıkarlarına ve yasalara aykırı bir durum görmediğini,... tutuklanmalarına hal ve vaziyetin katiyen müsait olmadığını ve büyük felaketler doğurabileceğini" bildirecek ve bu telgrafı bütün kolordulara tamim edecektir. Bütün bu baskı süreci içinde dikkat çekecek çok önemli ve ilginç noktalar, yasalara saygı ötesinde hukukun ve vatan çıkarlarının üstünlüğünü koruma ilkesiyle yetişmiş parlak Milli Mücadele komutanlarının

tepkilerini sergilerken, Karabekir'in aldığı emirler karşısında Mustafa Kemal'in kendisine, o koşullarda yasalar gereği tutuklama yetkisini kullanabileceğini hatırlatırken, Karabekir'in de hukuk ve vatanın yüksek çıkarlarına aykırı emirleri uygulamama hakkını doğru yer ve zamanda cesaretle kullanmış olmasıdır. Milli Mücadele liderliği kadrosunun bu derin birikimi henüz mücadelenin başında ileriye dönük başarılarının habercisi olacaktır.

7 Ağustos günü çalışmalarını sonlandıran Erzurum Kongresi'nde alınan kararlarda Trabzon Sancağı ve Doğu illerinin vatan bütünlüğünün yekpare bir parçasını oluşturduğu, vatanın, hilafetin ve saltanatın savunulmasında "Kuvayı Milliye'nin amil, milli iradenin hâkim olduğu" esasının alındığı, vatan sınırlarının Mondros öncesi sınırlar olup her türlü işgal ve tecavüz karşısında mukavemet edileceği, ülkede ayrı birer Ermeni, Rum veya başka bir devlet kurulmasına izin verilmeyeceği, gayrimüslim tebaanın eşit haklarının yasal güvence altında bulunduğu ancak hiçbir dini gruba imtiyaz tanınmayacağı ilan olunur. Kongre aynı zamanda Mustafa Kemal'in başkanlığında on kişilik bir temsil heyeti de seçer. Bu heyetin içinde (askeri görevi sebebiyle Kongre üyeliğinden sarfınazar etmiş olmasına rağmen) Karabekir Paşa ile Rauf ve Bekir Sami Beyler de bulunmaktadır.

Kurtuluş Savaşı Halk Hareketi Doğu Anadolu'nun merkezi Erzurum'da başlamıştır.

Kongreyi izleyen günlerde İngiliz Yarbay Rawlinson Erzurum'dan ayrılışı dolayısıyla Karabekir Paşa'ya yaptığı veda ziyaretinde, Kolordu'nun silah teslimine direnişi karşısında tehditlerini sürdürecektir ve gereken cevabı olarak ayrılacaktır.

Erzurum Kongresi sonrasında yine Mustafa Kemal'in başkanlığında 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'nde Erzurum Kongresi kararları teyit edilerek bir Heyeti Temsiliye seçilir. Bu temsil heyetinin seçimiyle halk iradesi şekillenmeye başlamakta, sekiz ay sonra Ankara'da toplanacak Büyük Millet Meclisinin ilk tohumları atılmaktadır. Sivas Kongresi'nde tüm ülkenin o tarihteki 15-20 vilayeti içinden Erzurum, Sivas, Trabzon, Van, Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Afyonkarahisar ve Denizli Vilayetleri toplam 38 delege ile temsil edilmişlerdir. İstanbul ile İzmir başta olmak üzere işgal ve İstanbul Hükümeti baskısı altında bulunan Batı Vilayetleri Kongre'ye temsilci gönderme imkânı

bulamamışlardır. Temsilciler arasındaki bazı önemli isimler, Mustafa Kemal (Kongre Başkanı), Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Bekir Sami Kundah ve Halide Edip Adıvar'dır. Halide Edip delege değil, destekçi danışman sıfatıyla katılmıştır. Karabekir Paşa ise, Kongre'yi en etkin biçimde desteklemesine rağmen Erzurum'daki askeri görevi ve Ermeni baskıları ile sınır tehditleri karşısındaki Doğu Cephesi'nde bir otorite boşluğuna yol açmama açısından Sivas Kongresi'ne katılmamıştır. Kongre kararları arasında öne çıkanlar, vatanın milli sınırlar içinde bölünmez bütünlüğü, manda ve himayenin reddi, tüm direniş cemiyetlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti altında toplanması, Kuvayı Milliye'nin desteklenerek güçlendirilmesi, Osmanlı Hükümetinin görevini yerine getirmedeki aczi devam ettiği takdirde geçici hükümet kurulması olmuştur. Erzurum Kongresi'nin "bölgesel" özelliği karşısında Sivas Kongresi direnişe "ulusal" mahiyet kazandırmış, Mustafa Kemal'in ulusal liderliği perçinlenmiştir.

Ulusal direniş hareketinin şekillenişinin hız kazandığı bu dönemde İngiliz işgal güçlerince hareketi sabotaj gayretlerinin de arttığı görülmektedir. Bu kaynaklarca Müslüman halk arasında yayılmasına çalışılan yalanlar, "milli mücadele liderliğinin Sovyet Rusya'ya bağlı ve dinsiz bir komünist ülke yaratmaya çalıştığı, Karabekir Paşa'nın gençleri zorla ailelerinden kopararak askere alan zalim bir komutan olduğu, dinin elden gitme tehlikesi karşısında İslam ümmetinin dayanışma içine girmesi gerektiği" şeklinde iken, Ermeni ve Karadeniz Rum kesimi halkı da, kendilerine tanınacak bağımsız devlet kurma imkânını elde etme amacıyla milli güçlere karşı silahlı kalkışmalarını sürdürme yolunda tahrik edilmektedir. Ancak bu yalan ve tahriklerin destek buluşu da gittikçe zayıflamaktadır. O sıralarda ABD Kongresi tarafından Ermeni iddialarının doğruluğu hakkında bir araştırma yaparak rapor yazmakla görevlendirilen

Karabekir Paşa ise, Kongre'yi en etkin biçimde desteklemesine rağmen Erzurum'daki askeri görevi ve Ermeni baskıları ile sınır tehditleri karşısındaki Doğu Cephesi'nde bir otorite boşluğuna yol açmama açısından Sivas Kongresi'ne katılmamıştır.

Karabekir, Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti Komutanlığına gönderdiği 22 Mart 1920 tarihli bir yazıda henüz Şubat ayında Şuragel, Akbaba, Zaruşat ve Çıldır bölgelerinde 28 İslam köyünün tahrip edilip 2.000'den fazla nüfusun katledildiğini, genç kadınların kaçırdığını, kurtulabilenlerin dağlara kaçıp donarak öldüğünü hatırlatarak tedbir alınmasını ister.

General Harbord, Nahçıvan da dâhil olmak üzere bölgede etraflı tetkiklerde bulunmuş, 25 Eylül günü Erzurum'da Karabekir Paşa tarafından da kabul edilerek kendisine gerçekler anlatılmış, Ermeni kaynaklarından duyulduğuna göre de Harbord daha sonra Erivan'a gittiğinde ise muhataplarına, "Batı'dan yardım beklemek yerine işlerini Erzurum'da halletmek" tavsiyesinde bulunmuştur. Harbord raporunda bu gerçekleri yansıtarak Ermeni liderliğinin tek taraflı iddialarının yanlışlığının altını çizecektir. Bu tarihleri izleyen zaman diliminde Damat Ferit Hükûmeti de Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni önlemedeki başarısızlığı sonucunda 30 Eylül'de istifa etmiş ve yerini milli harekete sempatisi, Kuvayı Milliye ile de temaslarının olduğu bilinen Ali Rıza Paşa Sadrazamlığa atanmıştır. Yeni Hükûmeti temsilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Erzurum Kongresi Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal, Rauf ve Bekir Sami Beyler arasında 20- 22 Ekim tarihlerinde Amasya'da yapılan görüşmeler sonunda imzalanan protokollerde düşman işgali ile azınlıklara yabancı devlet himayesi ve imtiyazlar reddedilerek Rumeli ve Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti tanınarak Padişah tarafından 21 Aralık 1918'de feshedilen Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında tekrar toplanması kararlaştırılır. Meclis 28 Ocak 1920 toplantısında karara bağladığı bildiride Misak-ı Milli'yi kabul eder. Buna göre, Mondros Mütarekesi imzalandığında Arap kökenli halkın yaşadığı yabancı işgaline giren bölgelerin geleceği ile Batı Trakya'nın hukuki durumunun halkın serbest iradesiyle belirlenmesi, Kars, Ardahan, Batum'da da gerekirse halk oylaması yapılması, Türkiye'nin siyasi-adli-mali bağımsızlığına hiçbir kısıtlama getirilmemesi ilkeleri kararlaştırılır. Meclis-i Mebusan bu son görevini yerine getirmesini takiben 16 Mart 1920 günü İngiliz askerlerince basılarak dağıtılacak ve esasen 1919 Ocak ayında başlatılmış bulunan Malta sürgününün devamı

olarak Kuvayı Milliye ile bağlantılı bulunan şahsiyetler tutuklanarak Malta'ya sürülecektir. 5 Nisan-17 Ekim 1920 tarihlerinde Damat Ferit'in tekrar Sadrazamlık makamına dönmesiyle de Milli direnişin Osmanlı yönetimiyle teması tamamen kesilecektir. Bu arada, "Ermeni kırımı" iddialarıyla açılan sıkıyönetim mahkemelerinin kararıyla 10 Nisan günü suçsuz Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey idam edilecektir. Artık bütünüyle işgal kuvvetlerinin emrine girmiş olan İstanbul Yönetimi tamamen gayri meşru duruma düşmüş olup Meclisin de ortadan kaldırılmasıyla Heyet-i Temsiliye halkın tek meşru temsilcisi olarak kalacak, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışına giden yol açılacaktır.

Askeri ve Diplomatik Cephelerin Hareket Kazanması

Mustafa Kemal ve Karabekir'in Anadolu'ya intikallerinin üzerinden henüz iki yıl geçmeden Milli Mücadele'nin siyasi ve askeri yapısı kurulmuş, stratejisi belirlenmiş ve doğu vilayetlerimizin geri alınıp hazırlıkları başlamıştır. Hedefte önce Doğu Anadolu'nun kurtarılması, arkasından Batı Cephesi'ne yönelinmesi vardır. Milli Mücadele liderliği, Ermeni ve Gürcü güçlerini zayıflatma hesabıyla o sırada Kafkasya'yı sınırlarına katma hazırlıkları içindeki Bolşevik Hükûmeti ile yakın temas içinde olmaya çalışmakta, aynı zamanda da, İtilaf Devletleri'nin Milli Mücadele Hükûmetini Rusya'ya karşı savaşa tahrik etme gayretlerini boşa çıkartma amacıyla Moskova ile hassas bir diplomasi yürütmektedir. Ancak Ermenilerin Türk güçlerine karşı savaştan umutları tamamen tükenmekte olduğundan Moskova'ya yanaşarak muhtelif entrikalar peşinde buldukları duyularının alındığı bir dönemde beklenmedik gelişmelerle karşılaşmadan Doğu harekâtının sonuçlandırılması giderek ivedilik kazanmaktadır. Bölgede süregelen mezalimden kaynaklanan insani mülahazalarla da müdahaleye bir an önce girişilmesi ayrıca önem arz etmektedir. Bu arada İngilizlerin beslediği bilinen ve giderek yaygınlaşarak Samsun, Sivas ve Tokat'a kadar yayılan irtica isyanlarının hızla bastırılması zarureti de Doğu Cephesi Komutanlığının sorumluluk alanına girmektedir. Aynı tarihlerde Yunan ordusunun Batı Anadolu'da ilerleyişini bir an önce durdurma yolunda gerekli desteği yetiştirmek için de Doğu Cephesi harekâtının gecikmeden tamamlanması hayati önem taşımaktadır.

Karabekir, Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti Komutanlığına gönderdiği 22 Mart 1920 tarihli bir yazıda henüz Şubat ayında Şuragel, Akbaba, Zaruşat ve Çıldır bölgelerinde 28 İslam köyünün tahrip edilip 2.000'den fazla nüfusun katledildiğini, genç kadınların kaçırıldığını, kurtulabilenlerin dağlara kaçıp donarak öldüğünü hatırlatarak tedbir alınmasını ister. Bu ikaz, aslında yakın gelecekteki harekâtın sinyalidir. Ancak harekât emrinin çıkmasını geciktiren başka önemli sebepler vardır: 23 Nisan 1920 günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanarak millet egemenliği kayıtsız şartsız tahakkuk etmiş, Meclis, 20 Ocak 1921'de kabul edilecek olan Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye) çalışmalarına başlama noktasına gelmiştir. Kazım Karabekir de bu Mecliste Edirne milletvekili olarak yer almaktadır. Doğu Cephesindeki harekât emri Ankara'dan nihayet 6 Haziran günü 15. Kolordu'ya ulaşır. Ancak bu kere 22 Haziran'da alınan bir emirde Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in Ermeni Liderliği ile arabuluculuk teklifi üzerine ileri harekâtın durdurulması bildirilmektedir. Oysa Ermeni çetelerinin 11 Haziran'da Erivan günündeki Müslüman köylerine saldırarak Nahçıvan yönünde ilerlemeleri 15. Kolorduya müdahale fırsatı verecek ve ordu 1878 sınırlarını da aşarak Nahçıvan yakınındaki Şahtahtı'na girecektir. Ermenistan ile arabuluculuk görüşmesi için 17 Temmuz'da Moskova'ya giden Türk heyeti ise antlaşmayı imzalamadan geri dönecektir. Karabekir'in önceki endişeleri doğrulanmış, Türk ordusunun Kafkasya'ya dönük harekâtının Moskova tarafından sürüncemeye sokulduğu açığa çıkmıştır.

Batı Anadolu'da ise yangın devam etmektedir. 24 Mayıs 1920 tarihinde Padişah Vahdettin tarafından Mustafa Kemal için (Ali Fuat Paşa ve Adnan-Halide Adıvar ile birlikte) idam fermanı imzalanmış, Yunan ordusu Haziran ve Temmuz aylarında Balıkesir ve Uşak'ı işgal etmiştir.

İngilizlerin tahrik ettiği iç isyanlar da yaygınlaşmaktadır. Bu zor günlerde Şark Cephesi'nin bir tümenle Batı Cephesi'ni destekleme ihtiyacını karşılaması ise doğuyu tehlikeye sokacağından mümkün olamamaktadır. Mondros sonrası tutuklandıkları İstanbul ve Batum'dan Azerbaycan'a kaçan Nuri ve Halil Paşalara bağlı güçlerden Batı'da yararlanılamadığı gibi, o sırada Ankara'nın Moskova ile anlaşma arayışları içinde olduğu Bolşeviklere karşı Nuri Paşa'nın Azerbaycan Gence'de teşvik ettiği isyan da Milli Mücadele diplomasisini zora sokmaktadır.

Sevr ve Sonrası: Milli Mücadelenin Yükselişe Geçişi, Sarıkamış ve Kars'ın Geri Alınışı

10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti ile İtilaf Devletleri arasında Osmanlı'nın teslim ve "idamı" mertebesindeki Sevr Antlaşması imzalanır. Antlaşmada Mondros hükümleri tekrarlanıp somutlaştırılarak İtilaf güçlerinin işgalleri "hukuken" aidiyete dönüştürülmekte, İzmir ile Ege ve Trakya'nın büyük kısmı Yunanistan'a verilmekte, Doğu Anadolu'da Ermeni ve Kürt devletleri kurulması öngörülmektedir. Türk ordusunun mevcudu 50.000'e düşürülmektedir. İtilaf Devletleri arasında yer almamasına rağmen Ermenistan da bu antlaşmaya imza koyar ve aynı gün Moskova'da Sovyet Hükûmeti ile de antlaşma imzalar. Ancak Sevr Antlaşması Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmayacağından hukuken kadük kalacak ve Birinci Dünya Savaşı'nın yürürlüğe girmeyen tek antlaşması olarak tarihe geçecektir.

Moskova Meclis Hükûmeti ile antlaşma imzalamaya ve Kafkasya'da ortak harekâta yaklaşmamakla beraber Milli Mücadele liderliği bu ülke ile ilişkilerini olabildiğince yumuşak tutma politikasından vazgeçmemekte, hatta Türkiye'de bir Türk Komünist Fırkasının kurulmasını dahi teşvik etmektedir. Mayıs ayında askeri görevine ilaveten BMM tarafından Erzurum Valiliği görevi verilen ve Ağustos ayından itibaren "Şark Cephesi Komutanı" unvanı da alan Karabekir, Bolşevik Hükûmetiyle ilişkilere önem vermekle birlikte Bolşevik Ordusunu herhangi bir ortak harekât veya başka koşulda Elviye-i Selase'ye sokmamak için taarruzda erken davranmakta ısrar etmekte, bu görüşü Mustafa Kemal tarafından da paylaşılmaktadır.

Sonbahar aylarından itibaren Ermeni güçlerinin Doğu sınırlarımızda saldırıya geçmesi, Yunan donanmasının da Trabzon'a çıkartma yapması üzerine Karabekir 20 Eylül günü aldığı nihai taarruz emriyle ertesi sabah başlattığı taarruzda 28 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim günü Kars'ı geri aldı. Kars'ın zaptında 1150 Ermeni asker esir alınmıştı. Aralarında Harbiye Nazırı Araratov, Genelkurmay Başkanı Vekilov, Kars Kale Komutanı Primov ile bir sivil nazır, üç general, altı albay ve elli kadar subay bulunmaktaydı. Çok miktarda silah ve mühimmata da el konmuştu. Türk ordusu dokuz şehit vermiş, 47 asker yaralanmıştı.

31 Ekim günü BMM Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'dan (Çakmak) alınan mesajda Karabekir'in Korgeneral (Ferik) rütbesine terfi ettirildiği bildirilmektedir.

Gümrü, Moskova, Kars Antlaşmaları'nın imzasında kullanılan kalemler (Resimde Karabekir'in el yazısıyla açıklamalar).

Gümrü Antlaşması'nın Milli Mücadele açısından üç önemli sonucu Ermenistan'ın Ankara Hükûmetini tanıması, Sevr'den imzasını çekmesi suretiyle bu antlaşmanın geçerliliğini kaybetmesi ve Türkiye-Ermenistan sınırının çizilmesidir.

Gümrü Harekâtı

Karabekir 3 Kasım günü Gümrü Harekâtı'nı başlattı. Ermeni tarafı, 17 Kasım günü Karabekir'in mütareke şartlarını kabulte teslim oldu. Kars ve Gümrü'de el konulan silah ve mühimmat Batı Cephesi'ne gönderildi. Karabekir'in Türk Heyeti Başkanlığını yürüttüğü 25 Kasım-3 Aralık barış müzakereleri sonunda imzalanan Gümrü Antlaşması uyarınca Ermenistan tarafından Kars ve yöresi Türkiye'ye iade olunacak, Ermenistan Türkiye'ye karşı yaptığı (Sevr dâhil) antlaşmalardan imzasını geri çekecek, Aras Nehri ve Çıldır Gölü'ne kadar uzanan hat Türkiye-Ermenistan sınırı olacak, her iki ülkede Türk ve Ermeni asıllı halk diğer yurttaşlarla eşit haklardan yararlanacak, en yakın zamanda iki ülke arasında diplomatik ilişki ve telgraf-telefon hatları tesis edilecek, Azerbaycan'ın Nahçıvan iline Türkiye'nin güvencesi altında kendi kaderini tayin hakkı tanınacak, Ermenistan'ın saldırıya uğraması halinde Türkiye yardımına gidecek, Ermenistan silah ithal etmeyecek ve ordusunu antlaşmada öngörülen sayıya indirdiğinde Türk ordusu Erivan'ı terk edecekti. Gümrü Antlaşması'nın Milli Mücadele açısından üç önemli sonucu Ermenistan'ın Ankara

Hükûmetini tanıması, Sevr'den imzasını çekmesi suretiyle bu antlaşmanın geçerliliğini kaybetmesi ve Türkiye-Ermenistan sınırının çizilmesidir. Antlaşmanın imzalanışının ertesi günü Sovyet ordusu Ermenistan'ı işgal ve ilhak ederek Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti kurulmuş, Moskova Gümrü Antlaşması'nın tasdikini askıya aldığından antlaşma yürürlüğe girmeyecek ancak bilahare imzalanan 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları ile Gümrü hükümleri aynen korunacaktır. Rusya'nın hiçbir zaman desteklemediği bağımsız Ermeni Devletini de böylece ilk tanıyan Ankara Hükûmeti olmuştur.

Sovyetler Birliği Bolşevik İhtilali'ni izleyen üç yıl içinde toparlanmış ve çevreye yayılma refleksleri de harekete geçmeye başlamıştır. Kızıl Ordu'nun 1 Şubat 1921'de Gürcistan'a saldırmasını fırsat bilen Karabekir'in birlikleri ileri harekâta geçerek 23 Şubat günü Ardahan ve Artvin'i alır. Bunu takiben Ahılkelek, Ahıska ve Batum müsademesiz zapt edilir. Elviye-i Selase'nin böylece tamamı alınmış olup Mondros ve Sevr hükümleri Doğu Anadolu'da geçersiz kılınmıştır.

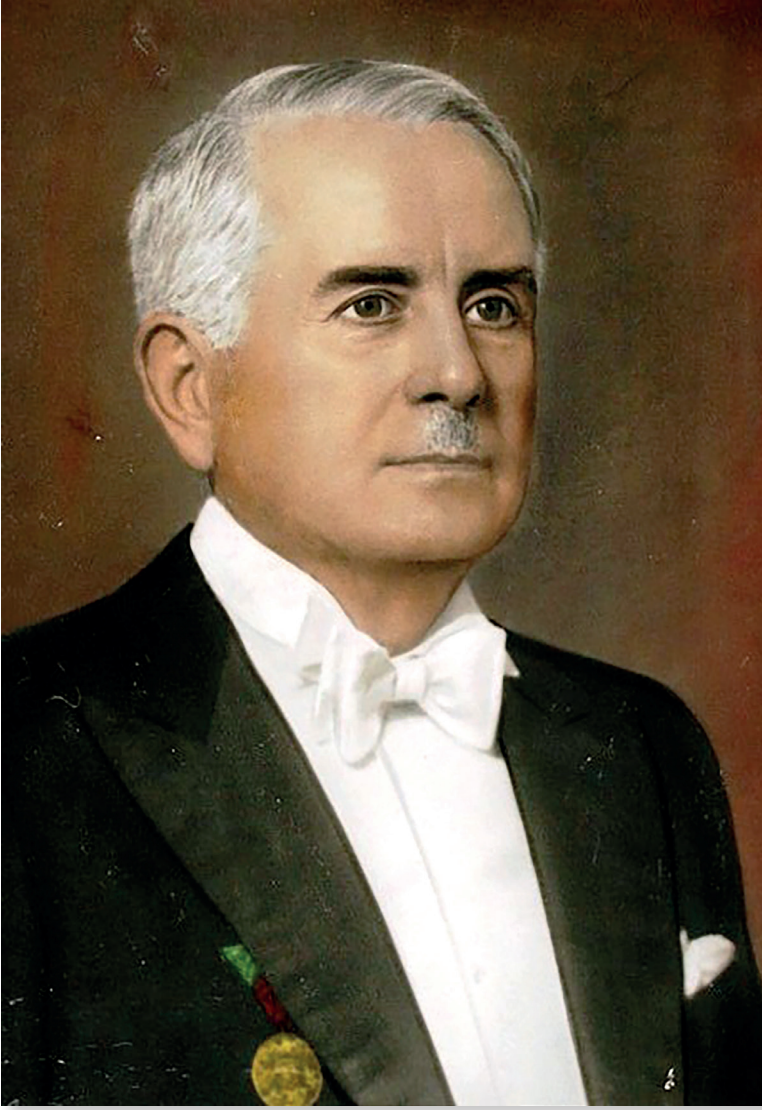
Büyük Millet Meclisinin Açılışı, Diplomatik Gelişmeler

Bu sırada Batı Cephesinde 10 Ocak 1921 günü kazanılan 1. İnönü Savaşı ile Yunan ordusu geçici olarak durdurulmuştur. Güney Anadolu'da da Fransa ve onun adına savaşan Ermeni "Doğu Lejyonları" ne karşı sürdürülen direniş başarı kazanmaktadır. Savaş alanlarında kazanılan başarılar yanında siyaset ve diplomasi cephesi de hareketlidir. 23 Nisan 1920 tarihinde toplanan Büyük Millet Meclisinin sürdürdüğü çalışmalar sonucunda 20 Ocak 1921 tarihinde milli hükümetin ilk Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) kabul edilir. Anayasa ile kuvvetler birliği esasına dayanan bir meclis hükümeti kurulur. İtilaf Devletleri ise bu gelişmeler karşısında Sevr hükümlerini yumuşatan bazı formüllerle yeni bir barış antlaşmasını görüşmek üzere 23 Şubat - 12 Mart 1921 tarihlerinde Londra'da düzenlediği konferansa Osmanlı Hükümetinden ayrı olarak Ankara Hükümetini de davet eder. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara heyeti İtilaf Devletlerince yapılan önerileri reddederek konferansı terk etmesine rağmen konferansa resmen davet edilmiş olmakla Ankara Hükümeti İtilaf Devletlerince hukuken tanınmış, kendilerine Sevr'in bütünüyle reddi resmen bildirilerek kayda geçirilmiş ve Misak-ı Milli sınırları da duyurulmuş olmaktadır. Bu dönemin bu önemli diplomasi gelişmelerinden bir başkası da Moskova ile yürütülen görüşmeler sonucunda iki ülkede karşılıklı büyükelçiliklerin açılmış, 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nın imzalanmış olmasıdır. Antlaşmaya göre her iki taraftan birinin tanımadığı uluslararası antlaşmalar (Sevr dâhil) diğer tarafça da tanınmayacak, Sovyet Rusya Milli Mücadele'yi destekleyerek Misak-ı Milli sınırlarını tanıyacak, Kars-Ardahan-Artvin Türkiye'de kalacak ancak Batum-Ahıska -Ahılkelek Gürcistan'a bırakılacak, Ankara'nın Ermenistan ve Gürcistan ile imzalamış olduğu antlaşmalar Moskova tarafından da tanınacak, Moskova

Kurtuluş Savaşı'na silah ve mali destek sağlamaya devam edecektir. Bu antlaşma ile Türkiye'nin Doğu sınırları güvence altına alındığı gibi, hala savaşın devam ettiği Batı ve Güney Anadolu'da İtilaf devletleri karşısında Ankara'nın eli güçlenmiş bulunmaktadır.

Batı Cephesinde Nihai Zafer

Batı cephesinde ise Yunan Ordusunun 10 Ocak ve 31 Mart 1921 İnönü Savaşları'nda uğradığı mağlubiyetlere rağmen 10-24 Temmuz tarihlerinde Afyon, Bursa, Kütahya ve Eskişehir'e girerek kaydettiği ilerlemenin devamında Ankara'yı hedefleyerek şehrin eteklerindeki Sakarya Nehri'nin karşı kıyısına dayanması ile Kurtuluş Savaşı'ndaki ölüm kalım noktasıyla karşı karşıya gelinmiştir. Bu hayati aşamada BMM tarafından başkomutan olarak tam yetkiyle donatılan Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği Türk ordusunun 23 Ağustos günü Yunan ordusunun taarruzuyla başlayan ve 13 Eylül 1921 tarihine kadar 22 gün gece kesintisiz çatışmalarla süren savunması, silah, mühimmat ve donanım üstünlüğüne sahip düşmanı cephe içine çekerek kuşatma taktiğiyle durdurarak yıpratma ve geri çekilmeye zorlama taktiğinin uygulamasına dayanmıştır. Türk ordusunun Büyük Taarruzu için ise bir yıl beklemek gerekecektir. Bu süre içinde Doğu Cephesi'nden gönderilen asker, cephane ve silahın da takviyesiyle dinlenme ve eğitim imkânları da bulan ordu önemli ölçüde güçlendirilmiş ve taarruza hazır hale getirilmiştir. Nitekim 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması ile Doğu Cephesi'nin kapanması üzerine Karabekir komutasındaki 15. Kolordu emrindeki Kafkas Savaşları'nda da tecrübe kazanmış düzenli, eğitilmiş ve disiplinli birliklerinin çoğu Batı Cephesi'ne sevk edildiği gibi, yaklaşık 40.000 tüfek, 400 makinalı tüfek, 60 top, yüz binlerce top mermisi ve yetmiş milyona varan tüfek mermisi, barut, fişek, cephane üretim malzemesi ve değerli askeri teçhizat yanında Rusya'dan da 11 milyon kadar altın ruble Erzurum-Kars hattından ve Kafkasya-Karadeniz üzerinden Anadolu içlerine ulaştırılmıştır. Geçen süre zarfında cephelerde ve Rusya ile ilişkilerde kaydedilen olumlu askeri ve diplomatik ilişkiler sonucunda ihtiyacı olan kritik takviyeye kavuşan ordu nihayet 26 Ağustos 1922 günü taarruza geçerek 30 Ağustos Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Başkomutan Mustafa Kemal'in komutasında düşmanı ağır yenilgiye uğratmış, General Nikolas Trikopolis komutasındaki Yunan ordusu dağılmıştır. Mustafa Kemal'in "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir!" emri

Ağustos 1946, TBMM Başkanı.

ile 1 Eylül günü ilerlemesini sürdüren Türk ordusu 9 Eylül günü İzmir'e ulaşarak şehri işgalden kurtaracaktır. Ordunun İzmir'e ulaşmasına varan yürüyüşünde ise Yunan işgali altındaki Uşak, Kütahya, Eskişehir, Balıkesir, Bilecik, Aydın ve Manisa ile bu illerimize bağlı bölgeler düşmandan temizlenerek Ege Bölgesi'nin tümü kurtarılmış olacaktır. Düzen ve disiplinini tamamen kaybeden Yunan ordusunun kaçıışı sırasında geride bıraktığı yerlerde yaktığı-yıktağı yerleşim alanları ve sürdürdüğü katliam, ülkeye ve masum halka verdiği son zararlar olacaktır. Yunan ordusu ile birlikte İzmir'i terk eden Rum ve Ermeni halkın kaçışları dramatik olaylara sahne olmuştur. 13-17 Eylül tarihlerindeki büyük İzmir yangınının çıkışı ise şehirde son bir tahribat

yaratmıştır. İşgalci çevrelerce yangının Türk ordusunca çıkarıldığı iddialarına karşı şehrin İtfaiye Amiri Avusturya asıllı Paul Grescovich ile yerli yabancı resmi görgü tanıklarının tespitleri ise Ermeni Kilisesinde depolanan yakıcı-patlayıcı maddeler kullanılarak yangının Ermeni ve Rum çeteleriyle Yunan askerince çıkarılıp yaygınlaştırıldığı şeklinde olmuştur. Yunan tarihinde "Büyük Felaket" olarak adlandırılan bu hezimet üzerine gerçekleştirilen "Yunan Devrimi" sırasında hükûmet düşürülmüş, "savaş suçları" ve "vatana ihanet" iddialarıyla yargılanan Yunan komutan ve yöneticileri arasındaki son başbakanları (1921-22) monarşist Gounaris ile son dönemde çok kısa sürelerle görev verilen Protopapadakis ve Stratos yanında Anadolu harekâtı komutanı Hatzianestis ve generaller Theotokis ile Batatsiz 15 Kasım 1922'de idam edilmişler, (sonraki İngiltere Kraliçesi 2. Elizabeth'in eşi Philip'in yeğeni) Kral Birinci Konstantin ise tahtından feragat ederek sürgüne gönderilmiştir. İhtilal döneminde devrik hükûmete yöneltilen iddiaların başında, ülkeyi felakete sürükleyen bu savaşa girerken İngiliz tahriklerine kanma suçu yer almıştır. Savaş sırasında Kasım 1920'ye kadar Yunanistan Başbakanı olarak görev yapan ve "Büyük

Yunanistan İdeali"nin öncüsü ("Megali İdea") Eleftherios Venizelos'un, 1930 Yılında imzalanacak Türk-Yunan Dostluk Antlaşması sonrasında 1934 Yılında Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterecek olması da tarihin çarpıcı notlarından biridir.

Doğu Cephesinde Diplomatik Hamleler

Milli hareketin Anadolu'da kaydettiği önemli siyasi gelişmelerle ve Batı Cephesi'ndeki askeri kazanımlarla eş zamanlı olarak Doğu Cephesi'nde de diplomatik hareketlilik hız kazanmaktadır. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nda imzası bulunmayan yeni Sovyet Cumhuriyetleri Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın da temsil oldukları ayrı bir antlaşma imzalanması

gerektiğinden heyetler Ekim ayında Kars'ta tekrar bir araya geleceklerdir. Türk heyetine Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlık ettiği ve Sovyet Rusya Hükümetinin de imzaladığı 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması hükümleri önceki Gümrü ve Moskova Antlaşmalarını teyitle, çoğunluğu Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olarak yaşamını sürdürmesini bir kere daha karara bağlamış olmaktadır. Bu suretle Türkiye'nin doğu komşularıyla barışın tesisi ve doğu sınırlarının hukuki güvence altına alınması için gerekli son formalite de yerine getirilmiş olmaktadır. Kars Antlaşması'nın hemen ertesinde 20 Ekim 1921 günü Fransa ile imzalanacak olan Ankara Antlaşması ise Batı ve Güney Cephelerinde işgalci güçlerin çözülüşünün habercisi olacaktır. 1 Kasım günü yaşanan gelişme ile de Malta sürgünleri skandalına son verilecek, aleyhlerinde delil bulunamayan bu şahsiyetler BMM Hükümetinin elindeki (aralarında İngiliz başbakanı Lord Curzon'un yeğeni Yarbay Rawlinson da vardır) İngiliz esirler ile takas edilecektir. İngiltere'nin yol açtığı bu hukuksuz insanlık dramı sırasında Malta esirlerinin 15'i hayatını kaybetmiş, 20'si ise kaçmayı başarmıştır.

Kurtuluş Savaşının Sonu, Lozan Antlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluşu

11 Ekim 1922 tarihinde İngiltere-Fransa-İtalya ile İsmet İnönü tarafından imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla silahlı çatışma durdurulacak, Edirne dâhil doğu Trakya Türkiye'ye bırakılacaktır. 19 Ekim günü istifa eden İngiltere Başbakanı Lloyd George, 1915-16 Çanakkale Savaşlarının son aşamasında yine Mustafa Kemal'e karşı kaybeden İngiltere Deniz Bakanı Winston Churchill'den sonra Anadolu'yu işgal politikalarının iflası sonucu görevinden uzaklaştırılan ikinci İngiliz politikacısı olacaktır.

BMM'nin 1 Kasım 1922 kararıyla saltanat ilga edilecek, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'yla Milli Mücadele işgal kuvvetlerine karşı son diplomasi savaşını kazanacak, 6 Ekim günü işgal kuvvetleri İstanbul'u terk edecek ve 29 Ekim 1923'de cumhuriyet ilan edilecektir. 10 Nisan 1924 Anayasası ise, hızla yürürlüğe konacak demokratik ve laik reformların zeminini oluşturacaktır.

1919 Mayıs'ında şekillendirilen Milli Mücadele stratejisi son noktasına kadar kararlılıkla uygulanmış olmaktadır.

Karabekir Paşa'nın Savaş İçinde İnsani Hizmetleri ve Sonraki Siyasi Yaşamı

İstiklal Savaşı Lideri Mustafa Kemal ve silah arkadaşları diğer komutanlar gibi Karabekir Paşa'nın da halkın gönlünde günümüze kadar yer edişlerinin kuşkusuz önde gelen sebebi Türk milletinin sekiz yıl boyunca itildiği ölüm-kalım mücadelesinde "yedi düvel"e karşı yürütülen efsanevi bir savaşta işgal altındaki ülkenin bağımsızlığının kurtarılıp yeni ve modern bir devlet kurulurken halkının hayata döndürülmesinde bu komutanların oynadığı askeri ve siyasi roldür. Ancak Kurtuluş Savaşı liderliğinin bütün mensuplarının askeri başarıları yanında hizmet ettikleri bölgelerdeki zor koşullarda savaşın ezdiği halka götürdükleri insani hizmetlerle de milletin kalbini fethettiği bir gerçektir. Tabii ki bu hizmetlerin başında Atatürk'ün daha savaş sonlanmadan başlattığı halk iradesine dayanan çağdaş cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yürürlüğe konan siyasi, hukuki ve sosyal reformlar gelir.

Kazım Karabekir de doğu insanımızın gönlünde ülkenin bu bölgesinin düşmandan temizlenip yine orada, Erzurum'da, Kurtuluş Savaşı liderliğinin Mustafa Kemal'in şahsında kişilik kazanarak direnişin temel stratejisinin kabulünde aldığı önemli rol dolayısıyla yer ederken, o, halkın kendisine verdiği "Şark Fatihî" unvanıyla anılagelmiş bir kahraman olarak da tarihe geçmiştir. Ancak Karabekir'in askeri ve siyasi hizmetleri

3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması ile Doğu Cephesi'nin kapanması üzerine Karabekir komutasındaki 15. Kolordu emrindeki Kafkas Savaşları'nda da tecrübe kazanmış düzenli, eğitilmiş ve disiplinli birliklerinin çoğu Batı Cephesi'ne sevk edildiği gibi, yaklaşık 40.000 tüfek, 400 makinalı tüfek, 60 top, yüz binlerce top mermisi ve yetmiş milyona varan tüfek mermisi, barut, fişek, cephane üretim malzemesi ve değerli askeri teçhizat yanında Rusya'dan da 11 milyon kadar altın ruble Erzurum-Kars hattından ve Kafkasya-Karadeniz üzerinden Anadolu içlerine ulaştırılmıştır.

İstiklal Savaşı Lideri Mustafa Kemal ve silah arkadaşları diğer komutanlar gibi Karabekir Paşa'nın da halkın gönlünde günümüze kadar yer edişlerinin kuşkusuz önde gelen sebebi Türk milletinin sekiz yıl boyunca itildiği ölümlükalim mücadelesinde "yedi düvel" e karşı yürütülen efsanevi bir savaşta işgal altındaki ülkenin bağımsızlığının kurtarılıp yeni ve modern bir devlet kurulurken halkının hayata döndürülmesinde bu komutanların oynadığı askeri ve siyasi roldür.

yanındaki insani hizmetleri arasında yetim çocukları korumak amacıyla yürüttüğü faaliyetler de ona halk nezdine bir başka sıfat kazandırmıştır: "Yetimler Babası". Savaşta yetim kalan şehit çocuklarıyla yetinmeyip bu feci kadere kurban düşen gayrimüslim çocuklara da uzanan bu insani hizmetle ordu bünyesinde kurulan kamplarda toplam 6,000'e varan çocuğun bakımları sağlanırken verilen fen, edebiyat, spor, sanat, sağlık, davranış gibi geniş bir tedrisatı kapsayan temel eğitimle özellikle bu çocuklara bir zanaat kazandırılması, orta veya yüksek eğitime de hazırlanmaları hedeflenmiştir. Bu proje kapsamında Karabekir ayrıca Erzurum'da dört, Sarıkamış'ta üç okul açmıştır. Bunların arasında Sarıkamış Askeri İdadisi ile Sıhhiye Mektebi de vardır. "Gürbüzler Ordusu" adını verdiği bu çocukların yaşama döndürülmesine yapılan katkılarla duyduğu gururu her zaman en yüksek düzeyde tutan Karabekir daha sonra eğitim konusundaki düşüncelerini yansıttığı yayınlarıyla da bu çabalarına devam etmiştir. Türk Halkı Karabekir'e vefa duygularını, özellikle eğitim alanındaki hizmetlerinden dolayı 200'den fazla okula, ayrıca yüzlerce sokak, cadde ve mahalleye adını vermekle göstermiştir.

Karabekir Paşa 1922 ve 1924 seçimlerinde Edirne ve İstanbul Milletvekili seçilerek mücadelesini Cumhuriyet rejiminin demokrasi yolunda ilerlemesine hasredek, 1924 yılında Birinci Ordu Komutanlığı'ndan istifa ederek yeni cumhuriyetin demokrasi hamlesini çok-partililik düzeyine taşımak üzere Atatürk'ün onayıyla kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başına geçecek, ancak şartların zorlamasıyla partisi 3 Haziran 1925'de kapatılarak 1 Mart 1927'de milletvekilliği son bulacak, 1 Kasım 1927'de 45 yaşında korgeneral

rütbesiyle askerlikten emekliye sevk edilecek, 1939 seçimlerinde tekrar İstanbul milletvekili seçilecek, 26 Ocak 1948'de TBMM Başkanlığı görevini sürdürürken hayata veda edecektir.

Kurtuluş Savaşı'nın büyük Atatürk'ün önderliğinde zaferle sonuçlanmasını sağlayan Milli Mücadele liderliği içindeki ilişkilerin köklü Devlet geleneğinde saklı ruhu, Karabekir'in İstiklal Harbimiz eserinde şu sözlerle ifade edilmektedir:

"İstiklal Harbimiz bu suretle görüş birliği içinde son buldu. Gerçi Milletimizin istiklalini kurtarmak için dört yıldır askeri, idari, ve siyasi icraat ve teşebbüslerimiz hakkında Mustafa Kemal Paşa ile bazı fikir ayrılıklarımız dolayısıyla münakaşalarımız olmuştur. Fakat sonunda fikir ve el birliğiyle yürümek ve muvaffak olmak büyük mazhariyetti... Benim, fikirlerimi apaçık söyler ve yazar bir adam olduğumu ve bütün düşüncelerime hâkim olan ruhun da Millet ve Memleket meselesi olduğunu Mustafa Kemal Paşa... bildirdi. Bundan sonra yüz yüze... görüşmekle... düşüncelerimdeki samimiyeti daha kolay gösterebilecektim..."

Zamanın şartlarında bu iki silah arkadaşının tekrar görüşmesi gerçekleşemeyecektir.

Bölgemizde süregelen uluslararası güç mücadelesinin sınırlarını ve değişmeyen kurallarını kavramak için bu bölgenin odağındaki ülkemizin bir asır önce yaşadığı tecrübeye tekrar tekrar eğilerek çıkarılacak sonuçların sonsuz faydaları ne kadar vurgulansa az sayılmalıdır. Kurtuluş Savaşı'ndan alınan ileriye dönük derslerin Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat özetlenen temel sonucu "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesiyle, Türk dış politikasında Orta Doğu ülkelerinin iç sorunlarından olabildiğince uzak durma öğüdü, ülkemizin devraldığı en değerli miras olarak kalmaya devam edecek; bu vizyon doğrultusunda Balkanlar ve Orta Doğu'da dostluk ilişkilerinin güvence altına alınması amacıyla imzalanan "saldırmazlık" ve "iç işlerine karışmama" antlaşmaları 1934 Balkan Antantı (Türkiye-Yunanistan-Romanya- Yugoslavya) ve 1937 Sadabad Paktı (Türkiye-İran-İrak-Afganistan), dış güçlerin çıkar hesaplarıyla bu komşu ülkelerde bugün dâhi sürdürülen gerginlikler veya iç-dış savaşlar düşünüldüğünde özlemle anılan bir tarihi hatırlatacaktır.

İRAN'DA SİYASAL DİRENCİN TARİHSEL TEMELLERİ: BAZAR-ULEMA İTTİFAKI

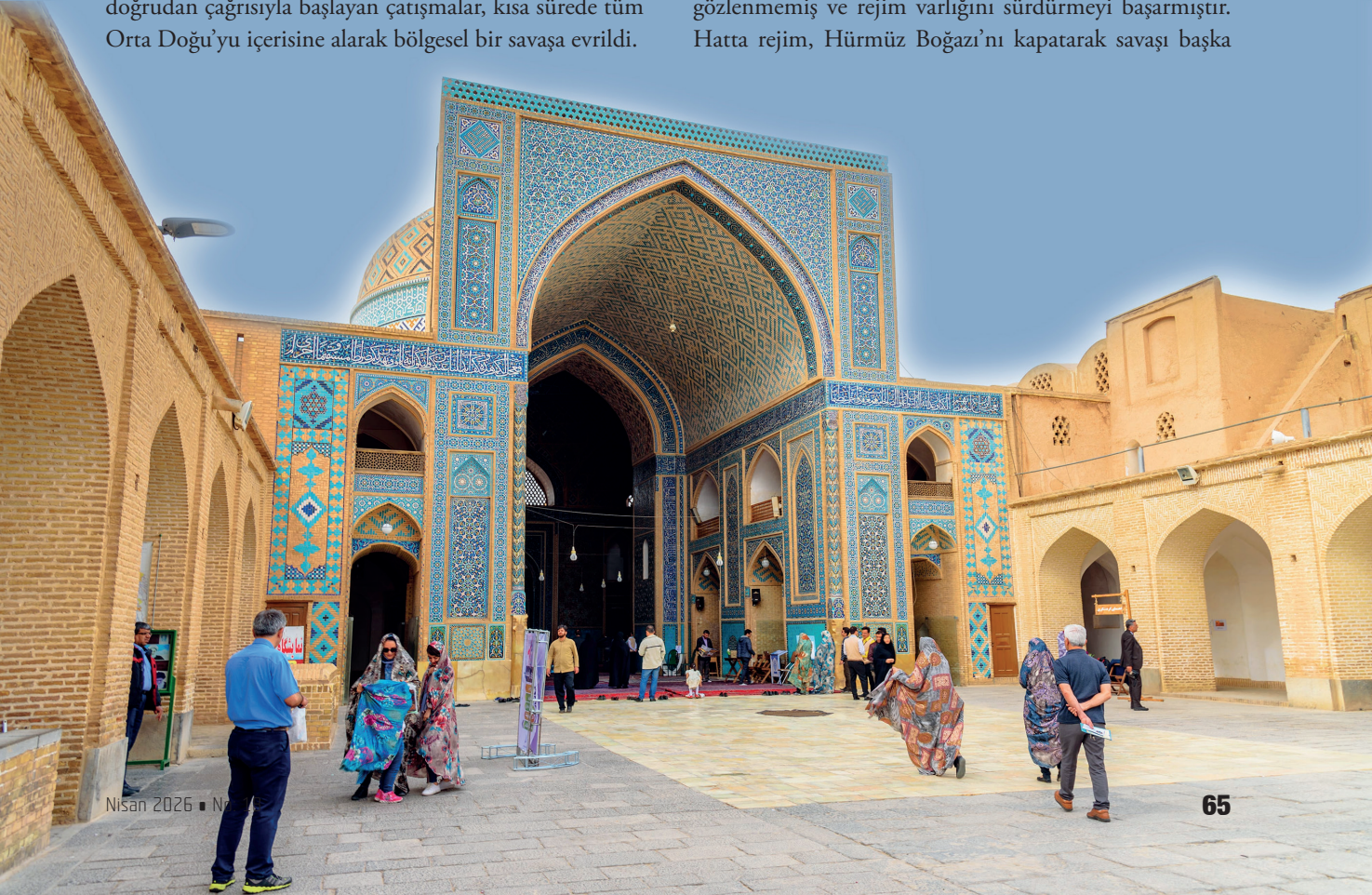
İran'da Bazar rejimin ekonomik can damarını ve lojistik ağını oluştururken, Ulema bu yapının ideolojik ve toplumsal meşruiyetini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu organik bağ aşınmadığı ve geleneksel sınıflar statükodan desteğini çekmediği sürece, İran'daki siyasal direncin kırılması ve kısa ve orta vadede radikal bir sistem değişikliğinin gerçekleşmesi tarihsel olarak son derece düşük bir ihtimaldir.

Bora Odabaşı

Misafir Araştırmacı, Avrasya İncelemeleri Merkezi

İran bugünlerde dünya gündemini hiç olmadığı kadar meşgul etmekte. 28 Şubat'ta ABD Başkanı Donald Trump'ın İran halkına yönelik yaptığı, “Özgürlük saatiniz yaklaştı, işimiz bitince yönetiminizi devralın; bu, on yıllar sonra sahip olduğunuz tek şans.” şeklindeki doğrudan çağrısıyla başlayan çatışmalar, kısa sürede tüm Orta Doğu'yu içerisine alarak bölgesel bir savaşa evrildi.

Rejim değişikliği hedefi ile başlayan bu savaş ilk ayını geride bırakmasına rağmen bu hedefinden çok uzakta durmaktadır. Dini Lider Ali Hamaney de dâhil olmak üzere rejimin birçok üst düzey isminin öldürülmesine rağmen içeride rejim karşıtı herhangi bir hareket gözlenmemiş ve rejim varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Hatta rejim, Hürmüz Boğazı'nı kapatarak savaşı başka

Rejimin nasıl olup da bu kadar ağır saldırılara rağmen ayakta kaldığını ve en azından kısa ve orta vadede kalacağını anlamak için rejimi oluşturan toplumsal sınıflara ve bu sınıflar arasında 100 yılı aşkın süredir devam eden adı konmamış ittifaka bakmak ve bu ittifakı İran'ın modernleşme serencamı içerisinde tarihsel olarak analiz etmek gerekmektedir.

bir noktaya taşınmış ve arka kapı görüşmelerinde elini güçlü tutarak hem müteccaviz taraflara hem de dünyanın geri kalanına tek meşru güç olduğunu kabul ettirmiştir.

Peki Devrimci İslam Cumhuriyeti bunu nasıl başarmıştır? Bu sorunun cevabı elbette İran'ın sahip olduğu füze ve insansız hava araçları ile ilgili değildir. Rejimin nasıl olup da bu kadar ağır saldırılara rağmen ayakta kaldığını ve en azından kısa ve orta vadede kalacağını anlamak için rejimi oluşturan toplumsal sınıflara ve bu sınıflar arasında 100 yılı aşkın süredir devam eden adı konmamış ittifaka bakmak ve bu ittifakı İran'ın modernleşme serencamı içerisinde tarihsel olarak analiz etmek gerekmektedir.

Modernleşme Sancıları

İran'da modernleşme çabaları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmıştır. Kaçar Hanedanlığı idaresi altında bulunan ülke çağdaşlarına kıyasla sanai, teknolojik ve ekonomik olarak pek geride bulunmaktaydı.

Sahip olduğu geniş yüz ölçümü ve dağlık topografyası ve teknik yetersizliklerden ötürü merkezi idarenin gücü ve etkisi sadece başkent ile sınırlıydı. Merkezi bir ordudan da ayrıca yoksun olan Kaçar Hanedanlığı taşrada asayişi sağlamak konusunda aşiretler ile anlaşmak ve onların otonomilerini tanımak zorundaydı. Bu durum Weberyen bir perspektifle değerlendirildiğinde, devletin meşru fiziksel şiddet tekeline kullanamadığı ve dolayısıyla başkent dışında fiilen var olmadığı görülmektedir.¹

Merkezi otoritenin güçsüzlüğü ve aşiretlerin taşradaki hâkimiyetlerinin yanı sıra döneminin iki hegemonik

gücü olan Çarlık Rusyası ve İngiltere de İran sınırları içerisinde bir hayli etkiliydiler.

Çarlık Rusyası, İran ve Afganistan üzerinden güneye inmeye çalışırken; İngiltere Hindistan'ı Ruslardan korumaya çalışmaktaydı. İki büyük gücün kozlarını paylaştığı Büyük Oyun'un en önemli sahnelerinden biri de İran topraklarıydı.

İngiliz ve Rus nüfuz mücadelesi, İran üzerinde derin sosyal ve ekonomik değişimleri tetiklemiştir. Politik olarak Şah'a kısıtlı bir diplomatik manevra alanı açılrsa da bu durum yapısal bir reformdan ziyade hanedanın dış desteğe bağımlı hale geldiği bir vesayet rejimini beraberinde getirmiştir. Ekonomik düzlemde ise yabancı sermayenin girişiyle birlikte geleneksel tarım toplumu sarsılmış; yerel tüketim için üretilen temel gıdaların yerini dış pazara yönelik afyon ve pamuk gibi ihracat ürünlerinin alması, ülkeyi 1870'lerdeki gibi büyük kıtlıklara açık hale getirmiştir. Sosyal alanda ise Hristiyan misyonerlerin ve yabancı tüccarların artan görünürlüğü, toplumda "Dar-ül İslam'ın gayrimüslim tecavüzüne uğradığı algısını yaratarak savunmacı bir vatanseverlik duygusunu ve milli kimlik bilincini perçinlemiştir.

Bu dönüşümler, ekonomik özerklikleri ve dini otoriteleri tehdit edilen Bazar ve Ulema sınıflarını, yabancı tahakkümüne ve buna aracılık eden devlete karşı tarihsel bir koalisyonda birleştirmiştir.

Bazariler

Bazariler İran'ın en önemli sosyal tabakalarından biridir. Geleneksel bir tabaka olarak varlıklarını yüzyıllardır korumayı başarmışlardır. Ancak kapitalist üretim ilişkilerin gelişmesi, imtiyazlı yabancı sermayenin ve tüccarların ülke ekonomisine eklenmesiyle birlikte geleneksel rollerinde ciddi bir aşınma yaşanmıştır. Bu dönemde Bazariler de küçük burjuvazi bilinci oluşmaya başlamış ve politik bir sınıf olarak ortaya çıkmışlardır.

Ayrıca Bazar, sadece mal değiş tokuşunun yapıldığı ticari bir alan olmanın ötesinde, fikirlerin de hızla yayıldığı ve tartışıldığı organik bir mekândır. Bu dönemde, özellikle Tebriz üzerinden sızan Rus aydınlanma düşünceleri ve Kafkasya'daki devrimci hareketlerin yankıları Bazariler'de karşılık bulmuştur. Aynı zamanda, Genç Osmanlıların Sultan'ın keyfi idaresine karşı yürüttüğü anayasal mücadele ve meşrutiyet fikirleri de Bazariler arasında

hararetle tartışılmaya başlanmıştır. Ancak hatırı sayılır bir ekonomik güce sahip olmalarına rağmen Bazariler; toplumsal, politik ve ekonomik taleplerini tek başlarına Şah'a dayatacak veya sokağı mobilize edecek bir güçten yoksundular.

Ulema

İran'da Ulema, başka hiçbir Müslüman ülkede olmadığı kadar güçlü ve görece özerk bir konuma sahiptir. Bu özgün yapı, 1501'de Şah İsmail'in Şiiliği resmi mezhep ilan etmesiyle başlayan tarihsel sürecin bir ürünüdür. Şii inancındaki Gaybet (On İkinci İmam'ın gizlenmesi) doktrini, Ulema'nın yalnızca dini rehberlik değil, aynı zamanda siyasal otoriteye meşruiyet kazandırma ve gerektiğinde onu sorgulama kapasitesine sahip olmasının önünü açmıştır.² 18. yüzyılın sonlarından itibaren akıl ve içtihat yetkisini savunan Usuli ekolünün, daha nakilci bir çizgide duran Ahbarilere karşı üstünlük sağlaması ise bu otoritenin kurumsallaşmasını hızlandırmıştır.³ Bu gelişmeyle birlikte "taklid" mekanizması üzerinden her müminin yaşayan bir müçtehidini takip etmesi yaygınlaşmış; Hüccetü'l-İslam, Ayetullah ve Merce-i Taklid gibi kademelerden oluşan dikey bir hiyerarşi ortaya çıkarak Ulema'nın toplumsal mobilizasyon kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır.

Reuter İmtiyazı

1872 Reuter İmtiyazı, Nâsireddin Şah ile *Reuters* haber ajansının kurucusu Baron de Reuter arasında imzalanmıştır. Anlaşmanın hazırlanmasında Batı yanlı Sadrazam Mirza Hüseyin Han etkili olmuştur. İmtiyaz; demir yolları, kanallar, bankacılık yönetimi ve değerli taşlar dışındaki tüm madenlerin işletilmesi gibi stratejik hakların 70 yıllığına Baron de Reuter'e devrini içermiştir. Şah, bu geniş haklar karşılığında Avrupa seyahatini finanse etmek üzere 40.000 sterlin depozito almıştır.⁴

Bu olay, İran'da hem Şah'ın keyfi yönetimine hem de Batı nüfuzuna karşı gelişen ilk büyük çaplı toplumsal eyleme dönüşmüştür. Ekonomik özerkliklerini korumak isteyen Bazariler ile yabancı etkisini egemenlik tehdidi olarak gören Ulema, Şah üzerinde yoğun bir baskı kurmuştur. Bu muhalefetin sonucunda 1872 tarihli imtiyaz iptal edilmiş ve anlaşmanın mimarı olan Sadrazam Mirza Hüseyin Han görevden alınmıştır. Reuter Vakası ile geleneksel sınıfların birleşerek devlet

kararlarını geçersiz kılabileceği görülmüş; böylece İran tarihinde sıkça karşımıza çıkacak olan Bazari-Ulema örüntüsünün ilk başarılı örneği kaydedilmiştir.

1891 Tütün Boykotu

Reuter vakasındaki başarılı prova, 1890 yılında Nâsireddin Şah'ın tütün üretim ve ticaret tekeli için 50 yıllığına bir İngiliz şirketine devretmesiyle çok daha organize bir eyleme dönüşmüştür. Tütünün hem günlük tüketimin ayrılmaz bir parçası hem de stratejik bir ihracat kalemi olduğu İran'da, bu imtiyaz doğrudan geçim kaynağı tütüne bağlı olan Bazarileri ve toprak sahiplerini hedef almıştır. Bazar tüccarları, sabit fiyat dayatması ve yabancı tekeliyle ekonomik otonomilerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırken; Ulema bu durumu "Dar-ül İslam'ın dokusuna yönelik kabul edilemez bir müdahale olarak yorumlamıştır.

Bu süreçte, sürgündeki Cemaleddin Afgani'nin dini otorite üzerindeki entelektüel etkisi ve Mirza Hasan Şirazi ile yazışmaları, Ulema'nın sürece dâhil olmasında kritik bir tetikleyici olmuştur.⁵ İsyan; Tahran, Tebriz, Meşhed ve İsfahan gibi merkezlerde tüccarların kepenk kapatmasıyla başlamış, Ulema'nın toplumsal ağları üzerinden hızla ulusal bir karaktere bürünmüştür. İsfahan'daki alimlerin boykot fikrini olgunlaştırması ve Şiraz'da bir tüccarın stoklarını İngilizlere teslim etmemek için ateşe vermesi, direnişin kararlılığını göstermiştir.

Hareketin kırılma noktası, Aralık 1891'de dönemin en yüksek Şii otoritesi Mirza Hasan Şirazi adına yayımlanan ve tütün kullanımını "Zamanın İmamı'na (Mehdi) karşı savaş açmak" ile eş değer gören fetvadır.⁶ Tahran müçtehidini Mirza Hasan Aştıyani ve bir grup tüccarın iş birliğiyle bu fetva, telgraf sisteminin de yardımıyla tüm ülkeye yayılmıştır. Boykota katılım o kadar mutlak olmuştur ki, Şah'ın kendi eşleri dahi tütün içmeyi bırakmıştır. İki ay süren bu sivil itaatsizlik eylemi sonucunda Şah imtiyazı iptal etmek zorunda kalmıştır.

İran'da Ulema, başka hiçbir Müslüman ülkede olmadığı kadar güçlü ve görece özerk bir konuma sahiptir. Bu özgün yapı, 1501'de Şah İsmail'in Şiiliği resmi mezhep ilan etmesiyle başlayan tarihsel sürecin bir ürünüdür.

Tütün Boykotu; toprak sahipleri, Bazariler ve Ulema'nın ilk kez bu denli geniş bir cephe kurduğunu ve Ulema'nın sahip olduğu dini ağların kitleleri sokağa dökmedeki gücünü kanıtlamıştır.

Meşrutiyet

Şah'ın keyfi idaresine olan öfke her geçen gün büyürken, Bazariler ve Ulema arasındaki ittifak da giderek güçlendi.

Aralık 1905'te Tahran Valisi'nin emri ile Tahran çarşısında şeker alım-satımı yapan iki esnaf falakaya yatırıldı. Valinin cezalandırma gerekçesi, tüccarların fahiş fiyatlarla vurgunculuk yaptığı iddiasıydı. Ancak gerçek durum farklıydı.

Şeker o dönemde stratejik bir ithalat ürünüydü ve fiyatlarının belirlenmesinde İranlı tüccarın inisiyatifi oldukça kısıtlıydı. Öncelikle, 1905 Rus-Japon Savaşı ve eş zamanlı gelişen Rus Devrimi, İran'ın en büyük şeker tedarikçisi olan kuzey komşusundaki üretimi ve lojistik hatları felç ederek ithalatı zorlaştırmıştı. Küresel sebeplerle arzın azalması fiyatları doğal bir yükselişe zorlarken, içerdeki durum Belçikalı danışman Marius Naus yönetimindeki gümrük politikalarıyla daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştı.

Naus'un yerli tüccarı dışlayan, yabancı sermayeye ise vergi muafiyetleri tanıyan yanlı tutumu, ithal edilen şekerin gümrük maliyetlerini artırmış; yerel esnaf yükselen maliyetleri fiyatlara yansıtmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla valinin "vurgunculuk" suçlaması, aslında küresel bir krizin ve kötü yönetilen gümrük rejiminin faturasının Bazar'a kesilmesi anlamına gelmektedir. Bu haksız cezalandırma, Bazariler için sadece ekonomik bir baskı değil, devletin kendi beceriksizliği

esnafın onurunu kırarak örtme çabası olarak algılanmış ve Meşrutiyet'e giden kitlesel protestoların fitilini ateşlemiştir.

Kitlesel protestolar Bazarilerin kepenk kapatmasıyla başladı. Kısa süre sonra sokak protestoları başladı. Protestoların başını da başta medrese öğrencileri olmak üzere Ulemalar, Bazariler ve şehirli nüfus oluşturuyordu. Protestolar sırasında dönemin önemli bir din adamının öldürülmesi olayları başka bir boyuta taşıdı. Giderek büyüyen eylemler nihayetinde Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle sonuçlandı.

Muzaffereddin Şah 5 Nisan 1906'da Meclisin açılmasını öngören fermanı kabul etti. İlk Meclis Ekim 1906'da toplanarak görevine başladı. İlk olarak İran Anayasası'nın merkezi yapısını oluşturan "Temel Kanunlar" kabul edildi.

Tahran dışında ülkenin geri kalanında çift dereceli seçim sistemi ile oluşan ilk meclisin ana omurgasını Bazariler ve Ulema oluşturdu. Bunlar dışında büyük toprak sahipleri, entelektüeller, orta-üst sınıfa mensup kişiler de mebus olarak Meclis'te yer aldı. Meclis'te üç ana akım vardı: ılımlılar, kraliyetçiler ve liberaller.

Büyük umutlar ile açılan Meclis beraberinde büyük ayrışmaları getirdi. Meclis ilk olarak yabancılara imtiyaz verme ve dış borç sözleşmeleri yapma yetkilerini Şah'ın elinden alarak kendisine devretti. Bu düzenlemeyle birlikte Bazarilerin en temel ekonomik talebi karşılanmıştı. İstediklerini alan Bazariler siyaset sahnesinde daha az görünür olmaya başladılar.⁷

Ulema ise Meclis'in kararlarından hem olumlu hem olumsuz yönde etkilendi. İlk olarak, Ulema'nın talepleri doğrultusunda Şiilik devletin resmi dini olarak tanındı, şer'i mahkemelerin yetkileri Anayasa tarafından

kabul edildi. Meclisten geçen yasaların İslami kurallara uygunluğunu denetlemek üzere beş kişilik üst düzey bir Ulema Komitesi kurulması Anayasa'da hükme bağlandı.⁸ Ancak meclisin eğitim ve yargı konularında laik reformları da uygulama çabaları Ulema'nın tepkisini çekti. Bu durum üzerinde Ulema içerisinde iki hizip ortaya çıktı.⁹ İlk hizip Şeyh Fazluallah Nuri'nin başını çektiği meşrutiyet karşıtı cephe olurken, ikinci hizip Seyyid A. Behbahani ve Seyyid M. Tbatatabai'nin önderlik ettiği meşrutiyet yanlısı hizipti.¹⁰ İki hizip arasındaki tartışmalar birbirini dinsizlikle suçlayıp, ölümle sonuçlanan şiddet olayları ile büyürken Şah Muhammed Ali bir darbe ile meclisi kapattı.

Şah'ın bu darbesi yalnızca Meclis'te devam eden tartışmaları fırsat bilmesinin bir sonucu değildi. 1907'de İngiltere ve Rusya arasında bir anlaşma yapıldı.¹¹ Bu anlaşma Avrupa'da büyüyen ve emperyal hedefleri olan Almanya'ya karşı taraflar arasında bir iş birliği anlaşmasıydı. Bu anlaşma İran özelinde ise şöyle sonuçlandı: ülke harita üzerinde kuzey, merkez ve güney olacak şekilde üç ana bölgeye bölündü. Kuzey, Rus nüfuz alanı olurken; Güney, İngiliz nüfuz alanı oldu. Tahran merkezli Orta kısım tampon bölge olarak düşünüldü. Bu anlaşma bir açıdan İngiltere'nin Meşrutiyete olan desteğinin bitişi anlamına geliyordu. İngilizler, Şah'ın Rusya ile olan ilişkisi ve ülkede Rus imtiyazlarının artması gibi sebeplerden ötürü Meşrutiyet'i desteklemişti.

1908'de kapanan Meclis 1909'da tekrar açıldı. Ancak bu meclis de 1911'de Rus Destekli Bahtiyari aşiretinin darbesiyle kapandı. Bu darbenin de sebebi 2. Meclisin ülkenin iflas etmiş maliyesini Amerikalı Uzman Morgan Schuster'a devredilmesinin Rus çıkarlarına ters düşmesiydi. 1914 yılında 3. Meclis toplansa da savaş yıllarından dolayı etkili olamamıştır. Meclis'in tekrar açılması Rıza Pehlevi döneminde olacaktır.

Baba Pehlevi

Yukarıda belirtildiği üzere Kaçar Hanedanına bağlı düzenli bir ordu yoktu. Ancak, 1879 yılında Nâsıreddin Şah Rusya'ya yaptığı bir ziyarette Kazak tugaylarından etkilendi ve İran'da da bir Kazak tugayı oluşturdu. Bu tugay başlarda Rus subaylar tarafından komuta edilmekteydi ancak zamanla İranlı subayların denetimine girdi. Rıza Pehlevi de bu birlikte albaydı.

Albay Rıza Pehlevi 1921'de bir darbe gerçekleştirip meclisi tekrar açtı. Özellikle Bazariler Meclis'in tekrar

açılmasından son derece mutluydular. Hatta Tahran çarşısının 256 önde gelen tüccarı, kaosun ve yolsuzlukların bitmesi için onun başbakan yapılması talebiyle Ahmed Şah'a dilekçe dahi sunmuştu.¹² Çünkü hem savaş yıllarının getirdiği koşullar hem de ülkenin kendi kaotik yapısı yüzünden ülke maddi ve manevi olarak iflasın eşliğindeydi. Ülkenin birçok yerinde eşkıyalık, adam kaçırmaya ve neredeyse özerklik ile sonuçlanacak isyanlar vardı.

Albay Pehlevi önce Savunma Bakanı oldu. Emrindeki askeri birliklerin yanı sıra jandarma teşkilatını da İçişleri Bakanlığı bünyesinden Savunma Bakanlığına taşıdı. Silahlı gücünün artmasıyla birlikte politik gücü de giderek büyüdü ve Başbakanlığa yükseldi. Bu süreçte Ulemanın desteğine ihtiyaç duyduğundan onlarla ters düşecek herhangi bir eylemde bulunmadı. Meclis'te de Muhafazakarların desteğini arkasına aldı. Liberalleri ve solcuları da tasfiye ettikten sonra Ekim 1925'te Kaçar Hanedanını feshedip kendi hanedanlığı kurdu ve 1926'da taç giydi. O dönemde Pehlevi'nin kendini Şah ilan etmesine en güçlü itiraz daha sonra İran siyasi hayatına damga vuracak Mussadık'tan başkası değildi.¹³

Başlarda Ulemanın ve Bazarilerin desteğini alan Pehlevi, gücünü konsolide ettikten sonra bu sınıflar ile çatışmaya başladı. Pehlevi iktidarları üç ana sütun üzerine inşa edilmişti: ordu, bürokrasi ve saray merkezli patronaj ilişkileri¹⁴. Bu durum geleneksel sınıfların göz ardı edilmesi anlamına geliyordu.

Pehlevi döneminde uygulanan ekonomik kalkınma hamleleri Bazarilerin çıkarlarını doğrudan hedef almaya başlamıştır. İlk olarak, dış ticareti kontrol altına alması, tüketim mallarına getirilen ağır vergiler ve devlet destekli modern fabrikaların açılması, geleneksel el sanatlarını ve atölyeleri çökertmiştir. Ayrıca, devlet gelirlerini artırmak için kurulan tekeller Bazarilerin büyük tepkisini çekmiştir. Lonca sistemine yönelik müdahaleler de bu süreci derinleştirmiştir. 1926 yılında çıkarılan bir yasayla, 216 loncanın kendi vergilerini belirleme yetkisi lonca liderlerinin elinden alınmış; bu durum Bazarilerin gücünü zayıflatarak devletin doğrudan ve keyfi vergilendirmesinin önünü açmıştır.¹⁵

Albay Rıza Pehlevi 1921'de bir darbe gerçekleştirip meclisi tekrar açtı. Özellikle Bazariler Meclis'in tekrar açılmasından son derece mutluydular.

Rıza Şah'ın laik eğitim ve hukuk reformları, Ulema'nın yüzyıllardır tekelinde tuttuğu kadılık, noterlik ve eğitimcilik gibi saygın ve kazançlı mesleki rollerini ellerinden almıştır. Bu süreçte vakıf arazilerinin devlet kontrolüne geçmesi, Ulema'nın ekonomik özerkliğine ağır bir darbe indirmiştir. Dini ve kültürel baskılar da bu mesleki tasfiyeye eşlik etmiştir. Batı tarzı kılık kıyafetin zorunlu tutulması, kadınların peçe takmasının yasaklanması ve İslami kimlik yerine İslam öncesi İran krallık kültürünün yüceltilmesi Ulema'yı derinden sarsmıştır. Şah'ın bu politikaları, Ulema'nın hem toplumsal otoritesini hem de finansal kaynaklarını doğrudan hedef alarak dini sınıfın rejimle olan bağlarını tamamen koparmıştır.

Taraflar arasında yükselen gerilimler 1927'de ve 1935'te geniş çaplı protestolara dönüşmüştür.¹⁶ İlk protestolar yeni laik yasaların, pazar vergilerine yönelik düzenlemelerin ve zorunlu askerlik uygulamasının getirilmesine karşı başlatılmıştır. İkinci protesto ise Temmuz 1935'te Meşhed'deki İmam Rıza Türbesi'nde bir vaizin yüksek tüketim vergilerini, yolsuzlukları ve Batı tarzı kılık kıyafet zorunluluğu gibi "sapkın yenilikleri" kınaması üzerine Bazariler ve bölge halkı tarafından başlatılmıştır. Bu isyan, Şah'ın askerlerinin türbe avlusuna girerek makineli tüfeklerle yüzlerce kişiyi katletmesiyle kanlı bir şekilde bastırılmış ve her iki grubun rejime duyduğu nefreti kalıcı hale getirmiştir.

Ayrıca, Bazariler ve Ulema'nın rejime duyduğu öfke tırmanırken, Rıza Şah artan bir şüphecilikle mutlak diktatörlüğünü pekiştirmek ve potansiyel her türlü tehdidi yok etmekle meşguldür. İktidarını sağlamlaştırdıktan sonra yalnızca muhaliflerini değil, başa gelmesine yardımcı olan ve rejimine sadakatle hizmet eden kendi yakın çevresindeki bakanları ve devlet adamlarını bile hapse atmaya veya öldürtmeye başlamıştır.

Bu gelişmeler Rıza Şah'ın toplum nezdinde meşruiyetinin iyice azalmasına yol açtı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kötüleşen ekonomik durum da buna eklenince ülkede cunta faaliyetleri

görülmeye başlandı. Sovyetler ve İngiltere, İran'da Nazi yanlısı bir cuntanın darbe yapmasından çekiniyordu. Çünkü İran bağlantısı savaş sırasında Sovyetlere ulaştırılan yardımların en önemli güzergâhıydı. Bu güzergâhı açık tutmak için Sovyet ve İngiliz orduları 26 Ağustos 1941'de İran'ı işgale başladı. Neredeyse hiç direnişle karşılaşmadan bir aydan kısa bir sürede Tahran'a girdiler. Rıza Şah oğlu Muhammed Rıza Pehlevi adına tahttan feragat etti ve İngilizler tarafından Güney Afrika'ya gönderildi. 1944'te burada hayatını kaybetti.

Muhammed Musaddık ve Milli Petrol

Muhammed Rıza Pehlevi babasının ardından tahta çıktığında henüz 21 yaşındaydı. Babasının sahip olduğu karizma ve otoriteden yoksundu. Ayrıca babasının uyguladığı ağır sansür, politik yasaklar işgalle birlikte kaldırılmıştı. Cezaevlerinde bulunan siyasi mahkûmlar da tahliye edilmişti. Yaşanan bu gelişmeler İran'da canlı bir politik hayatın yeniden yeşermesine sebep oldu. 1944'te uzun süre aradan sonra ilk kez gerçekten temsili niteliğe sahip meclis seçimleri yapıldı.

Seçimler sonucunda İran siyaseti dört ana blok etrafında şekillendi. Büyük toprak ağaları, ordu aristokrasisi ve üst düzey bürokratlardan oluşan elitler; işçi sınıfına ve radikal entelektüellere dayanan Marksist ve Sosyalistler (TUDEH Partisi); Muhammed Musaddık etrafında toplanan milliyetçiler ve liberaller; Bazariler, orta kademe memurlar ve Ayetullah Kâşânî gibi dini liderlerin oluşturduğu dindar/muhafazakâr grup.¹⁷

Bu çok kutuplu ortamda Muhammed Musaddık ve liderliğini yaptığı Milli Cephe öne çıkmaya başladı. Musaddık'ın Milli Cephesi, tek bir siyasi partiden ziyade çok farklı toplumsal ve siyasi grupları aynı çatı altında toplayan geniş tabanlı bir siyasi koalisyon ve hareketti.¹⁸ Hareketi oluşturan gruplar; milliyetçi orta sınıflar ve liberal aydınlar, Bazariler ve Ayetullah Kaşani ve etrafındaki Ulemalardı. Temel gayeleri İran petrollerini millileştirmektir.

İran petrollerinin millileştirilmesi 15 Mart 1951'de Meclis'te onaylandı ve Meclis 28 Nisan'da bu kararı uygulayacak dokuz maddelik yasayı kabul ederek Musaddık'ı ezici bir çoğunlukla başbakanlığa taşıdı.¹⁹

İran petrollerinin millileştirilmesi, İran'daki çıkarlarını kaybeden İngiltere'nin çok sert askeri,

Darbenin ardından Muhammed Rıza Pehlevi iktidarı mutlak bir şekilde devraldı. Oğul Pehlevi'nin iktidarının ilk yılları Bazarî ve Ulema ittifakına kısa süreliğine son verdi.

diplomatik ve ekonomik tepkilerine yol açtı. Bu durum, 1953'te CIA ve MI6 destekli darbeye (Operation Ajax) Musaddık'ı devirecek süreci başlattı. 1953 darbesinin başarıya ulaşmasındaki en büyük etkenlerden biri Musaddık'ı destekleyen geleneksel ittifakın çözülmesi ve Milli Cephe'nin dağılmasıydı.

Geleneksel Bazar-Ulema ittifakı milli petrol konusunda Musaddık'ı destekliyordu. Ancak İngilizler'in uyguladığı ağır ekonomik ambargo derinleştikçe Musaddık da Meclis'ten Savunma Bakanlığı da dâhil olmak üzere olağanüstü acil durum yetkilerini talep etmeye başladı. Ayrıca, Senato'yu lağvetmesi ve meclisi feshetmek için tartışmalı bir referanduma gitmesi, koalisyon içindeki müttefiklerini, özellikle de anayasayı diktatörlüğe karşı bir kalkan olarak gören Ayetullah Kâşânî gibi dini liderleri ciddi şekilde ürküttü.²⁰ Ek olarak, Musaddık laik bir isimdi. Kadınlara oy hakkı verilmesini savunması ve alkol satışındaki yasağın kaldırılması gibi laik politikaları zaten muhafazakâr Ulema'nın tepkisini çekiyordu.

İngilizlerin uyguladığı petrol ambargosunun yarattığı ağır ekonomik kriz, Musaddık'ın meclisi feshetme çabaları ve olağanüstü yetkiler talep etmesi başlangıçta milli petrol hareketinin önde gelen temsilcilerinden olan Bazariler'in tepkisine yol açtı. Ayrıca Musaddık'ın sosyalist TUDEH ile giderek yaklaşması, özel mülkiyetin ve dini değerlerin komünist bir devrimle elden gideceği endişesi yaratmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, başlangıçta petrolün millileştirilmesi sürecinde Musaddık'ı hararetle destekleyen Ayetullah Kâşânî ve yandaşları Milli Cephe'den ayrılarak kendi İslami fraksiyonlarını kurdular.²¹ Temmuz 1953'e gelindiğinde Milli Cephe'den 56 milletvekili istifa etmiş ve koalisyon fiilen çökmüştü.

Oğul Pehlevi ve 1963 Ak Devrim

Darbenin ardından Muhammed Rıza Pehlevi iktidarı mutlak bir şekilde devraldı. Oğul Pehlevi'nin iktidarının ilk yılları Bazarî ve Ulema ittifakına kısa süreliğine son verdi. Muhammed Rıza Bazarileri muhalefetin merkezi olarak görüyordu. O yüzden başından beri bu sınıfa karşı mesafeliydi. Ulema ise darbenin ilk yıllarında yeni Şah'ı destekledi. Ancak Şah'ın 1963'te başlatacağı Ak Devrim bu iki sınıfı tekrardan muhalefette birleştirecekti.

Muhammed Rıza Şah'ın Ocak 1963'te referanduma sunarak başlattığı gelişme, temelinde İran'ı hızlı bir

şekilde modernleştirmeyi amaçlayan altı maddelik bir reform paketidir. Bunlar toprak reformu, kadınlara seçme hakkı, okuma yazma seferberliği ve büyük çaplı sanayi projeleri idi. Aslında Ak Devrim İran menşeilili bir proje değildi. Başkan John F. Kennedy döneminde ABD, müttefiklerinde bir Kızıl Devrim olması endişesi taşıyordu. Bu yüzden müttefiklerine sosyoekonomik yapılarını düzenleyecek ve iyileştirecek reform programları yapmalarını tavsiye ediyordu. İran'daki Ak Devrim de bunlardan biriydi.

Öncelikle Ak Devrim İran'ın tüm sosyal, ekonomik ve politik yapısını değiştirecek düzenlemeler içeriyordu. Bu kadar geniş bir alanda yapılacak reformlar çok partili hayatın olduğu bir ortamda yapılmazdı. Şah tüm partileri kapattı ve Diriliş Partisi adında yeni bir parti kurdu.²² Bu parti tek yasal parti olarak Meclis'i oluşturdu. Meclis'in sadece sembolik bir düzlemde var olduğu bu yeni sistem tüm muhalefetin tepkisini topladı. Diğer uygulamalar ise doğrudan Bazarileri ve Ulema'yı hedef alacak şekildeydi.

Yeni ekonomik program ile modern sanayi burjuvazisi ve büyük ölçekli yeni işletmeler (petrol burjuvazisi) desteklenirken, Bazariler ekonomik olarak giderek marjinalleştirildi. Ayrıca Şah Bazarilerin hâkim olduğu geleneksel çarşılar dışında modern alışveriş merkezlerinin ve süpermarketlerin inşasını teşvik etti. Bunlara ek olarak Bazarilere yönelik geriye dönük fahiş vergi oranları uygulandı. Ayrıca devlet, temel gıda maddelerinin

İran İslam Devrimi ile sonuçlanacak olayların başlangıcı Bazarilerin kepenk kapatmasıyla başlamış, Ulema vaazlar ile sokağı mobilize etmiş ve medrese öğrencileri de sokak protestolarına katılmışlardır.

ithalatı ve toptan dağıtımı için devlet şirketleri kurarak Bazarileri bu kârlı ticaret alanlarından dışladı.

Ulema ise toprak reformu uygulamalarından son derece rahatsızdı. Çünkü toprak reformu ile Ulema'nın kontrolü altında bulunan ve büyük bir ekonomik gücü temsil eden geniş araziler kamulaştırılmaya başlandı. Toprak reformundan etkilenenler sadece Ulemalar değildi, geniş köylü kitleleri de toprak reformundan olumsuz şekilde etkilendi. Bu durum köylerden şehirlere hızlı bir göç başlattı. Ancak şehirlerin altyapısı buna hazır değildi ve yeterince iş imkânı yoktu. Bunun sonucunda şehirlerde Şah'ın Ak Devrim'den pay alamayan, sağlık ve eğitim gibi olanaklardan yoksun bir ezilenler (Mustazaflar) sınıfı ortaya çıktı. Şehir çeperlerinde gecekondulaşma ve arabesk kültürün yaygınlaşması bu dönemde oldu. Okuma seferberliği de Ulema'nın eğitim üzerindeki tekeline tehdit oluşturuyordu. Taraflar arasında yükselen gerilim 15 Hordad olarak da bilinen Temmuz 1963'teki kanlı protestolara dönüştü. Bu ayaklanma birçok açıdan 1979 Devrimi'nin bir ön gösterimi niteliğindedir.

Humeyni ve İslam Devrimi

Ayetullah Humeyni, 3 Haziran 1963'teki Aşure gününde Şah'ı yolsuzluk, yoksulları ihmal etme, ABD'ye bağımlılık ve İsrail'e petrol satışı gibi konularda doğrudan hedef alan çok sert bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın ardından 5 Haziran'da (İran takvimiyle 15 Hordad) Humeyni'nin tutuklanması üzerine Tahran ve diğer büyük şehirlerde kitlesel protestolar başlamış ve bu olaylar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Ayaklanmanın ana katılımcıları geleneksel Bazariler, medrese öğrencileri ve Ulema idi. Tahran'da tutuklanan veya yaralanan 579 eylemci üzerinde yapılan bir analize göre; katılımcıların %43'ünü geleneksel Bazariler, %12,4'ünü medrese öğrencileri ve %9'unu Ulema oluşturmaktaydı.²³ Ulema ve medrese öğrencilerinin oransal olarak düşük kalmasının temel sebebi bu araştırmanın Tahran merkezli olmasıdır. Kum, Meshed gibi Ulema'nın çok güçlü olduğu yerlerde bu oranlar Ulema lehine değişecektir. Ancak bu

araştırmanın en önemli sonucu Bazar-Ulema ittifakının tarihsel ortaklığının nicel olarak da ispat edilmesidir. Nicel olarak ispatlanan bu ittifak, nitel olarak ise kendini 1979 İran İslam Devrimi'nde göstermiştir.

15 Hordad Ayaklanması'yla birlikte Humeyni tutukluluğu önce ev hapsine çevrildi, daha sonra ise kendisi sürgüne gönderildi. Sırasıyla Türkiye, Irak ve Fransa'da sürgün hayatı yaşadı. Sürgün hayatı devam ederken İran'da da toplumsal olaylar devam ediyor, her geçen gün Şah'ın otoritesi azalıyordu. Devrim artık kapıdaydı. Ancak önce teorik alt yapısının hazırlanması gerekiyordu. Bu noktada Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisi ve Mustazaflar anlatısı devrimin ve devrimden sonra İran'ın politik yaşamına damga vuracak iki kavram olarak ortaya çıktı. Kabaca; Velayet-i Fakih ilkesine göre İmam-ı Azam'ın dünyaya dönüşüne kadar, imamlık görevi yüksek düzeyli bir adamı (Ayetullah) tarafından yürütülecektir. Bu kişi Fakihler Meclisince seçilecektir.

Geleneksel Şii anlayışında Velayet-i Fakih, din adamlarının yalnızca yetimler, dullar, akli dengesi yerinde olmayanlar ve dini vakıflar üzerindeki koruyuculuğunu ifade ediyordu. Ancak Humeyni, bu yetkiyi radikal bir biçimde genişleterek tüm nüfusu ve doğrudan devlet yönetimini kapsayacak bir düzeye taşımıştır. Ona göre fıkıh uzmanı olan üst düzey müçtehitler (fakihler), devleti yönetme konusunda nihai otoriteye sahip olmalıydı. Ayrıca monarşinin putperestlik (şirk) çağından kalma İslam dışı bir kurum olduğunu ve Müslümanların bu tür yöneticilere karşı ayaklanmasının dini bir görev olduğunu ilan etmişti.

Velayet-i Fakih teorisi aslında son derece radikal bir teokratik model öngörüyordu. Bu nedenle Humeyni, devrime giden süreçte bu kavramı kamuoyu önünde dillendirmekten özenle kaçınmış, teokratik yönetim fikrini daha çok medreselerdeki öğrencilerine saklamıştır.²⁴ Bunun yerine, Bazarilerin ve alt sınıfların doğrudan ilgisini çeken Mustazaflar söylemine ağırlık vermiştir.

Mustazaflar kavramı ise bir teoriden çok Devrim'in geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan bir anlatıdır. Ezilenler anlamına gelen bu kavram ile birlikte Humeyni İslami bir çatı altında alt sınıfları, kırdan kente göçmüş yoksulları ve işsizleri Müstekbirlere (ezenler; Şah, ABD, yozlaşmış zengin elitler) Devrim düşüncesi etrafında toplamıştır. Bazariler de bu anlatının birer parçasıdır. Çünkü Şah'ın ekonomi politikalarından en çok etkilenenlerin başında onlar geliyordu.

Nitekim İran İslam Devrimi ile sonuçlanacak olayların başlangıcı Bazarilerin kepenk kapatmasıyla başlamış, Ulema vaazlar ile sokağı mobilize etmiş ve medrese öğrencileri de sokak protestolarına katılmışlardır. Yaklaşık bir yıl süren protestolar, grevler, kepenk kapatmalar nihayetinde Şah'ın ülkeyi terk edip Humeyni'nin 1 Şubat 1979'da İran'a dönmesiyle neticelenmiştir.

Sonuç

İran'ın modernleşme süreci merkezi otoritenin zayıflığı ve yabancı güçlerin müdahaleleriyle şekillenmiş, bu durum Bazar ve Ulema sınıflarını devlete karşı tarihsel bir koalisyonda birleştirmiştir. 1872 Reuter İmtiyazı ve 1891 Tütün Boykotu ile başlayan bu süreç, geleneksel sınıfların ekonomik özerkliklerini ve dini otoritelerini korumak adına devlet kararlarını iptal ettirebildiğini kanıtlamıştır. Meşrutiyet Devrimi ve Musaddık Dönemi'nde yaşanan geçici kırımlara rağmen, Pehlevi Hanedanının laikleşme ve modernleşme baskıları bu iki grubu 1979 İslam Devrimi'nde nihai bir zafer için yeniden bir araya getirmiştir. Devrim, Humeyni'nin "Velayet-i Fakih" teorisi ve "Mustazafar" söylemiyle, Bazar'ın finansal gücünü Ulema'nın ise toplumsal mobilizasyon kapasitesiyle birleştirerek monarşiyi yıkmış ve yeni rejim bu ittifak temelinde inşa edilmiştir. Bu tarihsel perspektiften bakıldığında İran'da bir rejim değişikliğinin yaşanması, ancak bir

asırdan fazla süredir devam eden Bazar-Ulema ittifakının yapısal olarak çözülmesiyle mümkündür. Günümüzde dış müdahaleler ve ağır ekonomik yaptırımlar karşısında bile rejimin ayakta kalabilmesi, bu köklü sınıfsal ortaklığın henüz tam anlamıyla ikame edilememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bazar, rejimin ekonomik can damarını ve lojistik ağını oluştururken; Ulema, bu yapının ideolojik ve toplumsal meşruiyetini sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu organik bağ aşınmadığı ve geleneksel sınıflar statükodan desteğini çekmediği sürece, İran'daki siyasal direncin kırılması ve kısa ve orta vadede radikal bir sistem değişikliğinin gerçekleşmesi tarihsel olarak son derece düşük bir ihtimaldir.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, Ervand. *A History of Modern Iran*. 2. bs. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Axworthy, Michael. *Iran: Empire of the Mind: A History from Zoroaster to the Present Day*. Londra: Penguin Books, 2008.
- Axworthy, Michael. *Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic*. Londra: Penguin Books, 2019.
- Keddie, Nikki R. "The Iranian Power Structure and Social Change 1800-1969: An Overview." *International Journal of Middle East Studies* 2, no. 1 (Ocak 1971): 3-20.
- Moaddel, Mansoor. "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacco Movement of 1890-1892." *Sociological Forum* 7, no. 3 (Eylül 1992): 447-468.
- Moaddel, Mansoor. "The Shi'i Ulama and the State in Iran." *Theory and Society* 15, no. 4 (Temmuz 1986): 519-556.
- Mozaffari, Mehdi. "Why the Bazar Rebels." *Journal of Peace Research* 28, no. 4 (Kasım 1991): 377-391.
- Paine, Chris ve Erica Schoenberger. "Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954." *MERIP Reports*, no. 37 (Mayıs 1975): 3-28.

Endnotes

- 1 Nikki R. Keddie, "The Iranian Power Structure and Social Change 1800-1969: An Overview," *International Journal of Middle East Studies* 2, no. 1 (Ocak 1971): 4.
- 2 Keddie, "The Iranian Power Structure," 5.
- 3 Michael Axworthy, *Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic* (Londra: Penguin Books, 2019), 21
- 4 Chris Paine ve Erica Schoenberger, "Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954," *MERIP Reports*, no. 37 (Mayıs 1975): 4.
- 5 Michael Axworthy, *Iran: Empire of the Mind: A History from Zoroaster to the Present Day* (Londra: Penguin Books, 2008), 198.
- 6 Mansoor Moaddel, "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacco Movement of 1890-1892," *Sociological Forum* 7, no. 3 (Eylül 1992): 460.
- 7 Paine ve Schoenberger, "Iranian Nationalism," 7.
- 8 Axworthy, *Empire of the Mind*, 200-208.
- 9 Axworthy, *Empire of the Mind*, 200-208.
- 10 Mansoor Moaddel, "The Shi'i Ulama and the State in Iran," *Theory and Society* 15, no. 4 (Temmuz 1986): 531.

- 11 Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 2. bs. (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 101.
- 12 Moaddel, "The Shi'i Ulama and the State," 534.
- 13 Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 177.
- 14 Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 178
- 15 Mehdi Mozaffari, "Why the Bazar Rebels," *Journal of Peace Research* 28, no. 4 (Kasım 1991): 382
- 16 Axworthy, *Empire of the Mind*, 227.
- 17 Mozaffari, "Why the Bazar Rebels," 382-383.
- 18 Axworthy, *Revolutionary Iran*, 47
- 19 Paine ve Schoenberger, "Iranian Nationalism," 23
- 20 Axworthy, *Revolutionary Iran*, 50
- 21 Axworthy, *Revolutionary Iran*, 50
- 22 Axworthy, *Revolutionary Iran*, 82
- 23 Moaddel, "The Shi'i Ulama and the State," 543-544.
- 24 Axworthy, *Revolutionary Iran*, 136-142

IS THE WTO DEAD? AN ASSESSMENT OF THE CRISIS, CONTINUITY AND TRANSFORMATION OF THE MULTILATERAL TRADING SYSTEM*

The most accurate answer to the question “is the WTO dead?” is not that the organization has come to an end, but rather that its functional and political weight in comparison with its founding period has assumed a more complex and contested character.

In cherished memory of Prof. Dr. İlber Ortaylı...

Aykut Aydeniz

Commercial Counsellor at Permanent Mission of Türkiye to the World Trade Organization (WTO) in Geneva, Switzerland

Introduction

When the World Trade Organization (WTO) was established in 1995, it was regarded not merely as a technical international organization aimed at reducing tariffs, but also as one of the principal institutional pillars of the post–Cold War liberal international order.

With its coverage of trade in goods, services, intellectual property rights, and dispute settlement, the WTO has long stood at the center of the multilateral trading system. Today, however, one of the questions increasingly raised in international trade circles is this: Is the WTO truly still alive, or has it become an institution that has lost a substantial part of its functional weight?

* The views expressed in this article are solely those of the author and do not necessarily reflect the official stance of the institution with which the author is affiliated.

Since my article appears in this edition of the esteemed *Eurasian World* journal, it would be most appropriate to indicate that 19 countries in Eurasia, as it is defined by Center for Eurasian Studies (AVİM), are among the 166 members of the WTO. Therefore, these countries being the members of the WTO are related to the work, achievements and the current problems of the WTO as described in the following pages including the question above.

Although this question may appear exaggerated, it is not without foundation. One of the WTO's most distinctive features, the Dispute Settlement Mechanism (DSM), has been seriously weakened; its negotiating function has produced only limited results for many years, Regional Trade Agreements (RTAs) and plurilateral initiatives have gained prominence, and great-power rivalry has increasingly geopoliticized the global trading system. In addition, significant differences of opinion have emerged among members regarding development, level playing field, state intervention, and the direction of reform. These developments challenge not only the WTO's technical capacity, but also its ability to generate political consensus.

That said, declaring the WTO "dead" would be a hasty and overly simplistic judgment. The organization remains the most comprehensive institutional framework of the multilateral trading system; its core agreements remain in force, its membership structure endures, and it continues to perform essential functions such as monitoring trade policies, collecting notifications, and preserving the rules as a common point of reference. The real issue, therefore, is not whether the WTO exists, but to what extent its functional centrality in global trade governance has been transformed.

The main argument of this article is that the WTO continues to exist institutionally, yet its once uncontested role as the guiding and binding center of the system has become far more debatable today. Accordingly, the current process should be understood not as a simple institutional "death," but rather as the evolution of the multilateral trading system into a more fragmented, more flexible, more selective, and more intensely politicized structure.

Against this background, this analytical article first addresses the importance of the WTO, then examines the developments that have led many observers to believe

The real issue, therefore, is not whether the WTO exists, but to what extent its functional centrality in global trade governance has been transformed.

that the WTO is dead, subsequently discusses in brief the debates on WTO reform and the factors indicating that the WTO is still "alive", and finally considers how the WTO's current problems might be remedied.

The Institutional Logic of the WTO: MFN, Multilateralism, and a Common Rule-Based Framework

To understand why the WTO matters, it is first necessary to recall the fundamental logic upon which it was built. At the center of this logic lies the principle of non-discrimination. Its best-known expression is the Most-Favoured-Nation (MFN) principle. In brief, and subject to general and specific exceptions, MFN requires a WTO member to extend to all other members any advantage it grants to one trading partner. In other words, the basic assumption of the global trading system is founded not on "privileges for selected partners," but on as equal a treatment as possible among all members.

The historical significance of the MFN principle is considerable. It has shifted trade relations among countries and groups of countries away from bilateral bargaining and arbitrary privilege toward a more predictable and generalizable framework. Stability in the global trading system derives not only from low tariffs, but also from the fact that the rules apply to everyone. For this reason, MFN is regarded as one of the principles forming the normative backbone of the WTO. In recent years, however, the proliferation of RTAs, the spread of preferential trading blocs, and the increase in selective economic alignments based on strategic partnerships have all limited the practical impact of this principle and have led to its gradual erosion.

Accordingly, the question "is the WTO dead?" is not simply about whether the organization continues to function institutionally. It is also about the extent to which an MFN-based, universal, and anti-discriminatory conception of multilateral trade has been eroded. If the

Marrakesh Agreement establishing the WTO was signed on 15 April 1994 by 123 countries, WTO membership has today reached 166. Accordingly, this development is widely regarded as one of the major reasons behind the current slowdown in the WTO's negotiating capacity.

multilateral trading system is increasingly based on club-type arrangements, security-oriented partnerships, and preferential blocs, then it would not be inaccurate to say that (regardless of the WTO's continued legal existence) its founding spirit is under pressure.

Decision-Making Procedure: The WTO's Strength or the Source of Its Gridlock?

A second critical issue for understanding the WTO's current difficulties is its method of decision-making. Unlike other international economic organizations such as the World Bank Group and the International Monetary Fund, decision-making practice in the WTO is essentially based on the principle of consensus. This method provides formal equality to both developed and developing members and enhances the legitimacy of decisions adopted. Especially from the perspective of developing countries, consensus is seen as a safeguard against the imposition of rules by dominant actors through majority power.

At the same time, however, this method can become a mechanism that makes decision-making more difficult in an organization where the number of members has increased and differences in interests have deepened. As is well known, while the Marrakesh Agreement Establishing the WTO was signed on 15 April 1994 by 123 countries¹, WTO membership has today reached 166. Accordingly, this development is widely regarded as one of the major reasons behind the current slowdown in the WTO's negotiating capacity. Thus, while the consensus principle strengthens the organization's democratic appearance, it also limits its ability to undertake reform.

Yet it is not sufficient here to speak merely of

institutional sluggishness. One of the main reasons why consensus has become more difficult among members is that the costs and benefits of reform are not perceived equally by all. Developing countries and least-developed countries in particular are concerned that they (under the banner of reform) may be required to assume new obligations without obtaining tangible gains in return, and may even lose some of the flexibility they have enjoyed since 1995. For this reason, the lack of consensus is often seen not merely as a technical deadlock, but also as the product of a deeper problem of trust and balance.

The Development Dimension, Developing Countries, and Special and Differential Treatment (SDT)

Another issue of central importance in WTO debates is the question of development. The WTO is not merely a trade system that provides market access; it is also an international organization seeking to manage the differences among developed, developing, and least-developed countries. In this context, the provisions on Special and Differential Treatment (SDT) grant developing countries and least-developed countries longer implementation periods, more flexible obligations, and various forms of facilitation.

At the same time, SDT is also regarded as one of the WTO's most controversial areas. Serious disagreements persist over how the status of "developing country" should be defined, which members should benefit from which flexibilities and to what extent, and how long such privileges should continue. Some developed members question whether certain countries with growing economic capacity should continue to enjoy the traditional privileges of developing-country status. By contrast, many developing countries argue that development gaps remain structural in nature and that imposing the same level of obligations on all members would be neither fair nor feasible.

This debate constitutes one of the central elements of the WTO's crisis of legitimacy. For multilateralism is not merely a matter of applying the same rules to every member; it is also a question of being able to manage differing levels of development fairly. If the reform process generates among developing and least-developed members the perception that it amounts to a "rollback of existing gains," then it becomes inevitable that these

members will be reluctant to produce consensus. Thus, the SDT issue should be seen not simply as a technical debate over flexibility, but as one of the decisive elements of the political and social legitimacy of WTO reform.

The “Level Playing Field” Debate: Fair Competition or the Neglect of Asymmetries?

Another concept that has come to the forefront in recent WTO reform debates is the ‘level playing field’, which broadly refers to equal conditions of competition. This approach is based on the idea that trade and investment relations among members should not be distorted by state intervention, trade-distorting subsidies, state-owned enterprises, forced technology transfer, or non-transparent industrial policies. Particularly from the perspective of developed economies, the discourse of the level playing field emphasizes that the rules of the international trading system concern not only tariffs, but also competition conditions in a broader sense.

This approach has a certain internal coherence. Indeed, a system in which trade is formally free but

competitive conditions are seriously distorted produces only the appearance of openness, while failing to establish a genuinely fair economic framework. For this reason, the demand for a level playing field has found strong resonance, particularly in debates concerning state capitalism, extensive industrial subsidies, and non-market practices.

However, this concept is received more cautiously by developing countries, because the demand for ‘level playing field’ can sometimes be articulated in ways that ignore actual inequalities. If historical, structural, and developmental asymmetries persist, imposing the same standard of competition on every member may create only the appearance of equality while in fact deepening inequalities. In other words, some reform demands presented by developed members under the banner of a ‘level playing field’ may be perceived by developing members as initiatives that narrow policy space and restrict development tools.

For this reason, the ‘level playing field’ debate within the WTO extends far beyond a simple technical issue of competition. At its core, it reflects a clash between

two different conceptions of justice: one advocating the application of the same rules to everyone, and the other defending differentiated obligations that take unequal starting conditions into account. One of the greatest obstacles to progress in the reform process lies precisely in the inability to establish a reasonable balance between these two approaches.

The Strongest Factor Suggesting that the WTO Is “Dead”: The Weakening of the DSM

Another fundamental feature distinguishing the WTO from other international economic institutions was that it went beyond being merely a body that declares rules but also possessed an institutionalized dispute settlement body capable of examining violations of those rules through a legal process. This system functioned as an important mechanism, particularly for medium-sized and small countries, in limiting the role of power politics.

Yet it is precisely here that the WTO’s crisis of legitimacy and effectiveness has become most visible. As of December 2019, the Appellate Body ceased to function, thereby weakening the center of the two-tier dispute settlement system. This increased the possibility that panel reports could be left in limbo through what has been termed ‘appealing into the void,’ and the binding character of the system was undermined. Although the rules remain in force, a serious gap has emerged with respect to the final and reliable enforcement of those rules.

For many observers, therefore, the most concrete indicator of the WTO’s crisis of functionality lies precisely here. At the same time, however, the system has not disappeared entirely. The fact that some members have developed temporary mechanisms both reveals the

Another fundamental feature distinguishing the WTO from other international economic institutions was that it went beyond being merely a body that declares rules but also possessed an institutionalized dispute settlement body capable of examining violations of those rules through a legal process.

institutional fragility of the WTO and indicates that the system is not intended to be abandoned altogether. Accordingly, the crisis in the dispute settlement system does not show that the WTO has ceased to exist; rather, it demonstrates that one of the principal features distinguishing it from other institutions has undergone serious erosion.

Reform Debates: Institutional Repair or the Search for a New Balance?

Reform now clearly lies at the center of debates over the future of the WTO. Yet it would be incomplete to see reform merely as a technical update or an attempt at institutional repair. Today, reform debates are also understood as a search for a new balance. For the core problem among members lies not only in the fact that the system functions poorly, but also in their disagreement over whose interests it should serve, under what obligations, and in exchange for what benefits.

In broad terms, reform demands may be grouped under several headings. These include restoring the DSM to functionality, increasing negotiating capacity, strengthening notification and transparency, reconsidering the future of SDT provisions, and establishing more productive mechanisms on new-generation trade issues. At the same time, however, a central question remains: do all members mean the same thing when they call for WTO reform?

A significant number of developed members demand stricter disciplines, greater transparency, stronger rules, and narrower spaces for flexibility. In contrast, developing and least-developed members argue that reform should not simply increase obligations, but should also generate gains. For these members, the central issue is not reform per se, but rather the advancement of reform without regard to balance. If the reform process continues to be perceived as eroding the rights recognized in 1995 and the flexibilities associated with development, it is hardly surprising that consensus remains out of reach.

For this reason, advancing reform requires not only technical proposals but also concrete and balanced offers capable of building trust among members. In a context where reform means discipline for one side and loss for the other, it seems impossible to achieve sustainable agreement. Hence, the success of reform depends less on

normatively producing ‘stronger rules’ than on politically establishing ‘a more acceptable balance.’ Whether such a balance can in fact be achieved remains an open question.

Is the WTO Really Dead?

Despite all the problems outlined above, it would not be appropriate to answer this question with a straightforward ‘yes.’ The vitality of an international organization is measured not only by whether it produces crises, but also by whether its members continue to use it as a framework for negotiation, objection, defense, reform, and review. From this perspective, it is difficult to maintain that the WTO has reached an institutional end.

First and foremost, the WTO remains the most comprehensive institutional framework governing global trade. In other words, it is the only international organization that establishes rules on international trade and provides a forum for resolving disputes concerning those rules. Moreover, the WTO has 166 members, which represent approximately 98% of world trade.² In

addition to the General Council, the Dispute Settlement Body, and the Trade Policy Review Body, the Council for Trade in Goods, the Council for Trade in Services, the Council for Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), and numerous specialized committees, working groups, and dedicated bodies continue to operate on a regular basis. The persistence of such dense institutional activity constitutes one of the clearest indicators that the WTO is not a structure that has become entirely idle.

Second, the WTO’s day-to-day institutional activity remains remarkably intense. Its various committees are not merely bodies that meet as a matter of form; members continuously raise questions on these platforms, bring forward trade concerns, examine notifications, and monitor one another’s practices. For example, in its 2024 transparency report reviewed in 2025, the Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS) Committee recorded that SPS notifications from developing economies had reached record levels, that approximately 75% of all notifications came from those economies, and that least-developed countries accounted for 24% of total SPS notifications.³ Similarly, 125 notifications were submitted

Accordingly, rather than characterizing the WTO as a “dead” institution, it is more accurate to view it as an institutional space whose functioning has been seriously strained, yet which members have still not abandoned.

to the TRIPS in 2024, 116 of which concerned new or updated domestic legal regulations under TRIPS.⁴ At the meeting of the Committee on Import Licensing held on 10 October 2025, members reviewed 45 notifications submitted since the previous meeting in May 2025.⁵ Taken together, these developments demonstrate that the WTO is not an organization that exists only on paper while remaining inactive in practice; rather, technical, legal, and political interaction continues in an intensive manner.

Third, even where members adopt a critical stance toward the WTO, they do not distance themselves from it; on the contrary, they seek to reform it. This point deserves emphasis. If confidence in an organization had been completely lost, members would not have continued to devote energy to producing documents, designing processes, and investing in institutional debates within it. On the contrary, reform discussions intensified noticeably, especially in the run-up to the WTO’s 14th Ministerial Conference (MC14). The recent papers available on the WTO Documents Online clearly show that members continue to treat this issue as one of central importance.

In this context, it is evident that papers on reform have been submitted respectively by the United States (15 December 2025)⁶, the European Union (21 January 2026)⁷, Paraguay (3 February 2026)⁸, China (18 February 2026)⁹, The Gambia on behalf of the LDC Group (27 February 2026)¹⁰, the African Group (5 March 2026)¹¹, and the United Kingdom (6 March 2026)¹². It may therefore be said that members from different levels of development, different geoeconomic positions, and different reform priorities continue to produce written positions on how the WTO should change. This alone indicates that the WTO is not an abandoned institution, but one that remains intensely contested. Even the principal actors directing serious criticism at one another still view WTO reform as an important arena of struggle.

Fourth, the WTO continues to function not only as an institution that manages crises, but also as one that produces information and transparency. The WTO’s 2025 Report notes that, throughout 2024 and early 2025, members both monitored implementation and sought to generate new output through numerous councils and committees.¹³ Likewise, the fact that decisions were taken at the Thirteenth Ministerial Conference on investment facilitation, the e-commerce moratorium, development issues, and matters relating to graduated Least-Developed Countries (LDC) demonstrates that the WTO has not ground to a complete halt. In other words, although the organization has problematic areas, not all of its functions have collapsed to the same extent.

Fifth, the WTO’s legal weight has not disappeared entirely. Despite the Appellate Body crisis, disputes continue, consultation requests are still filed, panels are still established, and members continue to formulate their disagreements in the language of the WTO. The fact that members still criticize one another across a wide range of issues by reference to WTO norms shows that those rules have not lost all their binding force. One may indeed say that if a normative framework had truly died, actors would cease both accusing one another of violating it and defending themselves within it. What we observe today is precisely the opposite; members continue both to accuse one another of breaching the rules and to present their own measures as being WTO-consistent.

Accordingly, rather than characterizing the WTO as a “dead” institution, it is more accurate to view it as an institutional space whose functioning has been seriously strained, yet which members have still not abandoned. In fact, the strongest evidence that the WTO is not dead lies not in the severity of the criticisms directed at it, but in the fact that those criticisms continue to be voiced from within the WTO, through WTO documents, in WTO committees, and under the heading of WTO reform. Had members truly lost all hope in this important international organization, they would not continue to devote such intensive diplomatic and technical effort to transforming it.

How Can the WTO’s Problems Be Addressed?

It does not appear possible to remedy the WTO’s current problems through a single technical intervention. The crisis in question is multi-layered; in

one respect institutional, in another political, and in yet another normative. The solution must therefore also be multidimensional.

First, restoring the Dispute Settlement Mechanism to functionality is of great importance. However, this should not be conceived merely as reinstating the old structure exactly as it was. A more balanced model should be created; one that takes into account members' concerns regarding the duration of appeals, the limits of institutional authority, and the operation of the system.

Second, controlled flexibility should be developed in decision-making processes. Without abandoning the principle of consensus altogether, the paralysis produced by the search for consensus on every issue should be alleviated. At the same time, however, this flexibility must not evolve into an exclusionary structure that undermines institutional inclusiveness.

Third, the MFN principle remains one of the foundational elements of the multilateral trading system. Nevertheless, the extent to which claims that approximately 72 percent of global trade is still conducted on an MFN basis reflect reality should itself be debated. The proliferation of RTAs and the growth of preferential arrangements are steadily eroding the practical impact of this figure. WTO reform should therefore aim not only at making progress in new areas, but also at preserving the common rule-based foundation of the multilateral system.

Fourth, within the WTO framework, the two principal achievements of the multilateral system over the past thirty years have been the Trade Facilitation Agreement and the Agreement on Fisheries Subsidies. This indicates that it has become increasingly difficult for consensus-based multilateral negotiations to produce results. For this reason, plurilateral initiatives should be made more feasible within the framework of WTO legislation. Otherwise, the understanding of multilateralism that encompasses all members will lose even more ground, and the WTO's capacity to deliver outcomes on new issues will weaken further. At the same time, this process must be designed carefully so as not to undermine the organization's inclusiveness and shared legal foundation.

Fifth, the development dimension and the issue of SDT must be rebalanced. The fundamental need here is

to provide assurances that the gains held by developing and least-developed members will not be treated as a "cost of reform." WTO reform can advance only if these members are convinced that, in exchange for change, they will see not only greater obligations but also concrete benefits.

Sixth, debates on the 'level playing field' should be situated within a more balanced framework. The search for equal conditions of competition is legitimate; however, this principle must not be used in ways that disregard development gaps, the need for policy space, and structural asymmetries. Otherwise, the rhetoric of equality will be perceived in practice as a tool that deepens inequality.

Seventh, transparency, notification obligations, and monitoring mechanisms should be strengthened. These areas are important for rebuilding a minimum level of trust among members. Making state measures more visible, more predictable, and more comparable could strengthen the technical basis of reform.

Finally, if the WTO's problems are to be genuinely overcome, members must move away from a zero-sum understanding that sees reform as one side's gain and the other side's loss. For reform to be sustainable, a more credible balance must be established between obligations and gains, discipline and flexibility, and equality of competition and the needs of development. Put differently, the future of the WTO depends less on technical formulas than on the creation of concrete balances capable of generating trust.

Conclusion

In conclusion, the most accurate answer to the question "is the WTO dead?" is not that the organization has come to an end, but rather that its functional and political weight in comparison with its founding period

The crisis in question is multi-layered; in one respect institutional, in another political, and in yet another normative. The solution must therefore also be multidimensional.

has assumed a more complex and contested character. The MFN-based understanding of multilateralism is under pressure from preferential bloc formation and geopolitical alignments, the consensus-based decision-making procedure produces legitimacy while at the same time generating deadlock, debates over development and SDT strain the organization's representational and justice dimensions, and the discourse of the level playing field makes visible the tension between equal rules and unequal starting conditions. The erosion of the Dispute Settlement Mechanism has been the most visible institutional expression of this broader crisis.

That said, the real issue that will determine the WTO's future is not simply the recognition that reform is needed. The core question is on what balance that reform will rest. When the WTO was established in 1995, various rights and flexibility were granted to developing and least-developed countries. Today, a significant number of these members are concerned that they may lose their existing gains without obtaining any new ones in return. When the reform process is perceived as one

that increases obligations without producing benefits, these members become less willing to join consensus, and this in turn limits the progress of reform initiatives.

For this reason, overcoming the WTO's problems is not possible merely by demanding more discipline or stronger rules. What is truly needed is the development of concrete, balanced, and mutually acceptable proposals capable of rebuilding trust among members. Unless a credible balance is established between obligations and gains, equality of competition and the needs of development, and institutional effectiveness and representational justice, the discourse of reform will fail to generate political support.

Accordingly, the issue that should be debated today is not whether the WTO is dead, but rather on what kind of balance and trust framework members might render the WTO functional once again. From this perspective, the WTO is not a defunct institution, but one undergoing a process of transformation whose future depends on the quality of trust among its members.

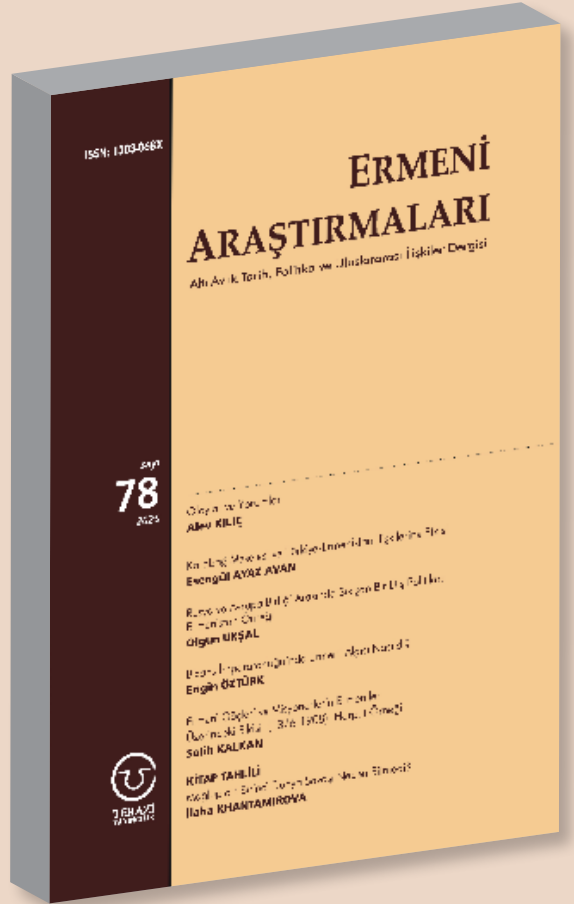
Endnotes

- 1 "Commemorating 30th anniversary of the Marrakesh Agreement", available at https://www.wto.org/english/thewto_e/30y_e/30y_e.htm (accessed on 09.03.2026).
- 2 "Who we are", available at https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/who_we_are_e.htm (accessed on 10.03.2026).
- 3 World Trade Organization. (2025, March). Members conclude Sixth Review of SPS Agreement, note record notifications. https://www.wto.org/english/news_e/news25_e/sp_s_20mar25_e.htm
- 4 World Trade Organization (2025, March). Members continue TRIPS implementation review discussion, address IP notification obligations. https://www.wto.org/english/news_e/news25_e/trip_21mar25_e.htm
- 5 World Trade Organization (2025, October). Improving transparency focus of discussions at import licensing committee meeting. https://www.wto.org/english/news_e/news25_e/impl_10oct25_164_e.htm
- 6 World Trade Organization. (2025, December 15). On WTO reform (WT/GC/W/984).
- 7 World Trade Organization. (2026, January 21). EU submission on WTO reform (WT/GC/W/986).
- 8 World Trade Organization. (2026, February 3). WTO reform considerations (WT/GC/W/987).
- 9 World Trade Organization. (2026, February 18). China's position paper on WTO reform under the current circumstances (WT/GC/W/989).
- 10 World Trade Organization. (2026, February 27). LDC Group submission on WTO reform: Communication from the Gambia on behalf of the LDC Group (WT/GC/W/991).
- 11 World Trade Organization. (2026, March 5). WTO reform: Development-centred priorities for a balanced WTO: Communication from the African Group (WT/GC/W/992).
- 12 World Trade Organization. (2026, March 6). More relevant, more flexible, more accessible: Communication from the United Kingdom on WTO reform (WT/GC/W/993).
- 13 World Trade Organization (2025). Annual Report 2025. WTO, p. 7. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/ar25_e.pdf

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Altı Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Ermeni Araştırmaları Dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile 2001 yılında yayınlanmaya başlanmıştır. Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları Dergisi, yılda iki defa yayınlanmaktadır. Dili, Türkçedir. Derginin editörü AVİM Başkanı E. Büyükelçi Alev Kılıç, sorumlu yazı işleri müdürü AVİM Analisti Tuğçe Tecimer'dir. Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

www.avim.org.tr

E-mail: teraziyayincilik@gmail.com

Tarih/Date:/...../20.....

Adı Soyadı/Name Surname :

T.C. Kimlik Numarası :
/ ID Number

Adres/Address :

İlçe/Town:..... **Şehir/City:**.....

Telefon/Telephone :

GSM :

E-mail :

Tek Sayı Ücreti/One Issue: 600 TL

Yıllık Abonelik Ücreti / Annual Order (2 sayı / 2 issues): 1200 TL

Yurtdışı Yıllık Abonelik Ücreti /Subsription Outside of Türkiye (2 Sayı/ 2 issues): 50 Euro

Ödeme Şekli / Payment:

Banka Havalesi / Bankwire Posta Çeki / Post Check Nakit /Cash

** Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.*

** Please send decont together with the form to receive your order.*

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:

Please send your payment to the following bank account:

Terazi Yayıncılık,

Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi / Branch: 181/6296007

Posta Çeki Hesabı /Postal Check Account: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

IBAN No: TR96 0006 2000 1810 0006 2960 07

İletişim Bilgileri/Contact Details:

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.

Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • Fax: 0 (312) 438 50 26

E-mail: terazi yayincilik@gmail.com

